

**HİNTLİ HACILAR ARASINDAKİ KOLERA SALGINI
VE ALINAN TEDBİRLER (1831-1911)**

Gülcan Aras
Yüksek Lisans Tezi
Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa GÜLER
Ocak, 2020
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HİNTLİ HACILAR ARASINDAKİ
KOLERA SALGINI VE ALINAN
TEDBİRLER (1831-1911)

Hazırlayan

Gülcan ARAS

Danışman

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

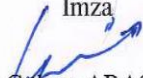
AFYONKARAHİSAR 2020

Bu Tez Çalışması; “Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Proje Araştırmaları Koordinasyonu Birimi”ince Desteklenmiştir. Proje No: “18.SOS.BİL.07”

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Hintli Hacılar Arasındaki Kolera Salgını ve Alman Tedbirler (1831-1911)**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

10/01/2020

İmza

Gülcan ARAS

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ

: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN

İmza

Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Gülcan ARAS' ın “**Hintli Hacılar Arasındaki Kolera Salgını ve Alınan Tedbirler (1831-1911)**” başlıklı tezi, 10/01/2020 tarihinde saat 11:00’ de Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği’ nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek (0) oy birliği – ( ) oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

HİNTLİ HACILAR ARASINDAKİ KOLERA SALGINI VE ALINAN TEDBİRLER (1831-1911)

Gülcan ARAS

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Ocak, 2020

Danışman: Prof. Dr. Mustafa GÜLER

19. yüzyılın en ölümcül hastalığı olarak kabul edilen ve hemen hemen dünyanın her yerinde büyük can kayıplarına yol açan kolera salgınları, daha ilk görüldüğü yıllardan itibaren Hicaz bölgesinde de oldukça etkili olmuştur. İslam'ın ibadet esaslarından biri olan hac vazifesini yapmak üzere dünyanın dört bir tarafından gelen Müslüman hacı adaylarının buluşma noktası olan bölgede, kolera'nın hacılar arasında bulaşması ve sonra da hacılar vasıtasıyla dünyanın her tarafına yayılması için uygun bir zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, Hicaz bölgesini kolera hastalığından ve salgınlarından korumak için birçok tedbire başvurmuş, düzenlenen uluslararası konferansların kimi zaman öncüsü kimi zaman da en önemli unsuru olmuştur. Hem bu uluslararası konferanslarda alınan kararların ve hem de devlet tarafından özel olarak belirlenen kimi tedbirlerin tavizsiz bir şekilde uygulanmasıyla olumlu neticeler alınmıştır. Bunun en iyi neticesini belli güzergâhlarda kurduğu karantina teşkilatları sayesinde ve Hicaz'a gelmeden hacıların ve beraberindeki her şeyin dezenfeksiyon ve sağlık kontrolünden geçmesi olmuştur. "*Hintli Hacılar Arasında Kolera Salgını ve Alınan Tedbirler*" adlı çalışmamız 1831 Hicaz'da ilk kolera görülmesinden başlatılarak, 1911 yılında salgın boyutundan çıkmasına kadar görülen kolera vakalarının kaynağı olarak gösterilen Hindistan ülkesini ve kolera hastalığının taşıyıcısı durumda olan Hintli hacılar için ve diğer hacılar için Hicaz'da alınan tedbirlere değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, kolera, salgın, Hicaz, karantina

ABSTRACT

THE CHOLERA OUTBREAK AMONG THE INDIAN PILGRIMS and THE PRECAUTIONS TAKEN (1831-1911)

Gülcan ARAS

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

January, 2020

Advisor: Prof. Dr. Mustafa GÜLER

The outbreak of cholera, which is considered to be the deadliest disease of the 19th century and which caused great loss of life in almost every part of the world, was very effective in the Hedjaz region from the moment it first appeared. Since the region was the meeting point of the Muslim pilgrims coming from all over the world to perform the pilgrimage, one of the five conditions of Islam, it created a suitable ground for the spread of cholera among pilgrims and then to spread all over the world through pilgrims. In this context, the Ottoman Empire took many precautions to protect the Hedjaz region from cholera and epidemics, and sometimes became the pioneer and the most important element of international conferences. Both the decisions taken at these international conferences as well as the implementation of certain measures specifically determined by the state yielded positive results. The best result of this was the disinfection and sanitation check of pilgrims and everything accompanying them before coming to Hejaz with the help of the quarantine organizations established on certain routes. In our study, “the Cholera Outbreak and the Precautions Taken among Indian Pilgrims”, we will refer to the country of India, which was cited as the source of cholera cases seen from 1831, when the first occurrence of cholera in the Hedjaz, to the emergence of the epidemic in 1911. We will also discuss the precautions taken in Hedjaz for Indian pilgrims and other pilgrims who were carriers of cholera.

Keywords: India, cholera, outbreak, Hejaz, quarantine

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti tarih boyunca üzerine düşen pek çok sorumlulukları yerine getirmesiyle hafızalara kazınmış ve tarihte unutulmayacak bir devlet anlayışıyla iz bırakmıştır. Tebaasının büyük çoğunluğunun Müslümanlardan oluşmasıyla bu ihtişamına kutsal toprak olan Hicaz'ı da ilhak etmesi ile beraber daha da yakından ilgilenmeyi kendine vazife bilmiştir.

Osmanlı devleti 19. Yüzyılda ayaklanmalar, isyanlar ve savaşlar ile uğraşırken diğer yandan salgın hastalıklar ile mücadele etmek zorunda kaldı. Osmanlı devleti, hacılar konusunda taviz vermeden sorunlarını çözmeyi kendisine ilke edinerek Hintli Müslümanların da sıkıntılarına bu minvalde çözüm bulmaya çalışmıştır. Özellikle de hacılar arasında hızla yayılan ve pek çok ölümlere sebebiyet veren kolera hastalığı için seferber olunmuş ve gereken her türlü tedbirlere müracaat edilmiştir. Dünya'nın diğer yerlerinden veya Hindistan'dan gelen hacıların, oldukça zor şartlar altında yolculuk yaptığı vakidir. Bu tedbirlerin yalnızca Osmanlı Devleti tarafından değil, aynı zamanda Avrupa ülkeleri içinde tehlike arz etmesi münasebetiyle bir dizi Uluslararası Sıhhiye Konferansları düzenlemiştir.

Müslüman hacıların durumu 19. yüzyılda büyük salgınlar hadisesiyle tekrar gündeme gelince hacı gönderen ülkeleri uluslararası düzeyde çareler aramaya sevk etmiştir. Hicaz bölgesinde hacılar arasında hızla yayılan koleranın, Osmanlı devleti tarafından denetimler uygulanarak sıkı takibe alınması, devletin bu anlamda rolünü bir kez daha ortaya koymuştur.

Çalışma, Giriş bölümü ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş Bölümünde araştırmamızın konusu, kapsamı ve amacı üzerinde durularak, nasıl bir yöntem uyguladığımıza, araştırma kaynaklarını sınırlamalar çerçevesinde nasıl ortaya koyduğumuza da değindik. Birinci bölümde; Osmanlı devleti Hicaz'ı toprakları içerisine aldıktan sonra Hicaz Eyaleti ve Osmanlı devletinin üstlendiği hac organizasyonu ile kutsal topraklardaki maddi ve manevi sorumluluklarına, ikinci bölümde; kolera hastalığının Hicaz'a etkileri, uluslararası sıhhiye konferansı ve karantina teşkilatına değinildi. Üçüncü bölümde ise; asıl konumuzu oluşturan Hintli hacılar arasında kolera salgını ve koleranın kaynağı görülen Hindistan'dan hac için gelen Müslüman Hintli hacılar arasında yayılan koleraya karşı alınan tedbirler ve karantina uygulamaları ele alınmıştır.

Bu çalışmamda beni yalnız bırakmayan, her türlü imkân ve olanağı sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Güler'e, arşiv tecrübesiyle çalışmamda yol gösteren ve katkıda bulunan Sayın Selçuk Coşkun'a bu zaman zarfında yine beni sabırla idare edip, maddi manevi desteklerini esirgemeyen Yeliz Gök, Dürdane Çam'a, ayrıca bana karşı maddi ve manevi desteklerini ve anlayışlarını her daim gösteren annem Şirinşah Aras'a ve diğer aile üyelerime minnettarım.

Gülcan ARAS

Afyonkarahisar, Ocak, 2020

*Aras Ailesi'ne
en derin saygı ve sevgilerimle...*

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

YEMİN METNİ.....	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE HAC ORGANİZASYONU

1.HAC VE İSLAM	7
2.OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE HAC	9
2.1.HAREMEYN'E SURRE GÖNDERİLMESİ	11
2.1.1.Haremeyn Vakıfları.....	12
3.19. YÜZYILDA OSMANLI'DA SAĞLIK VE KOLERA	15

İKİNCİ BÖLÜM

KOLERA SALGINI VE HİCAZ'DAKİ ETKİLERİ

1.KOLERA HASTALIĞI	23
2.KOLERANIN KAYNAĞI HİNDİSTAN	26
3.19. YÜZYILDAKİ KOLERA PANDEMİLERİ	28
4.HİCAZ'DA KOLERA VE YAYILMA SEBEPLERİ	29
5.KOLERA SALGINI VE KÜRESEL BİR TEHDİT HALİNE GELMESİ	31
5.1.BİRİNCİ PARİS SİHHİYE KONFERANSI	33
5.2.İSTANBUL SİHHİYE KONFERANSI	34
5.3.VİYANA KONFERANSI	36
5.4.WASHINGTON KONFERANSI	37
5.5.ROMA KONFERANSI	37
5.6.VENEDİK KONFERANSI.....	37
5.7.DRESDEN KONFERANSI	38
5.8.ÜÇÜNCÜ PARİS KONFERANSI	38
5.9.İKİNCİ VENEDİK KONFERANSI	40
5.10.DÖRDÜNCÜ PARİS SİHHİYE KONFERANSI	41
6. HİCAZ'DA KOLERA SALGININA KARŞI ALINAN TEDBİRLER	42
6.1. HİCAZ KARANTİNA TEŞKİLATI	50
6.1.1.Karantinanın Kuruluşu	50
6.1.2.Karantina İşleyişi ve Uygulamalar	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİNTLİ HACILAR ARASINDAKİ KOLERA SALGINI VE KARANTİNALAR

1.HİNDİSTAN	58
2.HİNDİSTAN VE OSMANLI İLİŞKİLERİ	59

3.HİNTLİ HACILAR İÇİN ALINAN ÖNLEMLER	61
3.1.HACCIN YASAKLANMASI.....	63
3.2.HİNTLİ HACILAR VE İNGİLİZ VAPURLARI	64
3.3.HİNTLİ HACILARDA TEFTİŞ	65
3.4.VERGİ ALINMASI.....	67
3.5.YAPILAN YARDIMLAR	68
4.KIZILDENİZDE HAC TRAFİĞİ.....	69
4.1.KAMARAN TAHAFFUZHANESİ	69
4.1.1. Karantina Görevlileri.....	72
4.2. EBU SAİD TAHAFFUZHANESİ	76
4.3.BASRA TAHAFFUZHANESİ	77
TARTIŞMA SONUÇ ÖNERİLER.....	80
KAYNAKÇA.....	81
EKLER DİZİNİ	89
ŞEKİLLER.....	125
ÖZGEÇMİŞ	131

ŞEKİLLER TABLOSU

Şekil 1: Arabistan Haritası.....	125
Şekil 2: Surre-i Hümayun Merasimi	126
Şekil 3: Pülverizatör ve Etüv Makineleri.....	127
Şekil 4: Etüv makinası	128
Şekil 5: Koleranın Yayılmasını Gösteren Haritalar	129
Şekil 6: Kamaran Adası	130
Şekil 7: Ebu Said Adası	130

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

- A.MKT.MHM:** Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî
A.DVN.MKL: Sadâret Divan Mukalenenameler
A.AMD: Sadaret Amedi Kalemî
AVİD: Avrasya İncelemeleri Dergisi
a.g.e: Adı geçen eser
a.g.m: Adı geçen makale
a.g.t: Adı geçen tez
Bkz: Bakınız
BOA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devleri Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
BEO: Bab-ı Ali Evrak Odası
C: Cilt
DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DH.MKT: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî
DH. İD: Dahiliye Nezareti İdare
HR.SYS: Hariciye Siyasi
Haz: Hazırlayan
İ.MMS: İrade-i Meclis-i Mahsus,
İ.SH: İrade Sıhhiye
İ.MVL: İrade-i Meclis-i Vâlâ Riyaseti
İ. DH: İrade-i Dahiliye
İ.HUS: İrade Hususi
MV: Meclis-i Vâlâ,
S: Sayı
s: Sayfa
OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
TTK: Türk Tarih Kurumu
TOD: Tarih Okulu Dergisi
Vd: Ve diğerleri
Y.PRK.BŞK: Yıldız Perakende Evrakı Mabeyin Baş Kitabeti
Y.PRK.UM: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı
Y.PRK.MK: Yıldız Tasnif Perakende Evrakı Müfettişlik ve Komiserler Tahrirâtı,
Y.PRK.AZJ: Yıldız Perakende Evrak Arzuhal ve Journaller
Y.A.HUS: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y. PRK. SH: Yıldız Perakende Sıhhiye Maruzat
Y.MTV: Mütevennî Maruzat Evrakı
Y.PRK.TKM: Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Yay: Yayınlar

GİRİŞ

İnsanlar sosyal bir varlık oldukları için toplu bir şekilde hayatlarını devam ettiren varlıklardır. Kalabalık bir nüfusun bir arada yaşaması üretimi arttırdığı gibi tüketiminde artmasına neden olmuştur. Tüketimde kesilen hayvandan geriye kalan atıklardan evrensel artıklar ve İnsani (dışkı ve ölü beden) atıkları çevre kirliliğine yol açıyordu. İnsanlar kendi sağlıklarını tehdit ettiğinin farkında olmadan bu çevreye yakın yaşamaya devam etmekteydiler, bu durumun neticesi olarak veba ve kolera gibi enfeksiyon hastalıkları ortaya çıkmıştır.

Bulaşık enfeksiyon hastalıklarından olan kolera geniş kitlelere yayılması sonucunda insan, hayvan ve bitki gibi çevresinde bulunan her şeye bulaşması salgın olma özelliğini ortaya çıkarır. Kolera hastalığına sebep olan bakterinin keşfi 1883 yılında Alman Doktor Robert Koch tarafından bulunmuştur. Hastalığın kirlenmiş su ile gıdalar vasıtasıyla keza öksürük, hijyen, temizlik veya insan dışkısı ile yayılma gösteriyordu. Mikrop ağız yolu ile vücuda girdiğinde tutunabildiği organ olan kalınbağırsakta çoğalır. Belirtileri hasta da ishal kusma olarak ortaya çıkardı¹.

Bu hastalıkların oluşmasındaki etkenler yukarıda saydıklarımız iken yayılmasındaki en büyük rolü insanların sosyal bir varlık olarak etkileşim halinde olmasında kaçınılmaz sebeplerden biridir. Hastalığın yayılmasında ticaret, seyahat, göç, savaş ve hac vazifesi gibi farklı sebepler sonucunda seyahatler kıtalararası salgın görülmesinde en büyük etkenler idi².

Salgın görülmesi devleti üretimde işgücü yokluğuna keza asker eksikliği ise askeri yönden zayıflamasına sebep olarak sıkıntıya düşürmüştür. Bu durum için alınan tedbirler arasından erken evlilik, fazla çocuk yapmaya teşvik etme ve kırsal nüfusun kent nüfusuna kayması teşvikiydi. Akabinde sanayi devrimi ile değişen ve daima ilerleyen teknoloji ile birlikte hastalığın daha geniş alanlara ve daha hızlı yayılmasına sebep olmuştu. Salgın görülen devletler ilk olarak önceliği sağlıklı asker yetiştirmek olsa da halk sağlığı tam olarak sağlanmadığı sürece hastalık yayılmaya devam ediyordu. Halk sağlığında uygulanacak yöntem kişisel hijyen ve kamu sağlığı olarak karar

---

¹ Nursal Kumaş, "Bursa'da Kolera Salgın ve Alınan Karantina Örnekleri (1890-1895)", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Y.12, S.21, Bursa, 2011/2, s.214.

² İsmail Yaşayanlar, *Sinop, Samsun ve Trabzon'da Kolera salgınları, Karantina Teşkilatı ve Kamu Sağlığı Hizmetleri(1876-1914)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa, 2015, s.1.

verilmişti³.

Osmanlı devletinin kamu sağlığı için yaptıkları ise, Padişah III. Selim Haliç Tersanesinde 1806 yılında Deniz Tıp okulunu açılmasıyla gemilerde görev yapan doktorların yasal ve gerçek bir eğitim almadan görev yapması engellenmiş, Avrupa'daki önemli tıp kitap ve dergileri Türkçeye çevrilmişti⁴.

Aynı yılda resmi olarak yayınlanmaya başlayan Takvim-i Vakay-ı gazetesinde "Fünun" başlığı altında fen ve bilim hakkında halk bilgilendirildi. Bulaşıcı hastalıklardan korunma yolları, sağlıklı beslenme ile ilgili uyarılar, temiz hava, beden sağlığı ve hijyen kuralları hakkında tavsiyeler verilirken karantina uygulamaları ise resimli ve açıklamalı bir şekilde anlatılarak halk bilgilendirilmişti⁵.

Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'ye kolera risalesi yazdırılmıştı. Risale halka ücretsiz olarak dağıtılmıştı. 1837 de halk sağlığı ihtiyaçlarını karşılaması için Edirnekapı'daki Mihrimah sultan Külliyesine ait olan medrese Gureba⁶ hastanesine dönüştürülmüştü. 1838 yılında sadece karantina hizmetlerinin yürütülmesi için "Karantina Meclisi" kurulmuştu.

1838 yılında ilk Osmanlı tahaffuzhanesi Çanakkale de kurulmuştur. Akdeniz taraflarında imtiyazlı ya da imtiyazsız bütün gemiler karantinaya tabi tutulacaktı. Kara ve denizden karantinaya tabi tutulacak tüm gemi ve yolcular için nizamnamelere hazırlandı⁷

II. Abdülhamit Han döneminde kolera salgınlarının yayılma kaynağı üzerinde çalışmalar yapmaları için, Avrupa'dan İstanbul'a Dr. Rudolf Emmerich, Dr. Andre Chantemesse, Dr. Karlinski, Dr. Maurice Nicolle ve Dr. Margery doktorlarını davet ederek kolera salgını için İstanbul'da keşif yapmaları neticesinde doktorlara rapor hazırlattı. Dr. Chantemesse'nin raporu üzerine 1894 yılında Bakteriyoloj-i Şahane kuruldu. Osmanlının ilk modern araştırma merkezi olurken dünyada ise üçüncü bakteriyoloji enstitüsü olmuştu⁸. Üsküdar, Gedikpaşa, Tophane'de dezenfeksiyon istasyonları(tedbirhaneler) açılmıştır. Hastalığa yakanan kişinin eşyaları basınçlı su

---

³ Yaşayanlar, a.g.t., s.2-3.

⁴ Necati Çavdar ve Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliyografik Bir Deneme", *Turkish Studies*, S.9/4, Ankara, 2014, s.257.

⁵ Pelin Öğüt Yıldırım, "Türkiye'de Sağlık Haberciliğinin Tarihsel Gelişimi", *Atatürk İletişim Dergisi, Sağlık İletişimi Özel Sayısı*, S.14, 2017, s.8-9.

⁶ Garibler, yabancılar ; kimsesizler, yalnızlar. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Değişimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III., Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s.100.

⁷ Osman Şevki Uludağ, "Son Kapitülasyonlardan Biri: Karantina", *Bellekten*, C.II, S.7-8, Ankara, s.448-451.

⁸ Nuran Yıldırım, "II. Abdülhamit Saltanat Yıllarında Tıp, Sağlık ve Sosyal Yardım", *Bezmiâlem Aktüel*, 2018, s.29.

buharı üreten etüv makinalarında dezenfekte edilmesi sonucunda kolera mikrobu yok edilebiliyordu. Koleranın su ile yayıldığı iddiası üzerine şehir su şebekesi ve kanalizasyon sistemleri tekrardan gözden geçirilmişti⁹.

Osmanlı Devleti Hicaz bölgesinin 1517 tarihinde topraklarına ilhak ettikten sonra Hicaz Bölgesinin siyasi, sosyal ve sağlık idari işlerinin sorumluluğunu da almıştı¹⁰. Hicaz da yaşayanların tamamını vergiden muaf tuttuğu gibi geçimlerini de hazineden ve gelirleri Haremeyn vakıflarına tesis edilen gelirler ile karşılanırdı. Bunlar hacı kervanları ile beraber surre olayı olarak gönderilirdi. Bu vakıfların kurulmasındaki temel amaç ise hacıların yol güvenliği ve orada kaldıkları süre zarfında kolaylığını sağlamak amacıyla hastane, sebil, medrese, su kuyusu ve yol yapımı, yol güzergâhının güvenliğini sağlamak ve çölde yaşayan bedevilerin saldırısından korumak gibi hizmetlerden sorumlu tutulmuşlardı¹¹.

Mekke ve Medine'ye surre gönderilmesinde kutsal topraklara saygı ve içerinsin de yaşayan herkesin duasını almak, başka devletlerin Hicaz üzerindeki hükümdarlık iddialarını yok etmek, hac yol güzergahının güvenliğini sağlamak amacıyla çöl Araplarına Urban sürresi adında ayrıca surre verilirdi¹².

Hicaz'daki sağlık hizmetleri diğer vilayetlerine göre daha çok önem arz ediyordu. Çünkü dünyanın dört bir tarafından gelen Müslüman hacı adayları hastalığın bulaşması halinde kıtalararası salgının yayılmasına sebep oluyorlardı. 19. Asrın başlarından itibaren Hindistan'dan gelen hacıların arasında kolera görülmesi ve hastalığın taşıyıcıları olmaları yola çıkmalarından Hicaz'da hac vazifelerini yapıp dönene kadar dikkat edilmesi ve Hicaz'da gerekli sağlık tedbirlerin alınmasını gerekiyordu.

1851 senesinde toplanan Paris Sıhhiye Konferansında kolera hastalığının yayılmaması için çareler aramak ve ticareti canlandırmaktı. Karantina kelimesinin anlamı *kırk* olması hasebiyle karantina süresi 40 gün yapılması ticareti olumsuz etkiliyordu. Avrupalı delegeler ısrarla Osmanlı devletini bulaşık bir yer olarak gösterilmesi üzerine asıl kaynağının şark ve Hindistan olduğunu toplantıdaki Osmanlı delegesi hekim Bartoletti yaptığı açıklamalar ile ispat etmişti. Hicaz 1865 yılında büyük

---

⁹ Yıldırım, a.g.m., s.30.

¹⁰ Selçuk Akşin Somel, "Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.29, C.18, Ankara, 1995, s.2.

¹¹ Ş. Tufan Buzpınar ve Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Haremeyn", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XVI, İstanbul, 1997, s154.

¹² Münir Atalar, "Türklerin Kâbe'ye Yaptığı Yardımlar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, C.XXXI, Ankara, 1990, s. 267.

bir kolera salgını olması bütün dikkatleri Hicaz'a çekmişti. Kolera hastalığı Hindistan'dan Hicaz'a oradan ise Mısır yolu ile Avrupa'ya taşınıyordu. 1865 senesinde toplanan İstanbul Sıhhiye Konferansında hastalığın kaynağı Hindistan olduğu ortak kararı neticesinde Kızıldeniz'in kapısı olan Babülmendep'de büyük bir tahaffuzhane inşasına karar verildi. Osmanlı-İran taraflarından yani Basra yolu ile koleranın gelmesi ihtimaline karşı burada da bir tahaffuzhanesine inşasına karar verildi¹³.

Hicaz'ın temizlik durumu tekrardan gözden geçirilerek bir komisyon oluşturuldu. Sokaklar temizlendi, Mina'da kesilen kurbanların sonrasındaki durum için gerekli bütçe ve tedbirler alındı. Osmanlı devleti her ne kadar Hicaz'daki sağlık işlerine fazla ehemmiyet vermek istese de mali durumu buna engel oluyordu. Avrupalı delegeler mali konuda para işinin fen işi olmadığı düşüncesi ile yardım etmemişlerdi¹⁴.

1868 yılında toplanan alınan karar ise harb gemileri ve padişahın bulunduğu gemiler hariç Osmanlı limanlarına giren diğer bütün gemilerden alınan artırıldı¹⁵. Halihazırdaki tahaffuzhaneler tekrar gözden geçirildi. İzmir Klazomen ve Kızıldeniz'de bulunan Kamaran Tahaffuzhaneleri son sistem uygulanmak suretiyle gözden geçirildi. Hindistan ve Orta Asya'dan gelen hacıların karantinaya alındıkları Kamaran Tahaffuzhanesi zamanın yapılan en mükemmel ve malzemesi bol olan tahaffuzhaneydi¹⁶.

Yapılan uluslararası konferanslarda bulunan sıhhi temaslar güzel sonuçlar vermişti. Bulunan yeni gelişmelerden haberdar olmak ve hasta olanların bunlardan istifade etmesi ile beraber bu sıhhiye toplantıları devam etmiştir. 1874'te Viyana'da toplanan konferansta şehirlerin temizliği ve hijyen konuları görüşülmüştü. 1885'te toplanan Roma Konferansında ise asıl kolera hastalığının kaynağından yok etmenin ve bunun içinde Hindistan'ın büyük nehirlerinin oluşturduğu bataklıkları kurutmak lazım geleceğinden çok büyük uğraş ile mümkün olunamayacağı kanaatine varıldı¹⁷.

1894'te toplanan Üçüncü Paris Sıhhiye Konferansında Avrupalı delegeler özellikle İtalya delegelerinin düşünceleri Osmanlı'nın gereği gibi hacıların sıhhi işlerine bakmadığı için ölüm ve büyük salgınların sebebinin bu olması hasebiyle Osmanlı devletinin iç meselesi olsa dahi Avrupa'nın buna karışma hakkının olduğunu iddia

---

¹³ Uludağ, a.g.m., s.451-453.

¹⁴ Uludağ, a.g.m., s. 453.

¹⁵ Uludağ, a.g.m., s. 454.

¹⁶ Uludağ, a.g.m., s. 454.

¹⁷ Uludağ, a.g.m., s. 454.

etmişlerdi¹⁸.

Avrupalılar kolera salgının Hicaz'da bulunan fakir yolcuların neden olduğunun ortaya çıkmasıyla edilen diğer bir teklif ise hac vazifesini yapacak maddi durumu olmayanların Hac yapmasına izin verilmemesini istendi. Osmanlı delegesi Tuhan Bey bu teklifi kesinlikle kabul etmemiştir¹⁹.

Salgın en çok hac zamanında görülmekteydi. Bu durumu kontrol altına almak devlerin işi olduğu için 1895 yılında Sadrazam Cevat Paşa ile beraber Mekke Emiri Şerif Avnürrefik Paşa Paris Sıhhiye Konferansında İtalya delegesine cevap olarak ve konferansta İtalya delegesine cevap olarak ıslahatları yapmaya başlamıştı. Yoksul hacılara mahsus 1400 kişilik misafirhane yapıldı. Hastane yapımı için Almanya'dan baraka tahsis edilmiştir. 8 baraka 100 hastaya hizmet verebilecekti²⁰.

Koleranın bulaşması konusunda tam olarak sağlam bilgiler mevcut değildi. 1893 Dresten Sıhhiye Konferansında koleranın bulaşma vasıtaları hakkındaki münakaşalar; yolcular mı, eşyalar mı, yoksa gemiler mi, hastalık taşıyıcısı ve yayılmasına neden oluyordu. 1894 Paris Sıhhiye Konferansında ise ileri sürülen düşünceler ise; Avrupa'ya iki yol ile bulaşmıştır. İran ve Rusya yolları idi. Kızıldeniz de Hintli hacıların karantinaya alındıkları Kamaran ve Ebu Said tahaffuzhanelerinin ıslahı ve yine Hint ticaret gemilerinin uğrak yerlerinden olan Basra Körfezinde bir tahaffuzhane inşasına karar verilmişti²¹.

Çalışmamızın sınırlarını oluşturan tarihlerde (1831-1911) de yaşanan olaylar sadece Hicaz'ı ilgilendiren gelişmeler olmayıp Osmanlı ve bütün Dünya devletlerini ilgilendirdiği için son derece ehemmiyetlidir.

Başlangıç olarak seçilen 1831 senesi Hicaz'da ilk kolera hastalığının salgın boyutunda görüldüğü tarihtir. Hicaz'da görülen kolera salgınlarındaki ölümler de şöyledir: 1831'de (20.000 ölü), 1835-1846 (15.000 ölü), 1847, 1848, 1865 (15.000 ölü), 1871-1872 (130 ölü), 1872- 1873 (318 ölü), 1881 (5.000 ölü), 1882 (624 ölü), 1891-1893 (30.336 ölü), 1902, 1907, 1910 (329 ölü), 1911 (2.078 ölü)²². 1911 yılı ise koleranın salgın olarak artık Hicaz'da görülmemesidir.

---

¹⁸ Uludağ, a.g.m., s. 456.

¹⁹ Uludağ, a.g.m., s. 458.

²⁰ Uludağ, a.g.m., s. 457-458.

²¹ Uludağ, a.g.m., s. 458.

²² Sinan Kunalp Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera, (Çev:Münir Atalar), *Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C.VII., S.7, Ankara, 1996, s.503.

Hicaz Osmanlı'nın toprakları içerisinde iken hac vazifesi için dünya Müslümanların hac vazifesi için buluşma yeri olması Hicaz'ı Avrupa devletlerinin nazarında uluslararası bir konumda değerlendiriliyordu. Bu yüzden Hicaz her yerden Hicaz'a gelen hacıların sağlıklarından sorumluydu. Bunlar için ilk olarak Hicaz'da bir dizi tedbirler alındı eğer hastalık dışarıdan geliyorsa ki bu Osmanlı devletinin savunduğu tezler arasında idi. Dünyanın dört bir yanından gelen Müslümanları Hicaz'a girmeden karantinaya tabi tutuluyordu. Hastalık var ise gemi de hemen zamanın en iyi dezenfeksiyon işlemi olan etüv makineleri ile kolera mikropları yok ediliyordu.

Çalışmamızın hedeflerinden biri koleranın kaynağı olarak hep zikredilen Hindistan ülkesinden gelen Hintli Müslüman hacıların ülkelerinde yerleşik bir hastalık olarak görülen koleranın oluşma sebeplerine hastalıklı hacıların yolculukları ve karantinaya alınmalarıyla Hicaz'a bulaşmaması için alınan tedbirlere değindik.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE HAC ORGANİZASYONU

1. HAC VE İSLAM

Hac kelimesi İbranice de bayram anlamında kullanılan “hvg” kökünden “hag” olarak türemiş olup aynı zamanda *dolanmak*, *etrafında dönmek* anlamında da kullanılırdı. Arapça da *hac* kelimesi *yönelmek*, *gitmek*, *ziyaret etmek* gibi manalara gelirken bu kutsal ibadeti yerine getiren Müslümanlara *Hâcı* denirdi. Hac ibadetinin fıkıh anlamı ise, imkânı ve sağlığı yerinde olan her Müslüman'ın belirlenmiş zaman aralıklarında Kâbe'yi tavaf etmesi, Arafat'ta Vakfe yapması, Müzdelife ve Mina'da bulunup diğer dini görevlerini de yerine getirmesi şeklinde ifade edilebilir²³.

Hac ibadeti kapsayan ilk kutsal şehir Kâbe'nin de içerisinde yer aldığı Mekke şehriydi. İslam kaynaklarında Hac kavramının Hz. Âdem dönemine kadar uzanan bir geçmişi bulunmaktadır. Bazı rivayetlere göre Kabe'nin ilk önce melekler tarafından tavaf edildiği, daha sonra Hz. Âdem'in, Hz. Havva ile Allah'ın izniyle Arafat'ta buluşup, meleklerin kendilerine gösterdiği üzere Beytullah'ı tavaf etmişlerdi²⁴. Daha sonraki dönemde Kâbe Nuh Tufanı'nda²⁵ kumlar altında kalmıştır²⁶. Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor²⁷ ayetinden de anlaşılacağı üzere Kâbe'yi tekrardan Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından inşa edilmiştir. İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler²⁸, ilahi emrinde hac ibadeti ilk defa Hz. İbrahim'e vahiy olarak gelmişti. İlk başlarda hac vazifesi için hacılar sadece Kâbe'yi tavaf etmek ile yükümlü tutulurken, İslam dininin doğuşuyla beraber yeni vazifeler de eklenmişti. Mekke'de İslam dini doğup yayılmaya başladığında, putperestlik yaygın olarak bulunuyordu. Hac vazifesinde Kâbe'yi tavaf etmeye devam edilirken Arafat ve Müzdelife'yi vakfe etmek,

²³ Salim Ögüt, "Hac-Hac ile İlgili Fıkıh Hükümler", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XIV, İstanbul, 1996, s.389.

²⁴ Abdülkerim Özaydın, "Hac-İslam'da Hac", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XIV, İstanbul, 1996, s.386.

²⁵ Hz. Nüh zamanında insanlar arasında çok fazla kötülükler hüküm sürüyordu. Allah(c.c) daha da ileriye giden kötülükten dolayı dünyada yarattığı her şeyi helak etmeye karar verdi. Sadece Nüh Allah (c.c) ın rızası için hayatını devam ettiriyordu. Allah (c.c) Nüh'dan bir gemi yapmasını ve nasıl yapması gerektiğini de bildirdi. Gemi Gofar Ağacından genişliği 50 arşın, uzunluğu 300 arşın, yüksekliği ise 30 arşın olan 3 katlı bir gemi inşa etmiştir. Gemiye insan olarak Hz. Nüh ve eşi ile birlikte 3 oğlu ve eşleri binmişlerdi. Her canlı türünden birer çift olmak üzere gemiye alınır. Tufan 40 gün sürer gemi suda 150 gün sonunda çıkmıştır. Allah(c.c) Nüh ve oğullarını mübarek kılarak yeryüzünde yaşayıp çoğalmalarını ister. Hareket eden her hayvanı yiyebileceklerini söyler, kanlı et yememelerini ve insan kanı dökmemelerini emir eder. Bütün insanlık adına Hz. Nüh ve Allah (c.c) arasında bir ahit yapılmıştır. Allah rızası dâhilinde kurallara uyduları takdirde tufan tekrardan yapılmayacaktır. Bu ahdin alameti ise *gökkuşağıdır*. Bkz. Ömer Faruk Harman, "Nüh", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXXIII, İstanbul, 2007, s.226.

²⁶ İsmail Parlatır, *Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017, s.270.

²⁷ *Kur'an-ı Kerim*, Bakara Sûresi, Ayet 127.

²⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Bakara Sûresi, Ayet 127.

umre yapmak ve kurban kesmek hac ibadetlerinin içerisindeydi. Mekke'nin Müslümanlar tarafından fetih edilmesiyle beraber ilk olarak Mekke olmak üzere Kâbe'nin içi ve dışı putlardan temizlenmişti. Müslümanlara hac ibadeti Hicret'in 9.yılında farz kılındı²⁹. Aynı anda "Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac yapmayacak, kimse Beytullah'ı çıplak tavaf etmeyecektir"³⁰ ayeti ile Müslüman olmayanlara kutsal mekânlara girişi men edildi. Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır³¹. Emriyle insanın ömründe bir defa hac vazifesinin vazifesine vurgu yapılmıştır³².

Haccın şartlarını 3 başlık altında toplayabiliriz. Bunlar;

Hac ibadetini yapacak bireyin Müslüman olması, aklî dengesinde bir noksanlık bulunmaması, ergenlik çağına girmiş olması ve hac vazifesini maddi-manevi olarak kaldırabilecek olgunlukta olması,

Hac, uzun süreli hastalığı olan ve hareket etmekten yoksun yaşlılara farz kılınmamıştır. Çok uzun süren hac yolculuğunun sağlıklı olabilmesi için kadınların eşleri ile birlikte yolculuk etmeleri ya da mahremlerinden bir erkeğin yanında bulunması gerekmekte ve kocası vefat etmiş ya da boşanmış olan kadınların ise gerekli olan süre içinde tamamlanması gerekmektedir.

Hac yapmak arzusu ve niyetiyle ihrama girmek³³.

Bir kişinin hac vazifesini yerine getirebilmesi için maddi imkânı olmasına ilaveten, bu farzı yerine getirirken kendisi ve geride bıraktığı aile fertlerinin yeterli mali varlığına sahip olması gerekmektedir³⁴. Müslümanlar, hac vazifesini yerine getirmek için kutsal topraklarda buluştuklarında coğrafi bölge, ırk, mezhep, sosyal konum, fiziksel ve psikolojik olarak hiçbir fark gözetilmeden bir araya gelmeleriyle birlik içinde çokluğun ve çokluğun içinde birliğin görüntüsünü vererek mükemmel bir İslam portresi çizmektedirler³⁵.

---

²⁹ Parlatır, *a.g.e.*, s.271.

³⁰ Özaydın, *a.g.m.*, s.388.

³¹ *Kur'an-ı Kerim*, Âl-i İmrân Suresi, Ayet 97.

³² Harman, *a.g.m.*, s.386.

³³ Parlatır, *a.g.e.*, s.271.

³⁴ Ögüt, *a.g.m.*, s.389.

³⁵ Tahsin Görgün, "Hac-Haccın Hikmeti", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XIV, İstanbul, 1996, s.399.

2. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE HAC

Dört halifenin (632-61) ardından Emeviler Devleti (661-750)dönemlerinde İslam fetihleri hızla devam ederken, İslam Devleti İspanya'dan İran'a kadar geniş topraklara sahipti. Fethedilen topraklardaki ahali kısa zamanda İslam'ı benimseyip Müslüman oluyordu. 15. yüzyılda hac vazifesi için Mekke'ye giden hacı grupları arasında Arap ve İran gruplarından başka Anadolu ve Balkan Türkleri, Tatarlar, Orta Asyalılar ve Hintli Müslümanlar da bulunmaktaydı³⁶.

Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Mısır'ı topraklarına katmasıyla Mekke Şerifi Ebu'l-Berekât'ın oğlu Ebu Nüme Kahire'ye gelerek Yavuz Sultan Selim'e itaat etmişti. Haremeyn idaresi resmen Osmanlı Devletine geçmesiyle Sultan, fakirlere dağıtılması için 200 dinar zahireyi Haremeyn'e gönderilmişti. Bu tarihten itibaren Osmanlı sultanları "*Hadimü'l-Haremeyn Eş-Şerifeyn (Haremeyn'in Hizmetçileri)*" unvanını almışlardı³⁷. Hicaz'ın Osmanlı himayesine geçmesinin akabinde Devlet ilk olarak hacıların güvenli ve sağlıklı bir şekilde hac vazifelerini yapmalarına yönelik tedbirler almaya başlamıştır. İstanbul'dan başlayan kara yolculuğunda hacı kervanlarının ön veya orta kısımda zengin hacı adayları, kervanın son ve en tehlikeli yerinde ise yoksul hacı adayları bulunur, çöle gelindiğinde ise çöl kılavuzları olan bedeviler kervana rehberlik eder, onları takiben sakalar³⁸, zengin hacılar ve surre³⁹ takip ederdi⁴⁰.

Hacıların uzun hac yolculuğu boyunca bindikleri binekler iklim ve uzun yola dayanıklı deve, at ve katır hayvanları tercih edilirdi. Yolculuklarında kışın gece dinlenilir, gündüz yol alınırken yazın ise ikinci vaktinde yol alınır gece boyu devam ederken gün doğumuyla dinlenilirdi. Hacıların ve bindikleri hayvanlarının barınma yiyecek ihtiyaçlarını karşılayacak ve urban saldırılarından korunacak su kenarlarında kurulmuş kaleler ve onları koruyan askerler vardı. Kale ve konak yerlerinin bulunduğu yere *Menzil* denirdi⁴¹. Hacıların bu zorlu ve uzun yolculukları can güvenliklerini de tehdit ettiği için yeni yol arayışları ihtiyaç doğrultusunda ortaya çıkmaya başlamıştır.

³⁶ Surayı Faroohi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.13.

³⁷ Murat Akgündüz, "Surre-i Hümayûn Geleneği ve İslâm Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü" *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.22, İzmir, 2005, s.108.

³⁸ Ordunun gerisi, ordunun gerisin de bulunan asker takımı.

³⁹ Sözlük anlamında kıymetli eşya, para, ve altının konulduğu "*kese*" anlamına gelirken terim anlamı ise "*surre*" her yıl hacılara ve halkına dağıtılmak üzere hac zamanından önce Haremeyn'e gönderilen değerli eşya ve hediyelerdi. Bkz. Şit Tufan Buzpınar, "Surre", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXXVII, İstanbul, 2009, s.567.

⁴⁰ Abdülkadir Özcan, "Hac-Osmanlı Dönemi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XIV, İstanbul, 1996, s.400.

⁴¹ Talip Mert, "Ferâşet ve Ferâşet Beratları", *Haremeyn Hac-Mukaddese Yolculuk İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü yayınları* No:52, İstanbul, 2017,s. 39.

1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması ile hacılar daha kısa sürdüğü ve güvenli olduğu için deniz yolunu tercih etmişlerdir. Kara ve deniz yolundan sonra daha hızlı ve güvenli olduğu gerekçesi ile Hicaz'a demiryolu yapılma fikri ilk olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya atıldı. İlk olarak 1864 yılında Amerikalı mühendis Zipel, Şam ve Kızıldeniz'i birleştiren demiryolu hattı inşası önerisinde bulundu. Osmanlı yönetimi ilk bu düşünce üzerinde Hicaz halkının tepkisinden ve deniz yolu daha ucuz olduğu için rağbet görmeyeceğini düşündü ve öneriye sıcak bakmadı. Osmanlı Devleti'ne Hicaz demiryolu hattı inşası için öneri ve raporlar müteakip yıllarda devam etti.⁴²

Sultan II. Abdülhamit'in zamanın da yapılan tekliflerden en kapsamlı demiryolu teklifi 1892 yılında Cidde Evkaf Müdürü Ahmet İzzet Efendi'nin raporudur.

Bu teklifte Şam-Medine arasında yapılacak demiryolunun Hicaz ve Yemen de bulunan askerlere gıda ve mühimmat yardımının demiryolu ile yapılması önerisi sunulmuştur. Böylece İngiliz kontrolünde bulunan Süveyş Kanalına ihtiyaç kalmayacaktır. Dış saldırılarda yardım hızlı olacağı gibi bölgede çıkan isyanlara daha kısa sürede asker sevkiyatı gerçekleşeceği için bastırılacaktı. Hac vazifesi için uzun yolculuk yapan hacıların Suriye-Medine arası yolculukları 40 gün sürerken Mekke'ye varmaları 50 günü buluyordu. Bu uzun yolculukta tabii zorlukların Urban ve Bedevi saldırıları nedeniyle can güvenliği endişesi her zaman ön planda idi. Hicaz demiryolu ile "kutsal beldelere yolculuk" yalnızca 3-4 gün sürecekti. Akabinde yapılan diğer bir teklif olan Muhammed Hasan el-Mahdûmi'nin projesi ise Şam'dan başlayarak, Medine, Mekke ve Cidde'de son bulacak bir demiryolu projesiydi. Bu teklif padişahın emri ile özel bir komisyon tarafından görüşülüp, değerlendirmeye alınmıştı⁴³

Demiryolu ile alakalı tekliflerin en üst karar mercii olan Sultan II. Abdülhamit'in gözünde Arabistan yarımadasının özel bir yeri bulunmaktaydı. Burası Müslümanlar için kutsal olmasıyla beraber güçlenen Avrupalı devletlerin hedefi ve ilgi odağı olmuştu. Sunulan demiryolu projelerini değerlendirdikten sonra çoğu devlet erkânın mali durumdan dolayı düşüncelerinin olumsuz olmasına rağmen 2 Mayıs 1900 yılında Hicaz demiryolunun inşasının başlanması emri verildi. Hicaz demiryolunun Osmanlı Devleti'ne maliyetinin 4 milyon lira olarak hesaplanmıştı.

Bu gider 1901 yılı Osmanlı bütçesinin %18'ini aşmaktaydı. Bu açığı kapatmak

---

⁴² Ufuk Gülsoy, "Hicaz Demiryolu", *Haremeyn Hac-Mukaddese Yolculuk İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü yayımları No:52, İstanbul, 2017,s.225.*

⁴³ Gülsoy, a.g.m., s.227.

için “İane (Yardım) Komisyonu“ oluşturularak Müslümanlardan bağış toplanması ile çözüm arandı. Hicaz demiryolu projesine ilk üst düzey bağış Sultan II. Abdülhamit’ten 50 bin lira ile bağış yaptı. Osmanlı toplumundan başka Hindistan olmak üzere Rusya, Fas ve Mısır Müslümanları, Güney Afrika, Endonezya ve Singapur’a ilaveten kimi Avrupa Devletlerinden bağışlar geliyordu⁴⁴.

Hicaz demiryolu inşaatının teknik işler bölümü Alman mühendisi Meisser’e verildi. Beraberinde 17 Türk, 12 Alman, 5 İtalyan, 5 Fransız, 2 Avusturyalı, 1 Belçikalı, 1 Rum olmak üzere toplamda 43 mühendis çalışıyordu. 1908 yılında Hicaz demiryolu inşaatı çalışmalarında Medine’ye ulaşıldı. Çalışmalar devam ederken 26 Nisan 1909 yılında II. Abdülhamit tahttan indirilmesi sonucunda “ *Hamidiye Hicaz Demiryolu*“ olarak da bilinen Hicaz demiryolunun yapımı durdu. Sonuçta Osmanlı devleti önderliğinde ve dünya Müslümanların ortak arzuları olan Medine-Mekke ve Mekke-Cidde hatları Şerif Hüseyin’in itibarının sarsılma korkusu, bedevi ve urban Arap kabilelerinin baskıları yüzünden gerçekleşemedi⁴⁵.

2.1. HAREMEYN’E SURRE GÖNDERİLMESİ

Surre geleneği ilk olarak Abbasi Halifesi Muktedir-Billah döneminde (908-932) döneminde ortaya çıkmıştır⁴⁶. Osmanlı Devleti tarafından Haremeyn’e ilk surreyi gönderen padişahları Yıldırım Bâyezîd (80.000 altın) ve Celebi Sultan Mehmet (14.000 altın) surre gönderildi. Sultan II. Murat Mallarının 1/3’ünü Haremeyn vakıflarına vakfetmiştir⁴⁷, Aynı zaman da her yıl 3500 altında surre olarak gönderdi. Fatih Sultan Mehmet İstanbul’u fetih ettikten sonra surre olarak 7000 altın, Mekke Emirine 2000 altın göndermiştir. II. Bâyezîd’in sürresi 14.000 altındır. Yavuz Sultan Selim Haremeyn’i topraklarına kattıktan sonra 200.000 altın kervan ile 7000 altın da denizyolu ile göndermişti. Ayrıca Yavuz Sultan Selim her yıl Anadolu sürresi olarak 62.000 altın Haremeyn’e urban sürresi yollamıştır⁴⁸.

Haremeyn’in Osmanlı topraklarına katılmasıyla birlikte 1517 yılından itibaren her yıl düzenli bir şekilde surre gönderilmişti. Osmanlılar surrenin yanında bedevi ve urban göçebe Arap kabilelerine yol boyunca hacıların güvenliğini sağlamak için urban

⁴⁴ Gülsoy, a.g.m., s.228-230.

⁴⁵ Gülsoy, a.g.m., s.231-235.

⁴⁶ Buzpınar, a.g.m., s.567.

⁴⁷ Latif Armağan, “XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (Menâzillü’l Hacc)”, *Osmanlı Araştırmaları XX*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 2000, s.77.

⁴⁸ Aramağan, a.g.e., s.77.

surre denilen paralar gönderilmiştir⁴⁹. Osmanlılar döneminde surre İstanbul, Kahire, Yemen ve Halep'ten gönderilirdi. Haremeyn'e surre gönderme geleneği 1915 yılına kadar kesintisiz sürmüştür. 1914 yılında Şerif Hüseyin isyan edince gönderilen surre Medine'de kalıp Mekke'ye ulaştırılamamıştı. İstanbul'dan 1918 yılı sonrası surre yollandığına dair bilgi bulunmamaktadır⁵⁰.

Haremeyn'e gönderilen para ve hediyelerin miktarı ve dağıtılacak yerlerin kayıtları Haremeyn Mukâta'ası Kalemünde tutulurdu. Surre'nin gelir kaynağı sultanın gönderdiği özel hediyeler dışında geliri sadece Haremeyn'e tahsis edilen Haremeyn vakfi gelirlerinden oluşuyordu⁵¹.

2.1.1. Haremeyn Vakıfları

İnsanlar arasında yardımlaşmanın en güzel eserlerinden biri de vakıf geleneğiydi. Bu güzel gelenek semavi dinler ile sağlam temeller üzerine oturtulurken İslam dini ile birlikte daha geniş kapsamlı ve profesyonel bir biçimde yapılmaya başlanmıştır. Hz. Muhammed, kendi malı olan *Fedek Hurmalığını* vakfederek insanlara en güzel ve özel örnek yardımlaşmayı teşkil etmiştir. Devam eden süreçte başta devlet yöneticileri ve önde gelen kişiler toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla vakıflar kurmuşlardır. İslam devletleri toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla vakıflar kurmuşlardır. Vakıfların yönetim ve yaygınlık olarak en üst düzeye çıktığı zaman dilimi şüphesiz Osmanlı asırlarıdır. Osmanlı devletinde Haremeyn vakıfları idaresine darüssaade ağaları tayin edildi. Vakıfların işleyiş, kontrol ve teftişleri için Evkâf Haremeyn Mukatacılığı, Evkâf Haremeyn Müfettişliği, Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği ve yazı işleri için darüssaade yazıcılığı kurulmuştur⁵².

Padişah başta olmak üzere üst düzey saray erkânı ve zengin kişiler Mekke ve Medine de bulunan halkın ve hac vazifesi için yola çıkılmasından başlayarak yolculuğun güvenliği ve hac vazifesini yerine getirdikten sonra geri dönmesine kadar geçen zamandaki ihtiyaçlarının karşılanması için şu alanlarda vakıflar tesis etmişlerdir⁵³.

⁴⁹ Seyit Ali Karaman, "Surre-i Hümâyûn", *Haremeyn Hac-Mukaddese Yolculuk İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları No:52*, İstanbul, 2017, s.46.

⁵⁰ Buzpınar, a.g.m., s.569.

⁵¹ Akgündüz, a.g.m., s.109.

⁵² İsmail Metin, "Sosyal Hizmetler Bağlamında Mekke'de Osmanlı İzleri", *Turkish Studies*, S.10/1, Ankara, 2015, s.466.

⁵³ Esra Nur Değirmenci, "Surre-i Hümâyûn Geleneği Mekke, Medine ve Kudüs'e Gönderilen 1017(1608), Tarihli 4167 Numaralı Defter Işığında Haremeyn Vakıfları", *Akademik Sosyal Araştırmaları Dergisi*, Yıl:6, S.39, Ağustos 2019, s.552.

Arazî Vakıfları: Araziden elde ettiklerinin mahsullerinin tamamını, bir kısmını ya da vergisinin verilerek vakfedilmesidir.

Hac Yolu Vakıfları: Surre ve beraberindeki hacıların yolculukta kullanacakları binek hayvanlarını, güvenliklerini sağlayacak muhafız birliklerini, konaklama yerlerinin imar ve bakımını tahsis ederek hacı ve surre alayının güvenli bir şekilde gidip gelmeleri için hizmet ederdi.

Eğitim Vakıfları: Mekke’de eğitim denilince ilk akla medrese gelirdi. Evliya Çelebi’nin döneminde sadece Mekke’de 40 tane eğitim kurumunun zikredilmesi bunun güzel bir göstergesidir⁵⁴.

İmâret ve Dârüşşifa Vakıfları: İmaretler fakir, düşkün ve talebeye gece ve gündüz yapılan yemekleri dağıtan hayır kurumuydu. Haremeyn’e ilk imaretler Kanuni Sultan Süleyman zamanında Hürrem Sultan adına inşa edilmiştir. Sultan II. Selim Mekke ve Medine de yoksul ve açların barınması için imaretler yapmış ve bunların ihtiyaçlarını karşılaması için de Mısır da Vakıf kurmuştu. Dârüşşifâ sağlık hizmetlerinin verildiği hayır kurumu olup Haremeyn’e darüşşifa inşa ettiren Sokullu Mehmet Paşadır. Hac zamanı ve diğer zamanlarda halka hizmet için kurulmuştu. Sultan IV. Mehmet’in eşi Gülnuşvalide Sultan tarafından Mekke’de inşa edilen önemli darüşşifa arasındaydı⁵⁵. Bu darüşşifasında uygulamalı olarak tıp eğitimi verilmekteydi⁵⁶.

Su Vakıfları: Mekke’deki su vakıfları arasında ilk dikkat çekenler Zemzem’in⁵⁷ hacılara dağıtması maksadına yönelik olanlardır. Bunun yanında kuyunun bakım ve temizliği için de vakıflar tesis edilmiştir. Örneğin Sultan III. Ahmet zemzem görevlileri için yapılan vakıftan 10 kişiye yıllık üçer altın ile tayin etmiştir. Aynı şekilde I. Mahmut geliri Mısır’dan sağlanan vakıfla karşılanan kişilere, yıllık otuz altın tayin etmiş, Sultan I. Abdülhamit ise Zemzem görevlilerine yıllık 150 altın vakfetmiştir⁵⁸.

II. Mustafa’nın eşi Saliha Sulta’nın İstanbul Silivri Kapı da inşa ettirdiği vakıf da

⁵⁴ Metin, a.g.m., s.469

⁵⁵ Değirmenci, a.g.m.,s.553.

⁵⁶ Metin, a.g.m., s.469

⁵⁷ Rivayete göre Hz. İbrahim ıssız Mekke vadisine az bir erzak ile eşi Hacer ve oğlu İsmail’ibırakıp gitti. Hacer oğlunun susuzluktan öleceği endişesine kapılarak Safâ ile Merve tepeleri arasında su aramaya başladı. Bu iki tepe arasında gidip gelmeleri 7 defa olunca oğlu İsmail’in ayaklarının altından suyun fişkırdığını görür ve hemen yanına gelerek suyun etrafını kum ile çevirip “ Yavaş yavaş ak, dur!” demesi ile de bu adı aldığı söylenmektedir.Kabe’ye19 m uzaklıkta Mescid-i Haram da Hacerüleşved’in tam karşısında yer alır. Suya bu ismin verilmesinde çıkardığı ses ile alakalı “Cebrâil’in konuşma sesi, akarken çıkardığı ses, bol ve akıcı olma, nereden geldiği belli olmayan ses, olayları ile anlamlandırılarak zemzem ismi verilmiştir. Bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Zemzem”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt.XXXXIII, İstanbul, 2013, s.242.

⁵⁸ Mustafa Güler, “XVIII. Asrın Sonlarında Mekke ve Medine’deki Su Vakıfları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XIV, S.2, Afyon, 2012, s.7-8.

aynı zamanda Kâbe ve çevresinde hacılara zemzem dağıtmak üzere kurulan vakıflardandı. Vakıftan tahsis edilmesi suretiyle Haremeyn’de 10 zevrak⁵⁹ alınarak hacılara su dağıtılmıştı⁶⁰.

Sultan I. Abdülhamit tarafından her gün suyolları kontrolünün yapılarak bakımlarının yapılması ve büyük arızaların tespit edilerek onarılması için görevlendirilen kişiye günlük 2 kuruştan yıllık 730 kuruş altın tahsis edilmişti⁶¹.

Deşişe Vakıfları: Haremeyn de yaşayan fakir kişilere vakfedilen en eski sadakadır. İlk defa Abbasi halifesi Muktedir-Billah zamanında surre ile beraber hububat da gönderilmiş, Memlukler zamanında ise Haremeyn’in fakir halkı için birçok nahiye ve köy vakfedilerek buradan gelen erzakları “*zahire*” adıyla yine surre ile beraber Haremeyn’e ulaştırılmıştır. Bu köylere “*deşişe köyleri*” hububata ise “*deşişe hububatı*” ismi verilmiş ve gelenek bozulmadan Osmanlı Devleti tarafından devam ettirilmiştir.

Zürri (Evlathk) Vakıfları: Devlet adamları ulema, valide sultanlar, hanım sultanları, kısacası halk arasında toprak ve mal sahibi olan kişiler tarafından kurulan vakıflardı. Vakıf kurulduğunda şart olarak kurucusunun soyu sona erinceye kadar vazifeyi yürütür, kesildikten sonra gelirleri Mekke ve Medine fakirlerine ulaştırılması istenirdi⁶².

Haremeyn’e gönderilecek hediye eşyalar ve paraların toplanması tamamlanınca surre alayının yola çıkması için bir merasim yapılırdı. Bu merasimden önce “Surre Emini” görevlendirilirdi. Bu göreve verilecek kişi dürüst ve dini bilgileri ile tanınmış üst rütbeli bir sivil olduğu gibi askerde olabilirdi. Ayrıca yanında asker, imam, kadı, hekim, müezzin, baytarlar, nalbant, cellât, meşaleciler, sakalar, çadırcılar, havai fişekçiler, mola durma ve hareket haberlerini müzik enstrümanları eşliğinde haber veren görevliler bulunurdu⁶³.

Surre Emini surre alayı ve hacıların güven içinde gidiş ve dönüşlerini sağlar, gönderilen hediye ve paraların ilgili yerlere dağıtılmasına nezaret eder ve hac süresi boyunca güvenliğini de sağlayarak İstanbul’a dönerdi⁶⁴. Bu seneki hac zamanında okunmak üzere padişahın yazdığı mektup da surre eminine teslim edilir, alay Mekke’ye

⁵⁹ Kayık ve sandal, Mekke’de yapılan ve içine zemzem koymaya mahsus olan kap ibrik.

⁶⁰ Güler, a.g.m., s.8.

⁶¹ Güler, a.g.m., s.8.

⁶² Değirmenci, a.g.m., s.553-554.

⁶³ M.Murat Kargılı, “*Karpostlarda Hac*”, Haremeyn Hac-Mukaddese Yolculuk İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü yayımları No:52, İstanbul, 2017, 18.

⁶⁴ Münir Atalar, “Haremeyn’e Denizden Surre Gönderilmesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXXII, S.1, Ankara, 1991, s.121.

vardığı zaman Mina mevkiinde okunurdu. Mekke'ye kadar kara yolu ile gidildiği ve surrenin hacılardan önce orada olması gerektiği için Recep ayının 12. Gününde İstanbul'dan yola çıkılırdı. Hac vazifesi tamamlandıktan sonra surre emiri padişaha cevaben yazılan mektup ve takdim edilen hediyeler ve hacılar ile İstanbul'la dönerdi⁶⁵.

Buharlı gemilerin keşfi ve okyanus aşırı dayanıklı gemilerin yapılması ile surrenin artık deniz yolu ile gönderilmesi tercih edilmişti. surrenin yolunun kısalması ile İstanbul'dan Hicaz'a gitmek için Şaban ayının 14. veya 15. günlerinde gönderilmeye başlanmıştı⁶⁶.

Osmanlı Devleti, Haremeyn'i topraklarına kattıktan sonra hiç aksatmadan surre gönderme geleneğine bağlı kalmıştır. Hicaz'a surre göndermenin en büyük gerekçelerinden biri de peygamberimizin soyundan gelen seyyid ve şeriflerin orada bulunması idi. Diğer bir saik de Osmanlı padişahlarının devletin güvenliği için İstanbul'dan ayrılamamalarından dolayı hem mukaddes mekânlara duyulan özlemin bir nişanesi hem de oradakilerin dualarından istifade etmenin bir vesilesi ittihaz edilmiştir.

Haremeyn, Osmanlıların 16. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarına kadar egemenliğinde kalarak Arap tarihinde uzun bir geçmiş oluşturmuştur. Böylece her iki toplum karşılıklı olarak yönetim, siyaset, medeniyet, hukuk, mimari, kültür ve halkını yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Osmanlılar zamanın da Haremeyn'e gönderilen surre-i Hümayun saydığımız bütün amaçlar doğrultusunda da gönderilse de en önemlisi Türk-Arap kaynaşmasında önemli rol oynamıştır⁶⁷.

3. 19. YÜZYILDA OSMANLI'DA SAĞLIK VE KOLERA

Bir ülkede sağlık teşkilatının kurulması, yenilenmesi ve yenilikleri takip ederek kendini geliştirmesi o devletin tebaasındaki halkın sağlık sorunlarına sahip çıktığının bir göstergesidir. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı'nın bu yolda ilerlediğini tespit etmekteyiz⁶⁸. İlk olarak Darüşşifalar da usta-çırak ile eğitim görülmesine son verilmiş ve modern bir tıp eğitimi için 14 Mart 1827 yılında İstanbul'da Tıphane-i Amire daha sonra Cerrahhane-i Mâmure kurulmuştur⁶⁹.

---

⁶⁵ Akgündüz, a.g.m, s.110.

⁶⁶ Atalar, a.g.m., 122.

⁶⁷ Akgündüz, a.g.m, s.113.

⁶⁸ Emre Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (OTAM)*, S.15, C.XV, Ankara, 2004, s.186.

⁶⁹ Yeşim Işıl Ülman "Türkiye'de 19. ve 20 yüzyıllarda Tıp Tarihinin Ana Hatları", *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı, İ.Ü Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 40. Yılda 40 Kitap Serisi*, Üniv. Yay.no.4711, Fakülte yay.no.00249, İstanbul, 2007, s.175.

1849 yılında ilk süreli yayın olarak Vakayi-i Tıbbiye adlı tıp dergisiydi. Tıp fakültesi tarafından Abdülhak Molla girişimiyle yayınlanmıştır. Türk basın ve tıp tarihinde ilk bilimsel basılı dergidir. Dergide halkın sağlık konusunda basit ve günlük hayatta işlerine yarayacak bilgiler, ülke içerisinde hastalıklara karşı alınan uygulamaların açıklaması, yurtdışındaki önemli buluş ve makalelerin çevirilmesi, yeni ve halihazırda bulunan ilaç ve tıbbi malzemelerin doktorlara kazandırılması gibi bilgileri içeren aktif bir dergiydi⁷⁰

Türk tıp tarihinde modernleşmeye gidildiğinde Türkçe kaynaklar sınırlı sayıda bulunduğu için tıp eğitimleri Fransızca veriliyordu. 1850'li yıllarda Türkçe eğitim verilmesi için yapılan ilk girişimler Okul Nazırı Cemaleddin Efendi tarafından Fransızca, Türkçe, Arapça eğitim verilecek özel bir sınıf oluşturmasıyla başladı. Dr. Bekir Sıtkı, Dr. Mehmet Emin Fehmi ve Dr. Kırımlı Aziz Bey hekimler ile oluşturulan karma sınıf ile Türkçe tıp kaynaklarını oluşturma çalışmaları neticesinde telif yoluyla Türkçe tıp sözlüğü ve bilimsel tıp kitabı hazırlandı ve derlemeler çevrildi. Bu mücadele ve gayretlerin sonucunda 1867 yılında ilk sivil tıp okulu olan Mekteb-i Tıbbiye (Askeri Tıp Merkezi)'inde eğitim Türkçeleştirildi⁷¹.

Bu çalışmanın temel konusu olan kolera 18. yüzyılda başlayıp ilerleyen süreçte çok fazla can kaybına sebep olması nedeniyle hastalıkla etkin mücadele için laboratuvar çalışmaları zarureti hasıl olmuştur. Bu süreçte bulaşıcı hastalıkların tespit ve tetkiki alanında Berlin'de Koch ve ekibi ile Paris'teki Pasteur ve ekibi mikrobiyoloji ve bakteriyoloji alanlarında mükemmel buluşlara imza atmışlardı. Bu buluşların öğrenilmesi için her iki kliniğe Osmanlı doktorlarından oluşan bir tıp heyeti gönderilmiştir. Hasan Zühtü Nazif 1890 yılında Fransa'ya bakteriyoloji tahsili için gönderilenler arasındaydı. Yurda geri döndüğünde Dr. Chantemesse ile birlikte kolera hastalığını tetkik ve teşhisi üzerine çalışmalar yapmış ve Dr. Nicolle ile beraber bakteriyolojihanede çalışmalara devam ederek kurumsallaşmasına da büyük katkı sağlamıştır⁷². 4 Kasım 1893 yılında kurulan Bakteriyolojihaneye-i Şâhâne ile öğrenilen bilgiler uygulama ve geliştirme fırsatı sağlamıştır⁷³.

⁷⁰ Öğüt Yıldırım, a.g.m., s.10.

⁷¹ Ülman, a.g.m., s.178.

⁷² Esin Kahya, "Fransa'da İhtisas Yapmış olan Türk Hekimlerinden Bazıları", *D.T.C.F. Atatürk'ü 100. Doğum Yılma Armağan Dergisi*, Ankara 1982, s.248

⁷³ Kahya, a.g.m., s.256. Bkz. *Doktor Karlinski İstanbul için yaptığı kolera tetkiklerinde hazırladığı raporda*; İstanbul'da gerek mülki gerek askeri doktorlardan bakteriyoloji ilminin teorik bilgide gerekli donanıma sahip olsalar da pratikte eksik kalıyorlardı. Bu şekilde kolera salgını ile mücadele edilemezdi. Bunun için kimyahanelerin açılmasıyla bilgilerin pratiğe dökülmesi gerekiyordu. Diğer taraftan İstanbul'daki yiyeceklerin hastalığın yayılmasındaki analizlerini yapmak için Nezarete bağlı müstakil bir idare olan Kimyahane-i Sıhhiye-i

XIX. yüzyılda ortaya çıkan salgın hastalıklardan kolera'nın karakteristik özellikleri analizinde ihtiyaç duyulan müstakil bir dal olarak ortaya çıkmıştır. Paris ve Berlin Araştırma Enstitülerindeki gelişmeleri takip etmek için doktorlar tahsile gönderildi. Avrupa'ya tahsile gönderilenlerin en çok dikkatlerini çeken salgın hastalıkların gerçek sebeplerini ortaya koymak için su, yiyecek, içecek olarak tüketilen maddelerin tahlilleri yapılarak zararlı olanların tespit edilmesiydi⁷⁴.

1898'de Robert Reider tarafından Gülhane Seririyat (Klinikler) mektebi açıldı. Sağlık hizmetlerinin en etkili ve başarılı kurumlarından biri olmuştu. İlk olarak kolera, tifo, dizanteri aşısı üretimi bu klinikte yapılmıştır.⁷⁵ 18 Kasım 1912 yılındaki Sıhhiye toplantısında kolera aşısı gündemler arasındaydı. 1911 yılında ilk denemelerinin Hindistan sonra Japonya ve Rusya da yapılan kolera aşılardan başarılı sonuçlar elde edilmişti. Aynı dönemde Akil Muhtar (Özden) ise aşının hastalığı tedavi etmediğini, sadece koruyucu bir tedbir olduğunu belirterek kolera ortaya çıkmadan önce aşının yapılması halinde önleyici olabileceğini belirtmiştir⁷⁶.

19. yüzyıl boyunca devam eden kolera salgını için Osmanlı devletine karadan ve denizden giriş yapanları kontrol altına almak ve salgının yayılmasını önlemek için 1839 yılında karantina⁷⁷ teşkilatı kurulmuştur.

Karantina süresi ilk zamanlar kırk gün olmasına en fazla tepki gösteren hacılar olmuştur. Sürenin uzun olmasından ziyade ücret vermeleri şikayetlerini daha da arttırmıştır. Hacılar "*Biz Müslümanız, gavur değiliz. Karantinaya girmek ve para yatırmak istemiyoruz.*" Şeklinde söylemler ile dile getirmişlerdir. Kutsal topraklara yanlarında getirdikleri ticari ürünleri kırk gün kadar uzun bir süre bekletmek istememekteydiler⁷⁸.

İlk olarak İstanbul'da kurulan karantina teşkilatları daha sonra imparatorluğun önemli noktalarına da inşa edilmiştir. Daha çok stratejik noktalara kurulan karantina

---

Umumi'nin kurulması gerekiyordu. Bu idarenin Avusturya ve Macaristan memleketlerinin ufak şehirlerde bile bir çeşit kimyahaneler olup fevkalade hizmet veriyordu. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA, Yıldız Perakende Sıhhiye Maruzat(Y.PRK.SH), 4/75-1/5, (4 Kanuni Evvel 1309/16 Aralık 1893).

⁷⁴ Emre Karacaoğlu, "Bakteriyolojihâne'nin Kurulması Fikri Üzerine Arşiv Belgeleri Işığında Bazı Mütâaalar", *Türkiye Klinikleri J MedEthics*, 26(2), 2018, s.75.

⁷⁵ Ülman, a.g.m., s.178

⁷⁶ Nuran Yıldırım, "Osmanlı Devletinde Kolera Aşısı", *Mostar*, S.58, Aralık 2009, s.50.

⁷⁷ Bulaşıcı olan bir hastalıktan korunmak için hastalığın insan veya hayvanda olması durumunda belli şartlar dâhilinde gözetim altına tutularak tedavi edilmesidir. Gülden Sarıyıldız, "Karantina", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XIV, İstanbul, 2001, s.463.

⁷⁸ Güner Doğan, "Osmanlı İmparatorluğunda Karantina Uygulaması ve Venedik Uluslararası Sıhhiye Konferansı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.15, 2011, s.95.

istasyonlarının amacı Asya ve Avrupa'ya hastalığın geçişini ve yayılmasını engellemektir. Ne var ki Avrupa ülkeleri Osmanlı devletinin bu hassasiyetine rağmen hususiyle sömürgelerinden gelen hacıların karantina uygulaması ile alakalı olarak ileri derecede müdahale etme fırsatı elde etmeye çalışmışlardır⁷⁹.

Osmanlı Devleti, karantinaya ek olarak ünlü hekim ve âlimlere yazdırdığı risaleleri halka dağıtarak kolera hastalığının yayılmasını engellenmeye çalışılmıştır. Bunlardan Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi 19.yüzyılın ünlü hekimlerinden olup Türkiye'de hekimliğin çağdaşlaşmasında önemli katkıları olmuştur. İlk karantina önlemlerinin alınmasında öncülük etmiştir⁸⁰. Mustafa Behçet Efendi yazdığı kolera mikrobundan nasıl korunması gerektiğine, hastalığın belirtilerine tedavisi ve süreci hakkında bilgi vermiştir. O, Hastalığın tahminen 1814 senesinde Hindistan da ortaya çıktığını Ganj Nehri kıyılarından İran, orada da kuzeydoğuya yayıldığını tespit etmiştir. Avrupalı Devletlerin savunduğu Yakınoğu ve Osmanlı Devleti'nden hastalığın geldiği iddialarına karşılık bu tezi savunmuştu. Toplamda 4.000 adet bastırılan kolera risalesi ilk olarak devlet büyüklerine, subay ve mahalle muhtarlarına dağıtılmıştır⁸¹ 1847 yılında Hekimbaşı İsmail Paşada kolera risalesi yazmış, başta Arapça olmak üzere Rumca,

⁷⁹ Ülman, a.g.m., s.179. *Doktor Karlinski İstanbul için yaptığı kolera tetkiklerinde hazırladığı raporda*; daha önceki kolera hastalığı tecrübelerinden İstanbul'da dezenfeksiyon için kullanılan sönmemiş kireç ve kireç kaymağı doğru bir yöntem olduğu kanaatindeydi. Ama asıl etkili yöntemin ve mikropları yok edecek olan su buharı olduğunu belirtmiştir. Bunun için Osmanlı bütçesine en uygun Bosna'daki Raşar Fabrikasındaki hem fiyatı, kullanım kolaylığı, kolay taşınabilir olmasıyla birkaç adet Pülvarizatör makinesi sipariş edildi ve eşya, vapur, haneler ve diğerleri pülvarizatör ile dezenfekte edilecekti. Bkz. BOA, Y.PRK.SH, 4/75-1/4, (4 Kanuni Evvel 1309/ 16 Aralık 1893).

Doktor Karlinski İstanbul için yaptığı kolera tetkiklerinde hazırladığı raporda; İstanbul'da fakir halkın çok tükettiği kavunun koleranın yayılmasında etken olduğu ve kavunun İstanbul'da 2 gün mühlet verildikten sonra alım-satımı yasaklanacaktı. Bkz. BOA, Dahiliye Nezareti İdare, (DH.İD), 50/2-30/1, (2 Ağustos 1327/15 Ağustos 1911). Paris'te görülen kolera vakalarında ölümler 205 kişiyi bulunca salgının hava yoluyla bulaştığını düşündüklerinden şehrin ev, yol, sokaklarını tütsü dumanı ile dezenfeksiyon etmeye başlanmıştı. Bu sayede hava temizlenmiş ve kolera ortadan kalkmıştı. Bkz. BOA, Yıldız Tasnif Perakende Evrakı Müfettişlik ve Komiserler Tahrirâtı, (Y.PRK. MK), 7/71-1, (9 Haziran 1313/ 21 Haziran 1897). *Doktor Şantmis'in İstanbul için yaptığı kolera tetkiklerinde hazırladığı raporda*; kaynak sularının iyi muhafaza edilmediği ve mikrobik etkilere açık olduğuna, şiddetli yağmurlar sonucunda atık sular ile kaynak sular karışıyordu. Bu sular insanların içme sularını oluşturmaktaydı. Kolera hastalığının yayılmasındaki en büyük etkenin pis suların içme sularına karışması sonucunda oluyordu. Tedbir olarak sular kaynatılmadan içilmemeli ve ishal durumu söz konusu ise yanında bizmut tuzu(Bazı mide ve bağırsak hastalıklarının tedavisinde kullanılan bir element) verilmesinin de hastalığa iyi geleceğini belirtmiştir. Bkz. BAO, Y.PRK. SH, 4/66-1-2,(29 Teşrinievvel/10 Kasım 1893). Padişah II. Abdülhamit tarafından yaptırılmış taksim bentlerini(küçük baraj) yaptırmıştı. Bunlar Sultan Mahmut Bendi, Valide Sultan Bendi ve Topuzlu Bendi olup arkalarındaki su havuzlarının üzeri açık olduğu için mikrop bulaşması kaçınılmazdı. Bendlerde pislikleri tutacak bir süzgeç olmadığı için hemen alınması gereken tedbirler; Üstü kapalı su depoları oluşturulacak ve havuzlara su girmeden kum, odun kömürü, taş kırıkları süzgelelerden süzülerek havuzlara girecekti. Su boruları tahta borular yerine demir borular kullanılacaktı. Evlerde bulunan su sarnıçları kapatılmalıydı çünkü sarnıçlardan alınan su örneklerinin temiz çıkmadığı gibi kuyular dar alan olup ayak yolunun bitişiğine inşa edilmiştir. Kapatılan sarnıçlardan kimya ve bakteriyolojik olarak incelenmesi sonucunda temiz olduğu anlaşıldığı takdirde yeniden açılmasına izin verilmeliydi. İstanbul ve civarında mükemmel kanallar açılmadığı sürece kolera hastalığının yayılması kontrol altına alınamazdı. Memişah çukurlarının temizlenmesi için taşınabilir hareketli fiçiyi (kuyu yerine kullanılan) doldukları zaman devlet tarafından görevlendirilenler gelip boşaltıyorlardı. BOA, Y.PRK. SH, 4/75-1/3,(4 Kanunievvel 1309/16 Aralık 1893).

⁸⁰ Bekir Karlığa / Aykut Kazancıgil, *Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ve İbn Sînâ'nın Şimdiye Kadar Bilinmeyen Yeni Bir Ahlak Risalesi*, Yedi İklim, C.7, S.51, Haziran 1994, s.47.

⁸¹ Mustafa Behçet Efendi, *Kolera Risalesi*, İstanbul Matbaa-i Âmîre, 1247/1831,s.12.

Bulgarca ve değişik dillere çevrilerek halkın ileri gelenlerine dağıtılmıştır⁸². 1867 senesinde ise Sıhhiye Meclisi tarafından Kolera Nizamnamesi oluşturularak uygulanmaya başlanmıştır⁸³.

Pasteur Enstitüsü, kolera hastalığına mikroorganizmaların aralarında özgül mayalanmasının sebep olduğunu kanıtlamak için uzun araştırma ve tartışmalar sonucunda mikroorganizmaları yok etmeye yönelik çalışmalar yapmıştır. Mikroorganizmalar hastalığın taşınmasına ve yayılmasına sebep olup akabinde salgın boyutunu almasında çeşitli etkenler bulunmaktadır.

İnsanların yaşamak ve ihtiyaçlarını karşılamak için kullandıkları ev eşyaları, yiyecekler, hava, giysiler, su, gibi etkenler vasıtasıyla yayılma gösterdiği sonucuna varılmıştır. Tedbir olarak ise ilk olarak insanların yaşam kaynağı olan havanın temizlenmesi için pülverizatörler⁸⁴, su için filtreler ev eşyaları, giysiler için ise etüv makineleri tasarlanmıştır⁸⁵.

Geneste ve Herscher adlı iki fabrikatörün tasarlayıp icat ettikleri etüv makineleri⁸⁶ yapıldığında 110-120 derecenin yeterli gelmesi 20 dakika gibi bir zaman zarfında dezenfeksiyon etmesi, eşyaların renginin bozulmaması ve hızlı bir şekilde mikroorganizmaları yok ediyordu. Osmanlı yönetimi 1891 yılında Geneste ve Herscher ürettiği etüv makinesinden 2 tane satın alınmıştır⁸⁷.

Sultan II. Mahmut zamanında Çanakkale ve İstanbul yanı sıra Akdeniz’de Tarblusgarb ve Beyrut, Kızıldeniz’de Kamaran ve Ebu Said, İzmir- Urla civarlarında Klazomen karantinaları kurulmuştur⁸⁸.

---

⁸² Yılmaz, a.g.m., s. 48.

⁸³ Pelin Böke, “İzmir Karantina Teşkilatı Kuruluşu ve Faaliyetleri(1840-1900)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.18, Ankara, Ocak-2009, s.149.

⁸⁴ Pülverizatör: Mikropları dezenfekte etmek için içerisinde kimyasal ilaç bulunan püskürtme yöntemiyle kullanılan alettir. Günümüzde tarımsal faaliyetlerde ilaçlama yönteminde kullanılır. Bkz. Sacit Uğuz, “1895 Tarsus Kolera Salgını”, C.IV, *Özel Sayı*, Samsun, 2012, s.442.

⁸⁵ Nuran Yıldırım, “Tersane-i Âmire Fabrikalarında Tebhir Makinası/ Etüv Üretimi ve Kullanımı”, *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu*, İstanbul, 22 Mayıs 2003, s.422.

⁸⁶ Geneste ve Herscher sabit etüv makinesi; ilk olarak buhar üreten bir su kazanına bağlanılarak iki tarafı kapaklı yatay-silindir şeklinde madenden yapılmış bir kazandır. Bu kazanın içerisinde eşyaları yerleştirmek için raflar bulup iki tarafında temiz ve kirlili eşyaları koymak için kapak vardır. Kirlili raflara eşyalar yerleştirilir ve kapak sıkıca kapatılarak makine çalıştırılır. Sıcaklık 110 dereceye yükseldiğinde 20 dk bekletilirdi. Süre dolunca kapatılırdı. Temiz tarafta olan eşyalar güneşe serilir ve kurumaya bırakılırdı. Yıldırım, a.g.m., s.422.

⁸⁷ Bonkowski Bey’in layihesindeki temizlik aletinden etüv şimdilik Klazomen ve Kavak tahaffuzhaneleri için iki tane getirtilerek bunların kullanılmasına bu tahaffuzhaneler de başlanmıştır. Bkz. BOA, Meclis-i Vâlâ (MV.) 66/72-1/2, (4 Muharrem 1309/10 Ağustos 1891).

⁸⁸ Kolera hastalığının yayılma nedenlerinin önünün alınması için alınması gereken önlemler kapsamında Kamaran, Ebu Said, Tarblusgarb, Beyrut ve İzmir’e yakın bulunan Klazomen ve Çanakkale’de de Avrupalı tahaffuzhaneler inşası gerektiği, bunların 100.000 lira masrafla yapılabileceği, Saray-ı Hümayun kimyageri Miralay Bonkowski Bey tarafından takdim olunan dilekçe mecliste görüşülmüştür. Ayrıca bu gibi işlerde maharet ve bilgisi olanlar dahi çağrılarak görüşleri alınmıştır. Tahaffuzhaneler için sarfına lüzum gösterilen 100.000 lira çok bir meblağ olup

1885 yılında Karantina idaresince temizlik komisyonu da oluşturuldu. Alınan bu tedbirlere rağmen İstanbul başta olmak üzere Osmanlı'nın idaresindeki topraklarında 1893 yılında patlak veren kolera salgını çok şiddetli olduğu için etkili bir çözüm önerisi ve yerinde tetkik yapması amacıyla Pasteur Enstitüsü'nden Dr. Andre Chantemess İstanbul'a davet edildi. Chantemess yaptığı araştırma ve incelemeler sonucunda kolera ile en etkili tedavi yönteminin dezenfeksiyon/tedbirhaneler olduğunu, ama bu uygulamanın İstanbul'da uygulanmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Üsküdar, Gedikpaşa, Tophane tedbirhanelerini açmıştır⁸⁹.

Dr. Chantemess uyardığı eksikler doğrultusunda hemen Tersane-i Âmire fabrikalarında Tebhir (Etüv) makinelerin üretilmesi için girişimlerde bulunulmuştu. Bu minvalde Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın izin alması ile Bahriye Merkez Hastanesi Operatörlerinden Dr. Ancelo Bohor ile Çarkçı Solkolağası Mehmet Ali Efendilerin etüv makinesinin mucidi olan Geneste ve Herscher, fabrikatörlerin yaptıkları makineleri örnek alınarak makine yapımına başlamıştı. Yapımı tamamlanan etüv makinesi Sultan II. Abdülhamit'e sunulmuş netice de beğenilerek üretime geçilmesi emri verilmiştir.

Etüv makinesinin kolera hastalığının bulunduğu her yerde bulunmasının yanında doğru kullanılması için Fransızca olan talimatnameleri Türkçeye tercüme edilmiştir. Gemilerde ve etüv makinelerin kullanılmadığı yerlerde hastalığı kontrol altına almak için Kimyasal püskürtme yöntemine dayalı ve taşınabilir dezenfeksiyon pülverizatör makinesi de üretilmiştir⁹⁰.

11 Nisan 1894'de Hicaz'a bir tane ikinci sınıf küçük, bir tane birinci sınıf büyük etüv makinesi vapur ile gönderilmişti. Bu uygulama Paris sıhhiye konferansında alınan kararlar mucibince alınmıştır⁹¹. Bunlara ek olarak Avrupa'dan 20 adet pülverizatör 29 Temmuz 1894 yılında alındı. Salgınlarda etkili çözüm olduğu anlaşıldığı ve tahaffuzhanelerde bulundurulması için yine Avrupa'dan 30 adet pülverizatör 20 Haziran 1895 yılında satın alınmıştır⁹².

şimdilik 5.000–6.000 lira sarfiyla ihtiyaçların karşılanmasıyla yeterli karantina yerleri vücuda getirilmesi mümkün olmakla için bu ciheti dahi müzakere edildi. Kolera hastalığı mikropları bulaşık mahallerden gelenlerin elbiseleri üzerinde gizlendiği cihetle hastalığın bu vasıta ile bulaşma ve yayılmasını engellemek üzere Fransa'da tahaffuzhanelerden çıkacakların elbiseleri ve diğer eşyaları bir özel alet ile temizlendiğinden bu aletten lüzumu kadarıyla tedariki ve bunları kullanacak adamın getirilmesi kararlaştırılarak görüşmeler sona erdi. Bkz. BOA, MV. 66/72-1/2, (4 Muharrem 1309/10 Ağustos 1891).

⁸⁹ Yıldırım, a.g.m., s.423.

⁹⁰ Yıldırım, a.g.m., s.424.

⁹¹ Yıldırım, a.g.m., s.426.

⁹² Mehmet Ak, "19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını", *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, C.IV, S.17,

Buharlı gemilerin kullanım alanlarının gelişmesi ve okyanus aşırı sağlam gemilerin yapılmasıyla hacıların kara yolu ile yaptıkları uzun ve tehlikeli yolculuklarının yerini daha güvenli ve hızlı süren yolculukla tamamlamışlardı. Ancak gemilerin çoğu yük gemisinden dönme oldukları için fazla yolcu alarak konforsuz yapılan yolculuklar da kaza ve bulaşıcı hastalıklara sebep olmuştur. Buna engel olmak için Osmanlı devleti Hicaz'a gitmek için Osmanlı limanlarından hareket edecek *Hüccac gemilerinin*⁹³ temel ihtiyaçları olan yiyecek ve içecek sularının yanında, salgın hastalıklara yakalanmamak ve hacıların sağlıklı yolculuk yapmaları için de şartlar konulmuştu. Gerekli teçhizatı, yelkenleri, kaptan ve geri kalan mürettebatları eksiksiz ve çok iyi olmalı, yolculuk sırasında karşılaşılan herhangi bir sağlık problemine müdahale için gerekli tıbbi malzeme bulundurulmalıydı⁹⁴. Her yolcunun şahsı bilet alması, yeri belli olarak gemiye binmesi, bir yolcuya dokuz adıma kadar yer ayrılacaktı.

Hacıları taşıyan gemilerde 100 kişiden fazla yolcusu var ise diplomalı bir doktor bulundurmak zorundaydı⁹⁵. Osmanlı devleti, hacılara yol boyunca refakat eden doktorlardan önemli bilgi ve tespitler elde ediyordu. Bu maksatla vazife yapan Ali Hurşit Bey ve İsmail Hakkı efendinin İstanbul'dan Hicaz'a gidip gelmeleri sonrasında yaptıkları gözlemler sonucu alınacak tedbirleri ihtiva eden bir layiha hazırlayıp padişaha sundukları bilinmektedir⁹⁶.

Bu doktorlar haricinde hacılara beraber Hicaz da gerekli tetkiklerin yapılması için Hüseyin Bey ve beraberinde doktor heyeti de gönderilmiş olup şu konulardan bahis edilmişti;

- Kamaran Tahaffuzhanesi eksikliklerin tamamlanıp yeniden düzenlenmesi
- Basra Körfezi girişi olan Hürmüz Adası'nda bir tahaffuzhane kurulması⁹⁷.
- Mekke Emiri'nin acil durumlarda ise İstanbul'dan izin almadan bir takım tedbirleri alması⁹⁸.

1895 yılında Osmanlı devleti Askeri Doktor Kolağası Rıza Bey, Yüzbaşı Ömer

---

Samsun, 2011, s.262.

⁹³ Osmanlı limanlarından Hicaz'a kalkacak geminin yediden fazla Müslüman güvertesi olan yüz tonilato ağırlığındaki gemilere verilen isimdir. Derya Geçili, "Osmanlı Devleti'nde Hacıların Gemilerle Nakledilmesi Sırasında Alınan Önlemler," *Tarih Okulu Dergisi(TOD)*, S.30, İzmir, Haziran 2017, s.62.

⁹⁴ Geçili, a.g.m., s. 62-63.

⁹⁵ Geçili, a.g.m., s.64-65.

⁹⁶ BOA, MV. 71/1-2, (18 Safer 1310/ 11 Eylül 1892).

⁹⁷ Hindistan'dan Basra yoluyla Osmanlı Topraklarına koleranın yayılmasının önlenmesine yönelik olan bu teklif Hürmüz Boğazının Osmanlı hakimiyetinde olmadığı gerekçesi ile hayata geçirilemedi.

⁹⁸ BOA, MV 71/1-2, (18 Safer 1310/ 11 Eylül 1892).

Daniş Efendi ve Sivil Delitzsch (Deliç)'ten oluşan bir komisyon kurarak vapur ile gönderilerek hacılarda kolera dönüş yolculuğuna kadar araştırma görevi verilmişti⁹⁹. Teftiş komisyonun ilgilendiği konulardan biri de zemzem suyuna dair ortaya atılan bazı iddialardı. Tetkik sonucunda Zemzem suyu kutsal kabul edildiği için temizlik ve bakımına çok dikkat edildiği, kapandığı ve kuyunun kaynağı hiçbir yere bağlı olmadığından mikrobik bir bulaşmanın olmayacağı tespit edilmişti¹⁰⁰.

Aynı şekilde konu hacıların bulunduğu gemide doktor olarak gidip gelmiş *Doktor Karlinski*, tarafından vurgulanmış ve rapor padişaha sunulmuştur. Zemzem suyunu kimyasal ve bakteri yönünden incelediğinde *çok temiz, iyi, güzel bir su* olduğunu ve içerisinde gördüğü mikropların çoğunlukla hastalık üreme özelliğine sahip olmayan mikroplar olduğunu belirtmiş ve kolera'nın zemzem suyu ile yayıldığı iddialarını çürütmüştür¹⁰¹.

Devamında zemzem şişeleri istenildiği gibi kapatılmamasından kaynaklanmış olsa bile kolera basilleri(mikropları) zemzem suyunda 6 veya 8 günde kendi kendine yok oluyordu. Dolayısıyla Mekke'den İstanbul'a kadar44 günlük süren yolculukta eğer suda mikrop olsa bile hacılar gidecekleri yere gidene kadar kolera mikrobu suda yok olmuş olurdu¹⁰².

Bunlara ilaveten Avrupa ülkelerinden Avusturya, Almanya, Fransa, İsviçre'de kolera hastalığı için geliştirilen araştırma ve uygulamaları hakkında etraflıca tetkikatlar yapılması emri verilmiştir.¹⁰³ Sıhhiye Umumiye Fakültesi Reisi Besim Ömer Bey Karantina Meclisi Azası Akil Muhtar Bey, Kolera hastalığının yayılmasının engellenmesi için uygulanmakta olan usulleri incelemek üzere Avrupa'ya gönderilmişlerdir¹⁰⁴.

---

⁹⁹ BOA, Sadaret Kalemi (A.MKT.MHM), 571/35-1, (26 Şevval 1312/ 22 Nisan 1895).

¹⁰⁰ BOA, A. MKT. MHM, 571/35-22, (13 Nisan 1311/ 25 Nisan 1895).

¹⁰¹ BOA, Y. PRK. SH, 4/75-1/2, (4 Kanuni Evvel 1309/ 16 Aralık 1893).

¹⁰² BOA, Y.PRK.SH, 4/75-1/3, (4 Kanuni Evvel 1309/ 16 Aralık 1893).

¹⁰³ BOA, DH. İD, 50 /2/45-2, (3 Şevval 1327/ 18 Ekim 1909).

¹⁰⁴ BOA, DH. İD, 50 /2/45-1, (7 Şevval 1327/ 22 Ekim 1909).

İKİNCİ BÖLÜM

KOLERA SALGINI VE HİCAZ'DAKİ ETKİLERİ

1.KOLERA HASTALIĞI

Tarih boyunca dünyada yaşanan pek çok doğal afetin yol açtığı ölümlerin yanında salgın hastalıklardan kaynaklı ani ve hızlı ölümler de toplumların hafızasında derin izler bırakmıştır. Her ülkenin, bu gibi badireleri yaşaması kendinden bir sonraki yüzyıl için tecrübe niteliği taşıdığı gibi, daha etkili ve yeni tedbirler almaya da sevk etmiştir.

Kolera, bulaşıcı ve akut şeklinde insan vücudunda ilerleyen bir enfeksiyon hastalığıdır¹⁰⁵. Kolera tıp literatüründe, *vibriocholera* isimli bir bakterinin insan vücudunda sıvı kaybına yol açmak suretiyle akut, ishal ve şiddetli ağrı rahatsızlıklarına sebebiyet veren bir enfeksiyon türü olarak tanımlanır¹⁰⁶. *Vibrio Cholera* tıbbi açıdan önemli üç su bakteri türü içeren *Vibrionaceae* ailesinin bir üyesidir. İzole edildiğinde kıvrımlı görünen *kısa, gram- negatif, çubuk* şeklinde bir bakteridir¹⁰⁷.

Kolera mikrobu, Ganj Deltasında bulunan bir hastalık olup “*bisuchika*“ olarak Sankskritçe literatüründe dilimize geçmiştir¹⁰⁸. Kolera terminolojisi “*Cholira*“ dan gelmekte olup İbrani kaynaklarında “*Morbus, Mellus*“ manasına gelirken, Çin kaynaklarında “*Huoluan*“ Arap kaynaklarında ise “*Duba*“ olarak kayıtlara geçirilmiştir¹⁰⁹. Yunan kaynakların da kolera “*rau, safra, huli*“ olarak geçmekteydi¹¹⁰. Araplarda ikinci bir isim olarak *maraz-ı esved* olarak da geçerdi. Osmanlı belgelerinde ise *maraz-ı cedid* ve *illet-i kolera* olarak rastlamaktayız¹¹¹. Anadolu'nun bazı köylerinde ise ‘*çarık çıkartmaz*’ şeklinde ifade edilmiştir. Bu ismi koymalarının sebebi ise geçim kaynağı tarım ve çiftçilik olan aileler tarlada koleraya yakalanır ve tedavi edilmediği için hastalığın son evresine gelince çalışamaz hale gelir eve dönerdi. Çarıklarını

¹⁰⁵ Medicana, *Genel Sağlık Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık A.Ş., C.III., İstanbul, 1993.s.161.

¹⁰⁶ Fatih Namal- Selim Kılıç, “ Kolera” *Türkiye Klinikleri Halk Sağlığı*, C.I.(3), Ankara 2015, s. 10.

¹⁰⁷ “Cholera”, *The Encyclopaedia Britannica*, London, 1926, s.262.

¹⁰⁸ Coşkun Bakar; “Kırk Yedi Yıl Sonra Yeniden Bir Salgın Hikayesi: 1970 Sağmalcılar Kolera Salgınından Günümüze Dersler”, *Türk Public Health*, Yıl: 2017, Sayı:15(3), s.244

¹⁰⁹ Gülden Saryıldız, *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s.1.

¹¹⁰ Gülden Saryıldız- Ayşe Kavak, *Halife II. Abdülhamit'in Hac Siyaseti Doktor M. Şakir Beyin Hicaz Hatıraları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 243.

¹¹¹ Özgür Yılmaz, “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Yıl:2017, C.VI. Sayı:1, s.29,

çıkaramadan evvel öldükleri için de bu isim verilmişti¹¹². *Vibrio cholera* asit, ısı, güneş ışığı ve dezenfeksiyon maddelerine karşı dirençsizdir. Yediklerinden ağız yoluyla kişiye bulaşırsa mide asidinde birkaç dakika içinde ölür. Bakterinin tutunacağı yer mide olmadığı için ince bağırsağa yerleşir¹¹³. Bağırsak içeriği mikrobun beslenip çoğalması için uygun ortam ve ısı sağladığı için burada tutunarak çoğalmaktadır. Mikropların salgıladığı zehirler bağırsağın çalışma düzenini bozarak daha hızlı ve aşırı sıvı kaybına neden oluyordu. Potasyum ve kalsiyum vücutta çok fazla azalınca kronik kasılmalar biçiminde kas krampları da belirtiler arasındaydı¹¹⁴. Bir bağırsak hastalığı olmasından dolayı fekal-oral yolla bulaşır ve yayılırdı. Kolera hastalıklı olan kişi ile yakın temas olursa veya dolaylı yoldan dışkı ile kirlenmiş sularla bulaşırdı¹¹⁵.

Kolera Epidemi¹¹⁶ sonrasında Pandemi¹¹⁷ halini alabilen bir hastalıktır. Hastalığın bulaşmasının başlıca ve en önemli nedeni kirli suyla sulanmış, yıkanmış veya pişirilmiş yiyecekler arasında gelmekteydi. En fazla hastalık barındırma potansiyeline sahip kabuklu deniz ürünleri ve toprakta yetişen meyveler gelmekteydi¹¹⁸. Hastalığı taşıyan kişinin yediği yiyeceklere giydiği kıyafetlere yatak ve çarşaf temizliğine, banyo, tuvalet temizliklerine dikkat edilmediği takdirde hastalık bulaşırdı¹¹⁹.

Asya kolerası olarak da bilinen koleranın ilk belirtileri vücutta herhangi bir acı ya da ağrı hissedilmemesiydi. Ama sık sık kusma ve ishal ile başladığı bilinmektedir¹²⁰. Beyazımsı renkte ishal ve aşırı su kaybı neticesinde cilt kurur ve büzüşürdü¹²¹. Devamında ise cildin morarması, gözlerin çökmesi ve hastaya şiddetle üşüme gelmesi, nabzının çok düşmesi, sesin kısılması, küçük abdestini yapamaması, bağırsakların iltihaplanması ve kramp girmesi gibi belirtiler olursa kolera hastalığının belirtileriydi¹²².

Kolera hastalığına yakalanan kişiye ilk müdahale, damar yolu açılarak kaybettığı sıvıdan dolayı 15 dakika boyunca 1 litre sıvı takviyesi verilir. İkinci müdahale, Damar

---

¹¹² Sarıyıldız ve kavak; *a.g.e.*, s.244. Kolera hastalığı en fazla köylüler ve fakirler arasında yayılma gösteriyordu. Köydeki doktorların uyarılarına rağmen hastalıklı ve sağlıklı insanlar bir arada olur ve alınan tedbirlere uyulmazdı. Salgının önüne geçmek için köy halkını güneş gören yerlere bağ ve bahçelere dağınık halde ve yaylalara iskân ettiriliyordu. Temiz havanın olması daha az etkileşim halinde olacaklarından koleranın yayılma hızı azalacaktı. BOA, DH. İD, 50 /2/10-1,(9 Temmuz 1327/ 9 Temmuz 1911).

¹¹³ Anestezi ve Reanimasyon, "*Hastalıklar ve Farmakoloji, Modül Eğitim Seti*", Seri:X, s.632.

¹¹⁴ Medicana, *Genel Sağlık Ansiklopedisi*, s.161.

¹¹⁵ Gelişim Hachette, *Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi*, C.VI.,Interpres Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1893, s.2282.

¹¹⁶ Salgın Hastalık.

¹¹⁷ Tüm Dünyayı Etkileyen Kıtalar Arası Salgın.

¹¹⁸ "Cholera", EB, s.264.

¹¹⁹ Ayar, a.g.t., s.5.

¹²⁰ İsmail Yaşayanlar, "Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 296, İstanbul, 2018, s.50. eser adlarını italik olmasına dikkat edelim

¹²¹ Modül Eğitim Seti, *a.g.e.*, s.633.

¹²² BOA, İrade Sıhhiye,(İ.SH), 01/21-1 (6 Rebiül Evvel 1311/ 22 Aralık 1865).

yolundan verilen sıvıya destek olarak mide sondası ile Sodyum Klorür ve Sodyum Bikarbonat ile birlikte mutlaka verilmeliydi. Bu işlem eğer hasta kendinde ise ağız yoluyla da yapılabilirdi¹²³.

Son aşama ise sıvı takviyesi bittikten sonra sülfamit¹²⁴ antibiyotik ilaç tedavisi ve bol miktarda su içirilmesi idi. Kolera hastası olan kişi ile sağlıklı kişileri bir arada tutulmaması gerekirdi. Hastalığı teyit ettikten sonra hemen gerekli yerlere haber verilmesi gerekiyordu¹²⁵.

Kolera hastalığı kısa zaman da vücudu etkisi altına alırdı. Kolera teşhisi konulduktan kısa bir süre sonra hastaların dayanamayıp vefat ettikleri gözlemlenmiştir. Bazı hastalarda son olarak organlarından böbreğin iflas etmesiyle oluşan vefatlar da söz konusu olmuştur. Hastanın kaybettiği su oranı vücut ağırlığının % 20-30'una ulaştığında da hastanın hayatı kaybedtiği bilimsel veriler arasındaydı. Yukarıda değinilen ihtimaller hastanın vücut direncine göre 4 ilâ 24 saat arasında durumu belli olurdu. Eğer hastaya doğru tetkik ve tedavi uygulaması yapılırsa ve enfeksiyonu atlarsa 3 veya 4 günde iyileştiği de yine bilimsel veriler arasındadır¹²⁶.

Kolera, 19. yüzyılda veba hastalığından daha ciddi ve ölümcül bir hal almıştı. Bu yüzden karşılaşılan salgınlarda yeni sağlık ve sıhhi yapılanmalara ihtiyaç doğmuştu¹²⁷.

Kolera hastalığının nasıl bulaştığına dair bilim adamlarının araştırmalarında kaynağına ilişkin teorisinde *İngiliz Doktor John Snow* 1848 yılında Londra'da patlak veren kolera salgınında çağdaşı olan bilim adamlarının savunduğu kolera hastalığının kaynağının *hava kirliliği* olduğu tezine karşı çıkmış ve "*Broad Street*" deneyi ile halkın kullandığı sokak suyunun içine atık su karıştığını ve bu atık su yüzünden ortak hastalığı olduğunu ortaya koymuştur.

1883 yılındaki *Robert Koch* tarafından kolera hastalığının bilimsel olarak bulaşma nedeninin içme sularının kirliliği ve yediğimiz yiyecekler vasıtasıyla vücudumuza bulaştığı ve bir ya da üç gün içinde kuluçka dönemini tamamlayıp

¹²³ Mediana, *Genel Sağlık Ansiklopedisi*, s.162.

¹²⁴ Diğer adıyla sülfürik asit'in suda çözülümü çok yavaştır. Antibakteriyel sülfamitlerin serumdaki etkisi 8 saat geçerli idi. Vücuttan ishal yolu ile hızlı bir şekilde atılan sülfamitlerin yerine yüksek dozda Kimyasal Antibiyotik olarak verilir. Bkz. Milliyet Gazetecilik A.Ş., *Büyük Larousse, sözlük ve Ansiklopedisi*, C.XXI., İstanbul, 1986, s.10915.

¹²⁵ Grand Master, "*Genel Kültür Ansiklopedisi*, Milliyet Gazetecilik A.Ş., C.III., Nisan, İstanbul, 1992, s.687. Suriye vilayetinde gerçekleşen ölümün kolera hatta Asya kolerası olduğu tespit edilmişti. Tedbirlere bir kat daha dikkat edileceğini vefat eden kişinin gömülmeden önce bakılmasının teşhis için daha doğru olacağına bunun içinde 4 tane doktor merkezden gönderilmesini istemiştir. Bkz. BOA, DH. İD, 50/2/26-1, (6 Ağustos 1327/ 6 Ağustos 1911).

¹²⁶ Yaşayanlar, a.g.m., s. 50.

¹²⁷ Bakar, a.g.m., s.246.

belirtileri görülmeye başladığını, hastalığın insan vücudundaki klinik belirtileri *aşırı su ve tuz kaybı* olarak görülürdü¹²⁸.

“*Vibrio Cholera*”, sadece suda kaynama noktasında yok olabilen bir bakteri olup çok soğuk havalara dayanıklı, nemli ve bataklık alanlarında daha hızlı ve kolay üreyebilen bir bakteridir. Bu bakterinin insan vücudu ısısında çok hızlı üreyebildiği tespit edilmişti¹²⁹. Salgın olan bir yerde ilk olarak hastalıklı olanların belirlenmesi, kişisel temizliğe dikkat edilmesi, yasak olan yiyecekler tüketilmemesi, yiyecek ve içme suyunda temizlik ve hijyen kurallarına dikkat edilmesi, salgın için alınan bütün tedbirlere uyulması ve ile beraber kolera hastalığı yok olacaktır¹³⁰.

2. KOLERANIN KAYNAĞI HİNDİSTAN

Kolera ilk çağlardan beri Hindistan’da yerleşik bir hastalık olarak görünmekteydi. Hastalığın ortaya çıkması ve yayılmasında coğrafi konum başta olmak üzere toplumsal, dinsel ve iklimsel etkiler sonucunda bölgesel bir hastalık olmuştur. Koleranın kaynağı Aşağı Bengal deltası üzerindeki Ganj ve Brahmaputra nehirleri arasında bulunan bölgedir¹³¹. Kolera Hindistan’ın batı Bengal tarafında biyolojik olarak zaman zaman Hindistan’da yayılan bir bakteri türüydü. *Ganj nehri, Brahmaputra ve Yangzte* bu üç nehir belli noktalarda kesiştikleri için bakteri diğer nehirlerle de bulaşım Asya’ya kadar uzanmaktaydı.

Bazen çok sıcak ve soğuk iklimlerde hastalıkların tetikleyicisi olabiliyordu. Hindistan’daki Ganj Nehri’nin bulunduğu vadi Himayalar’dan gelen kaynağı ile birleşir ve denize dökülürdü. İki kolun birleşmesiyle oluşan ısı farkı bakterilerin oluşması için oldukça uygun bir alan oluşturuyordu¹³²

Kolera bakterisinin Ganj nehri deltasında yayılmasının nedenlerinden biri, Haziran ve Eylül aylarında sel ve taşkınlar olacak kadar muson yağmurlarının yağması faktörüdür. Taşkınlar sonucu oluşan bataklıklar bu bakterinin üremesi için ortamın uygunluğunu sağlamaktaydı. Bununla birlikte nehirde yaşayan balıklar ve nehrin suları ile sulanan tarla, bağ ve bahçeler bakterinin daha geniş alanlara yayılmasına sebep olmuştu. Sel ve taşkınlar sonucu çoğalan bakteriler, halkın içme suyuna karışmasıyla kaynatılmadan tüketilmesi insan vücuduna bu bakterinin girmesini kolaylaştırmıştı.

---

¹²⁸ “Cholera”, EB, s.264.

¹²⁹ Yaşayanlar, a.g.m., s.51.

¹³⁰ Gelişim Hachette, *Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi*, s. 2282.

¹³¹ Yılmaz, a.g.m., s.30.

¹³² Yaşayanlar, a.g.t., s.6.

Ganj nehri sel ve taşkınlardan sonra yılın kalan zamanında suyun debisi düşük olduğu için sakin su olarak kalırdı. Sinekler bu sulara konmakla kalmayarak, açıkta olan insan çöpü ve atıklarına da konarak hastalığı yayan diğer bir etkendi¹³³. Kısacası Koleranın Hindistan'da iyice yerleşen bir hastalık olması, bunu etkileyen faktörler arasında coğrafi, ekonomik, sosyal koşulların olduğunu söyleyebiliriz¹³⁴. 1817'de kolera hastalığı Hindistan'la sınırlı kalmayarak salgın şekilde görülmüştü. Bunun başlıca sebepleri şunlardır:

Hindistan'daki hızlı nüfus artışıyla insanların atıklarının da paralel olarak artması ve altyapı kanalizasyonların sirkülasyon eksikliği,

Ganj nehrine kutsallık atfedilmesi sebebiyle herhangi bir işlem yapılamamasıyla beraber, Hindistanlıların Ganj nehrini çok aktif kullanmaları,

- Balık tutmak,
- Nehrin suyunu içmek,
- Yeni açtıkları kanallar ile tarım arazilerini sulamak,
- Festivaller yapmak,
- Nehirde yıkanmak,
- Yaktıkları ölülerinin küllerini nehre savurmak gibi nedenlerden dolayı kolera hastalığının yayılması kaçınılmaz olmuştur.

Kolera hastalığının Hindistan dışına çıkmasında başka bir etken de İngiltere'nin Hindistan üzerindeki sömürgeci politikasıydı. Sömürgecilik faaliyetleri sonucunda liman-kent arasında hızlı ve aktif bir ticaret olması sonucunda hastalığın Hindistan dışına taşınmasına ve oradan yayılmasına sebep olmuştu¹³⁵.

Buharlı gemilerin gelişmesi ve okyanusa açılması sonucunda 19. yüzyılda karayolu tek alternatif yol iken denizyolu da tercih edilmeye başlandı. İç Asya bölgesindeki hacılar güneye inerek daha kısa ve güvenli olduğu için Hindistan'a oradan da İngiliz gemileri ile Hicaz'a geçebiliyorlardı. Yalnız bu seferde koleranın kaynağı olan Hindistan'da kolera hastalığına tutulanlardı ve hasta olanların Hicaz'a gelmeleriyle

---

¹³³ Yaşayanlar, a.g.m., s.51.

¹³⁴ Yılmaz, a.g.m., s.32.

¹³⁵ Yaşayanlar, a.g.m., s.52-53.

birlikte salgın oluşma riski artmaktaydı¹³⁶.

3. 19. YÜZYILDAKİ KOLERA PANDEMİLERİ

Kolera ilk olarak 1817 yılında Hindistan'ın Jessore kentinde Dakka (Bangladeş) ve Kalküta (Kolkata) arasında bulunan Burma (Myanmar) da yayılma özelliği gösterip ölümcül bir salgın haline geldi¹³⁷. 1819 yılında Kuzey Nepal, Siyam, 1821'de Çin, 1822'de Hint Okyanusundan Japonya'ya ulaşmıştı. 1821'de İran'da, 1822 yılında Astrahan, Hazar Denizi ve Kafkasya'ya ulaşmış olup, Bağdat, Basra üzerinden Akdeniz sahilleri ve Anadolu'ya ulaşmıştı¹³⁸.

1829 ikinci kolera salgını Amerika ve Avrupa'ya ilk ulaşan salgındı. 1830'da Moskova, Finlandiya, Polonya ile devam ederken, 1831 yılında ilk kez İngiltere ve Hicaz da görüldü. Akabinde Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, 1833 senesinde de Küba ve Meksika'ya ulaştı¹³⁹. 1837 senesinde Yakın-Doğu da görülen kolera, 1841'de Çin de baş göstermişti. 1846 senesinde İran da büyük salgın geçirmişti. 1848'de Balkanlar, Doğu Akdeniz ve Rusya da güçlü bir salgın geçirmişti¹⁴⁰.

1852 yılındaki üçüncü salgın en hızlı ve ölümcül bir şekilde yayılma göstererek tarihteki yerini almıştı. Hindistan üzerinden İran oradan da Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve tüm kıtalara yayılmıştı. Bu salgın İngiltere'de kendini o kadar ciddi göstermiştir ki 23.000 kişi hayatını kaybetmiştir. 1854'te tekrardan kuvvetli bir şekilde Osmanlı, İngiltere, Avrupa, Güney ve Kuzey Amerika topraklarını salgın kasıp kavurmuştu¹⁴¹.

1863 ve 1881 yıllarında görülen, dördüncü ve beşinci kolera salgınları, 1884 Napoli'de 1885 İspanya, Valencia, Murcia'da 1893-94 yılları arasında Rusya'da meydana gelen kolera salgınlarında 200.000 kişi hayatını kaybetmişti. 1877-79 Çin ve Japonya'da 90.000 kişi hayatını kaybetmiştir. 1890 Güney Amerika'da yayılmaya devam etmişti.

1899-1923 yılına kadar altıncı kolera salgını olarak geçer. Kuzey Afrika Kıyıları, Hindistan, Arabistan'da şiddetini attırıştır. Mısır'da yayılma şiddetini o kadar

---

¹³⁶ İsmail Yaşayanlar, "Hicaz Yolunda Kolera: Rusya Müslümanlarının Kullandığı Karadeniz Hac Yolu ve Koleranın Yayılma Etkisi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, IV/2, İstanbul, 2015, s.196.

¹³⁷ "Cholera", EB, s.266.

¹³⁸ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s.2.

¹³⁹ "Cholera", EB, s.266.

¹⁴⁰ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s.2.

¹⁴¹ "Cholera", EB, s.266.

arttırdı ki üç aylık gibi kısa bir zamanda 34.000'den fazla insan hayatını kaybetmişti¹⁴².

4. HİCAZ'DA KOLERA VE YAYILMA SEBEPLERİ

1517 yılında Hicaz'ın Osmanlı idaresine girmesiyle, Mekke, Medine ve Cidde ile bunlara bağlı kaza ve köylerden oluşan sınırları kuzeyde Kudüs Sancağı ve Arış güneyde, Asîr Sancağı doğuda, Necid batıda, Kızıldeniz kadar olan kısma Hicaz Eyaleti denilmeye başlandı¹⁴³. Hicaz toprakları kendi içerisinde farklılık arz eder. Vadi ve çöller yan yana bulunur, dağları ve düz arazileri vardır. Bölge kurak ve arazisi verimsizdir. Hicaz'ın etnik yapısında çeşitlilik gösteren kabileler mevcuttur. Bunlar içerisinde en belirginini ve sayıca fazla olan Hz. İsmail soyundan gelen Arap kabileleri şeklinde yaşayan göçebe kabileleri oluşturmaktadır. Bu kabilelerin Yerleşik hayatı tercih etmemelerinde iklimin kurak olması etkili olmuştur.

Hicaz'da iki önemli liman bulunmaktaydı. Mekke'deki Cidde Limanı ve Medine'nin iskelesi olan Yenbû Limanı. Hicaz'da zaman zaman sel, deprem, kıtlık salgın hastalık gibi doğal afetler oluyordu. Bunlardan korunmak için tedbirler alınıyordu¹⁴⁴. Kolera hastalığı Hicaz bölgesinde endemik olarak görünmemekle birlikte hac vazifesi için kullanılan yollar ve farklı ülke Müslümanları vasıtasıyla sirayet ediyordu. Müslümanların hac vazifeleri için Bağdat, Basra, Mısır, Amman, Şam, Lahsa ve Aden olmak üzere yedi karayolunu kullanılmaktaydı. İki deniz yolunun güzergâhı ise Kızıldeniz'den kuzey ve güney olmak üzere iki tarafından geçiş yapılmıyordu. Denizyolu ile hacıları taşıyan İngiliz, Fransız, Rusya ve Avusturya devletleri aralarında adeta rekabet halindediler¹⁴⁵.

İngiltere ve Hindistan ticari faaliyetleri için İran Körfezini kullanmalarıyla hem kolera'nın batıya bulaşmasını hızlandırırken diğer taraftan hac yolu güzergâhında İran'da yer aldığı için hacılara da hastalık bulaşma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Hastalığın su ile yayılmadığı düşüncesi ve daha çok zengin insanlar arasında yaygın olarak görülen "*geçici defin*" de hastalığın yayılmasının etkenleri arasındaydı. İran hükümetinde yeterli tedbirlerin alınmaması ve karantina sisteminin olmaması hastalığın yayılmasını hızlandırmıştır¹⁴⁶.

---

¹⁴² "Cholera", EB, s.267.

¹⁴³ Zekeriyâ Kurşun, "Hicaz- Osmanlı'da Hicaz", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XVII, İstanbul, 1998, s.437.

¹⁴⁴ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Hicaz", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XVII, İstanbul, 1998, s.433-435

¹⁴⁵ Yaşayanlar, a.g.m., s.178-183.

¹⁴⁶ Yılmaz, a.g.m., s.35. bkz. "*Geçici defin*", İran ve Irak da herhangi bir şehirde kişi öldüğünde defin işlemi yapılırdı. Defnedildikten bir iki ay sonra mezardan çıkarılarak İran için Meshed ve Kum, Irak için Kerbela ve Necef

1871 yılında İngiliz vapurlarının Hicaz'a getirdikleri Hintli hacılar arasında kolera salgını vardı. Ama bunu iskeledeki sıhhiye memurlarına bildirmeyip Cidde iskelesine gelene kadar ölenleri denize atmışlardı. Mekke temizlik konusunda dikkatli davranmadığı için her sene Hindistan da görülen kolera hac zamanı da Hintli hacılar vasıtasıyla Mekke de görülüyordu¹⁴⁷.

Kolera, Hicaz bölgesinde ilk olarak 1831 senesinde görülerek hızlı bir şekilde yayılmıştır. Özellikle deniz yolundan gemilerle gelen hacılar vasıtasıyla yayılan kolera pek çok hacının ölümüne sebep olmuştur¹⁴⁸. 1830-31'de Hicaz'a hac vazifesi için gelen Müslümanların hemen hemen yarısı bu kutsal topraklardaki kolera salgınında vefat etmişti¹⁴⁹. Verilere göre ilk yıl Hicaz'da kolera salgınında 20.000 kişi vefat etmişti¹⁵⁰.

Kolera salgını Hicaz'da ölüm oranı, önceki senelere nazaran 1838, 1839 ve 1840 senesinde aynı salgın seyrinde devam etmişti¹⁵¹. 1846 yılındaki kolera salgını Hindistan'da görülen 1840 kolera salgını ile aynı özelliklere ve zamanlara denk gelmesi hastalığın geliş kaynağının burası olduğunu gösteren başka bir unsurdu¹⁵². Bu salgında Frenk hekimlerinin tuttuğu kayıtlarda 15.000 hacı vefat etmişti¹⁵³.

1851, 1856, 1857 ve 1860 yıllarında kolera salgını yok denecek kadar az görülmüştür. 1859 senesinde Osmanlı Devleti koleranın Hicaz'a sirayetini önlemek için hacı adaylarının yolculuk sırasında ve Osmanlı sularına giren gemilerde bir doktor bulundurma zorunluluğu getirildi. Bu alınan önlem koleranın Hicaz'a bulaşmasına yine de engel olunamamıştı. 1865 yılında Hacc-ı Ekber¹⁵⁴ yaşanması nedeniyle gelen hacıların sayısı 150.000 aşmıştır. Bu yoğunlukta salgın ve izdiham da eklenince¹⁵⁵ yukarıda değindiğimiz üçüncü kolera Salgını vukua gelmiştir¹⁵⁶.

Koleranın tüm kıtaları etkisi altına almasındaki en önemli kanıtı, gelişen ulaşım yolları olmuştur. Hacılar ilk olarak kutsal topraklara Hindistan'ın kuzeyi Afganistan, İran, Orta Asya, Rusya karayollarını kullanarak ulaşmaktaydı. İkinci bir ulaşım yolunun

---

kutsal şehirlerine katırlar ile taşınarak tekrardan defin işlemi gerçekleştirilirdi. Koleradan ölenlerde ayrı gömülmediği gibi temizlik ve hijyen kullarına da aykırı olduğundan hastalık bu şekilde de yayılma gösterdiği kanısı da kuvvetlidir.

¹⁴⁷ BOA, Y. PRK. UM.7/13-3/2, (11 Teşrinievvel 1300/ 23 Kasım 1884).

¹⁴⁸ Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basınında 1865 Kolera Salgını İstanbul Sağlık Konferansı ve Mirza Malkom Han", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Yıl:2005, Sayı:2, Cilt:6, s.139.

¹⁴⁹ Yaşayanlar, a.g.m., s.53.

¹⁵⁰ Kunalalp, a.g.m., s. 503.

¹⁵¹ Sarıyıldız ve kavak; a,g,e, s.247.

¹⁵² Kunalalp, a,g,m, s.503.

¹⁵³ Sarıyıldız ve kavak; a,g,e, s.247.

¹⁵⁴ *Kuran-ı Kerim*, Tevbe süresi Ayet 3. "Hacc-ı Ekber günü, Allah ve Resülü'nden bütün insanlara bir bildiridir. Ayrıca, Hac mevsiminde yapılan ziyaretlere de denilirdi. Bayramın birinci gününe de Hacc-ı Ekber denilirdi.

¹⁵⁵ Sarıyıldız, a,g,e, s.14.

¹⁵⁶ Sarıyıldız ve kavak; a,g,e, s.247.

keşfi olan Sanayi devrimi ile beraber buharlı gemiler de ulaşımaya katılınca Kızıldeniz kıyıları, Mısır, Akdeniz ve Basra Körfezi de kolera hastalığının Batı'ya girebildiği kapılardan olmuştu¹⁵⁷. Hacıların Hicaz'a ulaşmak için üçüncü ve en hızlı ve güvenli yol olan Sultan II. Abdülhamit'in azim ve istikrarı neticesinde Demiryolu, 1 Eylül 1908 yılında hizmete açılmıştır. 1909 yılında Hayfa-Şam arası her gün seferleri olurken Şam-Medine arası haftada 3 sefer yapıyordu. Hicaz demiryolu Mekke'ye ulaşmamıştır. Hac yolcuları ve eşyalarını bazen de ticari eşya da taşınyordu¹⁵⁸.

Osmanlı Devleti, Hicaz bölgesinden salgının yayılmasını önlemek için pek çok çözüm yollarına müracaat etmiştir. Özellikle basın yoluyla halkın bilinçlenmesini sağlayarak gazetede kanunlar yayınlanması adına bazı kurallar koymuştur. Bunlardan en dikkat çekenini 12 Ağustos 1865 senesinde, hastalığın yiyecek ve içeceklerden bulaşmasına binaen kavun ve karpuzun kolera hastalığının yayılmasını hızlandırdığı gerçeğinin bilimsel olarak açıklanmasından dolayı satışının yasaklanması kararı alınmıştır. Ayrıca bir başka önlem olarak hastalıktan dolayı vefat edenlerin mahalle mezarlıklarına defin edilmelerinin yasaklanması yerinde bir tedbir olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁵⁹.

Uluslararası boyutta olmak üzere pek çok konferansların düzenlendiği 19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemler, bazı Avrupalı devletler tarafından yetersiz bulunmuştur. Fakat kendi ülkeleri ve tebaaları için endişelenen bu ülkeler de Hicaz'ın hâkimi ve hadimi olan Osmanlı Devleti ile bir araya gelme düşüncelerine sıcak bakmak zorunda kalmışlardır¹⁶⁰. Böylece hastalığın bulaşmasındaki en önemli faktörler tespit edilerek, yayılmasının önlenmesi hususunda önemli adımlar atılacaktır.

5. KOLERA SALGINI VE KÜRESEL BİR TEHDİT HALİNE GELMESİ

Tarihsel süreçte hayatta kalmak için yapılan göçler yerini zamanla ekonomik ve politik göçlere bırakmıştır. Bu durumla beraber devletler ve imparatorluklar kurulmuştur. Büyük devletler arası da savaşlar sadece istila ve göçlere sebep olmakla kalmamış bulaşıcı hastalıkların da hızla yayılmasını sağlamıştır. Savaşlardan sonra gelişmiş ticaret ağı ve insanların ortak ibadet alanlarında buluşmaları hastalığı çok farklı coğrafyalara taşınmıştır. Örneğin; Amerika'nın keşfi ile yerli halkın hiç tanışık olmadığı

---

¹⁵⁷ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s.1.

¹⁵⁸ Ufuk Gülsoy ve William Ochsenwald, "Hicaz Demiryolu" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXIII, İstanbul, 1998, s.441.

¹⁵⁹ Koloğlu, *a.g.m.*, s.140.

¹⁶⁰ Koloğlu, *a.g.m.*, s. 142.

mikroplarla tanışmasına sebep olduğu için orada kitleler halinde ölümler kaçınılmaz olmuştur¹⁶¹.

18. yüzyıla kadar Osmanlı ve Batı arasındaki ilişkileri savaş şeklindeydi. 19. yüzyıl başlarında ise salgın hastalıkların kıtaları kasıp kavurması sonucu uluslararası sağlık konferansları için bir araya gelinmiştir. Bu salgınların oluşması ve yayılmasında en önemli etken olarak okyanus aşırı dayanıklı buharlı gemiler yapılması, yeni ve gelişen teknoloji sayesinde insan yaşamı kolaylaşıp hızlanırken salgın hastalıkları da beraberinde getirmiştir.

Özellikle bulaşıcı olan hastalığın yayılmasını önlemek için bir araya gelen ülkelerin işbirliğinde iki temel esas üzerine oturturulmuştu. Birincisi devletin kendi bünyesinde bulaşıcı hastalık var ise işbirliğinde bulunduğu devletlere haber vermesi ve kurulan uluslararası örgütlenme teşkilatlarına da haber vermektir. Koleranın yayılmasını önlemek için yapılan tedbir çalışmalarının da uluslararası ticaret ve seyahat sınırlamalarında sosyal ve ekonomik durumda gözetilmeliydi¹⁶².

Tablo1: Uluslararası Sıhhiye Konferansları¹⁶³.

1	1851	Paris	Birinci Paris Sıhhiye Konferansı
2	1859	Paris	İkinci Paris Sıhhiye Konferansı
3	1866	İstanbul	İstanbul Sıhhiye Konferansı
4	1874	Viyana	Viyana Konferansı
5	1881	Washington	Washington Konferansı
6	1885	Roma	Roma Konferansı
7	1892	Venedik	Venedik Konferansı
8	1893	Dresden	Dresden Konferansı

¹⁶¹ Sait Söyler, “Geçmişten Günümüze Uluslararası Sağlık Kuruluşları”, *Sağlık Yönetim Dergisi* C.1, S.1, Ankara, 2017, s.59.

¹⁶² Uğur Samancı, “Dünya Sağlık Örgütü ve Normatif İşlevi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.18, S.1, İzmir, 2016, s.57.

¹⁶³ Enver Arslan, *Trabzon Vilayetinde Koleranın (1892-1895)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2015, s.9.

9	1894	Paris	Üçüncü Paris Konferansı
10	1897	Venedik	Venedik Konferansı
11	1903	Paris	Dördüncü Paris Konferansı
12	1911-1912	Paris	Beşinci Paris Konferansı

5. 1. BİRİNCİ PARİS SİHHİYE KONFERANSI

27 Temmuz 1851 yılında toplanan bu konferansa katılan devletler Fransa, İngiltere, Avusturya, Rusya, Sardunya, Papalık, İspanya, Sicilya, Portekiz, Toskana, Yunan Devleti, Osmanlı hükümeti her devletten bir doktor, bir diplomat olmak üzere ikişer temsilci katılmıştır.

Konferansın toplanmadaki maksadı, kolera salgınında koruyucu tedbirler arasında en zaman alıcı ve etkili çözüm olan karantina sürelerini kısaltmak ve her devlet için tek bir sistem ve süre konusunda karar vermek, umumî hijyen tedbirleri, tahaffuzhaneler, tecrit konularında uygulama birlikteliği,¹⁶⁴ Akdeniz ticaretini canlandırmak ve halkın sağlığını korunmasıdır¹⁶⁵.

Müzakereler sonucunda alınan kararlar dönemin padişahı Sultan Abdülmecit'e sunulmuştur. Kararların incelenmesi, değerlendirilmesi ve sıhhiye talimatnamesine uygunluğu için bir komisyon oluşturulması emri verilmiştir.¹⁶⁶

İnceleme sonucunda alınan kararlardan bazıları Osmanlı devletince kabul edilmemiştir. Bunlardan biri Doğu ve Mısır eyaletleri istisna kabul edilerek Avrupalı doktorların gönderilmesiydi. Bunların, doktordan ziyade ajan olarak gönderilecekleri fikrinden kaynaklanıyordu¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Emine Melek Atabek, *1851'de Paris'te Toplanan I. Milletlerarası Sağlık Konferansı ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1974, s. 95. *Gusta Halphen*'in Konferansa Osmanlı devleti adına katılacak olan Paris Konsolosudur. 2 Ekim 1851'de konferans oturumunda komisyon çalışmalarında değişmezlik esası kabul edilmiş olduğu halde, Paris'e katılmak için çok geç ulaşan, Dr. Bartoletti'yi kendi yerine tayin ettirmeye muvaffak oldu. *Dr. Bartoletti* 1808'de İstanbul'da doğdu. Babası Sultan III. Selim'in hekimliğini yapan bir Napolili İtalyan'dı. Tıp tahsilini Napoli'de yaptıktan sonra İstanbul'a dönmüştü. 29 Ocak 1846'da, Sağlık İşleri Meclisine (Meclis-i Umur-u Sıhhiye), üye seçilmiş. Müfettişi Umumi unvanını almıştı. 1889'da kendi arzusu ile devlet hizmetinden çekilmiş ve Cemiyeti Tıbbiye-i Şahane'nin kurucu üyelerindendi. Paris Konferansından başka birçok milletlerarası tıbbi kongrelere katılıp Türkleri her daim bilgi ve sadakat ile temsil etmiş, 1894 vefat etmiştir. Atabek, *a.g.e.*, s.110.

¹⁶⁵ Esmâ Sarıkaya (Ed.) Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı, *Ulusal ve Uluslararası Alanda Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Tarihi*, Türkiye Anne ve Ergen Sağlığı Enstitüsü, Ankara, 2017, s.4.

¹⁶⁶ Atabek, *a.g.e.*, s.95.

¹⁶⁷ BOA, Sadaret Amedi Kalemî, (A.AMD), 38/59-3, (12 Nisan 1268/ 12 Nisan 1851).

Mukavele Lahiyasının 4. Maddesi de kabul edilmeyen maddeler arasında olup imkânı olmayan insanların hac vazifesini engellemeye yönelikti:

“Limanda kolera vukuâtı zuhur ettiği zemân yolcular içinde koleradan musâb hiçbir kimse bulunmadığına kesb ü itminân edebilmek için bunlar takım takım beş gün ihtiyat karantinasına tâbi olmadıkça hüccac sefâinine irkâb olunamayacaktır. Şurası mukarrerdir ki, tedbîr-i mezkûru mevkî’-i icra’ya vaz’ için her hükümet ahvâl ve mümkünât-ı mahalliyyeyi pîş-i nazar-ı i’tibara alabilecektir. Hüccâc cânib-i Hicaz’a azîmet ve avdet ve mahall-i mübareke de ikamet için elzem olan vesâit nakdiyyeye mâlik olduklarını isbâta mecbûr olacaklardır.”

Osmanlı Devleti’nin bu maddeyi kabul etmesi demek hem halifelik makamını zedelenmesi hem de İslam dünyasındaki itibarını sarsmak anlamına geliyordu¹⁶⁸.

İtalya delegesi tarafından dile getirilen madde oy birliği sağlanamadığı için Osmanlı Devleti ilaveten İngiltere ve İran tarafından da kabul edilmemişti.

Konferans müzakereleri 6 ay sürmüştür. Bu müzakereler sonucunda 137 maddeden oluşan Uluslararası Sağlık Konferansı Tüzüğü oluşturuldu¹⁶⁹. Paris Sıhhiye Konferansı kararlarının tümünü katılan 12 devletten sadece Fransa, Portekiz, Sardunya onaylamıştı.

Tüm maddelerini katılan devletlerce onaylanmaması netice de Paris Sıhhiye konferansı başarısızlıkla sonuçlandığı anlamına geliyordu¹⁷⁰.

5. 2. İSTANBUL SIHHİYE KONFERANSI

İstanbul Sıhhiye konferansı Görüşmeleri 26 Eylül 1866 tarihinde başlamış ve 13 Şubat 1866’da bitmiştir. Osmanlı Devleti bu konferans öncesinde Sıhhiye Komisyonu oluşturarak, Hicaz’a tetkik amacıyla göndermiştir.

5.2.1.Hicaz’a Gönderilen İlk Sıhhiye Komisyonu

Koleranın Kızıldeniz üzerinden hacılar vasıtasıyla yayılması fikrinin Avrupalı devletler tarafından dile getirilmesi sonrasında Osmanlı Devleti Kızıldeniz de sıhhiye tedbirleri almak zorunda kalmıştı¹⁷¹. Bu minvalde Avrupalı Devletlerden ilk çağrı Fransa Hükümeti’nden Uluslararası bir konferans yapılması için yapıldı¹⁷². Fransa

¹⁶⁸ Sarıyıldız, a.g.e., s.105.

¹⁶⁹ Söyler, a.g.m., s.61.

¹⁷⁰ Atabek, a.g.e., s.98.

¹⁷¹ Sarıyıldız, a.g.e., s.15.

¹⁷² Kunalalp, a.g.m., s.504.

hükümetinin çağrısı padişah tarafından İstanbul'da toplanması şartı ile kabul edildi. Hicaz'daki durum hakkında doğru bilgi sahip olmak, gerekli tespitler ile yapılması için İstanbul hükümeti de konferans toplanana kadar İslam tabiplerinde oluşan bir heyet Hicaz'a göndermişti¹⁷³.

1866 yılında ilk gönderilen sıhhiye komisyonu hastalığın oluşum ve yayılım alanlarını tespit ederken Kolera hakkında yeterli bilgi ve tecrübe sahibi olmalarına özellikle dikkat edilen üç kişi daha gönderilerek alınan tedbir ve yasakların uygulanması sağlanıyordu.

1867 yılında gönderilen sıhhiye komisyonun da Miralay Akif Bey, Yusuf Bey, Trabzon Karantinası müdürü Halil Efendi. Bu gönderilen 3 şahsın maiyetine halk ile temaslarını sağlamak için tercümanlık yapmak üzere Hacı Muhammed Bey görevlendirilmişti.¹⁷⁴

Tetkikler sonucu ilk olarak kolera mikrobusunun bulaşmasının en büyük sebebinin hac mevsiminde orada toplanan hacılar için alınan sağlık tedbirlerinin yeterli olmadığı ve kolera hastalığına yakalanmış hacılarında Hicaz'a gelmeleri sonucunda aralarında yayıldığı tespit edilmişti¹⁷⁵.

Keza Hac mevsiminde hacıların Arafat dönüşünde iki, üç gün kaldıkları ve kurban kestikleri Mina mevkiinde koleraya rastlandığı ve başlangıç noktası burası olduğu tespit edilmişti¹⁷⁶. Bu incelemeler sonucunda; Mukaddes mekânların kolerayla mücadele ve yayılmaması için bazı tedbirler alınarak bu sıhhi tedbirlerin uygulanması için yeterli bilgi ve donanıma sahip bir memur ile doktorlardan heyet oluşturularak sonradan gönderilmeleri ve bu üç maddeyi esas alarak çalışmalara başlamaları istendi.

- Kurban kesilen yerlerde çürüme ve kokuşma meydana gelmemesi için gereken temizliğin yapılması,
- Hac süresi boyunca Mekke ve Medine'de yenilmesi yasak olan yiyecek ve içeceklerin tüketilmemesi,
- Hindistan'dan gelen Hintli hacılar için özellikle sıhhiye tedbirlerinin kontrol ve muayenesinin tamamen ve eksiksiz yapılması¹⁷⁷.

---

¹⁷³ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s.15.

¹⁷⁴ BOA, İrade-i Meclis-i Mahsus, (İ. MMS), 31/1286-2, (03 Şaban 1282 / 22 Aralık 1865).

¹⁷⁵ BOA, İ. MMS, 31/1286-1, (21 Recep 1282/ 10 Aralık 1865).

¹⁷⁶ BOA, İrade-i Dahiliye, (İ. DH), (548/38183-1), (25 Cemaziyel Evvel 1282 / 16 Ekim 1865).

¹⁷⁷ BOA, İ.DH, 548/38183-3, (25 Cemaziyel Evvel 1282 / 16 Ekim 1865).

Konferansta en çok öne çıkan ve üzerinde konuşulan konu koleranın Mısır'dan denizyolu ile Akdeniz'e oradan Avrupa ülkelerine bulaştığı ve bu şekilde yayılma gösterdiği düşüncesiydi¹⁷⁸. Toplantıya 17 ülke katılmıştır. Toplantılar Galatasaray Mektebinde yapıldığından kimi belgeler Galatasaray konferansı olarak da kaydedilmiştir. Bu toplantıda karantinada uygulanan usullerin bilimsel tedbirlere dayandırılması husus ağırlık oluşturmuştur¹⁷⁹. Karantina süresi kırk günden on üç güne düşürüldü¹⁸⁰. Kızıldeniz'in kapısı olan Bab'ül-Mendeb Boğazında güneyden Kızıldeniz'e giriş yapan hacılar için tahaffuzhanelerinin yerlerinin belirlenmesi ve inşasına başlanması, Osmanlı Devleti'nin her sene Mekke'ye bir sıhhiye komisyonu göndermesi, gemilerden taşıma kapasitelerine göre vergi alınması kararları alınmış olup bu kararlar ancak 5 yıl sonra uygulanabilmiştir¹⁸¹.

5. 3. VİYANA KONFERANSI

1 Temmuz 1874 de 24 ülkenin katılımı ile gerçekleşmiştir. Konferansta dikkat çeken en önemli husus, komitenin bir ofis için önerilen tüzükler şeklinde hazırladığı uluslararası bir sağlık ofisin oluşturulması ile ilgili komite raporuydu.

Komisyonun sorumlulukları “tamamen bilimsel dayanaklar çerçevesinde kolera hastalığı” olacaktı. Komisyon, katılan hükümetlerin tıbbi delegelerinden oluşacak ve komisyonun atayacağı bir kadroya sahip bir genel merkez olacaktı. Uluslararası Sağlık Komisyonu hiçbir zaman oluşturulamadı¹⁸².

Viyana Sıhhiye Konferansında alınan karar doğrultusunda yol güzergâhlarında yeterli tedbirler alınmadığından Viyana'da toplanacak olan uluslararası sergi ağustos ayına kadar durdurulacaktı ve hastalığın durumuna göre bir karar verilecekti.

Viyana Konferansı'nda panayırların koleranın devam etmesine ve yayılmasında önemli etken olduğu tespitiyle yasaklanması kararı verilmişti. Bu karar üzerine Osmanlı devleti başta Uzunca, Ova panayırlarını ve diğer bütün panayırların yasaklanması kararını almıştır¹⁸³.

---

¹⁷⁸ Özgür Topkaya, “Sosyal Politika Bağlamında Dünya’da Sağlık Politikalarının Tarihsel Gelişimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.XXI, S.2, Isparta,2016, s.710.

¹⁷⁹ Arslan, a.g.t., s.24.

¹⁸⁰ Doğan, a.g.m., 102.

¹⁸¹ Fatma Yıldız, *19. Yüzyılda Anadolu’da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma), ve Salgın Hastalıklarla Mücadele yöntemleri*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek lisans Tezi), Denizli, 2014, s.21.

¹⁸² Norman Howard-Jones, “Thescientificbackground of the international sanitary conferences (1851-1938)”, *Geneva: World HealthOrganization*, 1975, s.38.

¹⁸³ BOA, A. MKT. MHM, 460/52-2, (9 Cemaziyel Evvel 1290/ 5 Temmuz 1873).

5. 4. WASHINGTON KONFERANSI

Washington Konferansı, ABD'nin katıldığı ilk konferanstır¹⁸⁴. 5 Ocak 1881 yılında 26 katılımcı ile gerçekleştirildi¹⁸⁵. Nihayete kavuşturulamayan ama konuşulan konular arasında kolera mikrobuunun vektörünün Aedes Egypti isimli verilen bir sivrisinek olduğu anlaşılmıştır¹⁸⁶.

5. 5. ROMA KONFERANSI

1855 yılında 22 ülkenin katılımı ile gerçekleşti. Konferansta konuşulan tek konunun kolera olmasının isteyen Osmanlı devleti, Almanya, Avusturya, Rusya devletleri¹⁸⁷ İngiltere ve Hindistan'ı zor durumda bırakacaktı. Konferansta koleranın diğer kıtalara taşınması Süveyş kanalı ve Kızıldeniz'deki deniz ticareti ve taşımacılığında kaynaklanıyordu. Bu limanları en fazla kullanan İngiltere koleranın kaynağı olarak görülen Hindistan'dan aldıklarını haliyle batıya taşıyordu. Konferanstaki devletler İngiltere'nin gerekli tedbirleri yerine getirip getirmediğini ve gerekenlerin yapılması önerisi İngiltere tarafından reddedilirken oy birliği sağlanamadı¹⁸⁸.

Devletler her ne kadar kendi aralarında teminat vermiş olsalar da Roma konferansının başarısızlığı ticari kaygıların ön planda tutulması yüzünden ortak bir karara varılamamıştır¹⁸⁹.

5. 6. VENEDİK KONFERANSI

5 Ocak 1892 yılında Osmanlı devleti, İsveç, Danimarka, Norveç, Felemenk, Yunanistan, Fransa, Belçika, Avusturya, Almanya, İngiltere, İtalya, İspanya ve Rusya olmak üzere on üç devlet toplandı¹⁹⁰. Kolera hastalığının tohumu, bulaşması ve yayılması gibi konular üzerindeki tartışmalar konu oldu. Hacılar ve bu vazife için en çok tercih edilen denizyolu ulaşımı için alınması gereken tedbirler konuşuldu¹⁹¹.

Osmanlı delegesi olarak bilgili, tecrübeli bir doktor seçilmiş, yanına da Kimyager Miralayı Bonkowski¹⁹² Beyi gönderilmesi istendi. Sultan II. Abdülhamit

---

¹⁸⁴ Söyler, a.g.m.,s.61.

¹⁸⁵ Howard-Jones, a.g.m., s.46.

¹⁸⁶ Söyler, a.g.m., s.62.

¹⁸⁷ BOA, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı,(Y.PRK.UM), 7/61-1, (9 Nisan1301 / 21 Nisan 1885).

¹⁸⁸ Howard-Jones, a.g.m., s. 46.

¹⁸⁹ Arslan, a.g.t., s.24.

¹⁹⁰ Doğan, a.g.m., s.105.

¹⁹¹ Howard-Jones, a.g.m., s. 62.

¹⁹² *Charles Bonkowski* 1841 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Babası bir Leh mültecidir. İlköğretim hayatını İstanbul da bitirdikten sonra Paris'te dönemin ünlü kimyacılarından Fremi ve Şevray'dan dersler aldı. Eğitimini bitirip İstanbul'a döndüğünde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane de muallim olarak başladı. Kimya, Tıp ve Eczacılık alanlarında

kendisinin özel kimyageri Bonkowski Beyin meclis-i sıhhiye azalığa atamış ve Venedik'teki sıhhiye konferansına Osmanlı Devleti adına katılması sağlanmıştır¹⁹³.

Osmanlı devleti doğudan gelen ticari malların Avrupa'ya geçişinde önemli bir stratejik noktaydı. Bundan dolayı ticaret yüklü bir geminin 40 gün süreyle karantina da bekletirilmesi Avrupa ekonomisini çok zor durumda bırakacaktı. Konferansta yapılan görüşmeler sonucunda on güne düşürülmüş ve alınan kararlar beş yıl geçerli olacaktı¹⁹⁴.

5. 7. DRESDEN KONFERANSI

11 Mart 1893 yılında yapılan konferansa hepsi Avrupa ülkesi olan 19 ülke katılmıştı. Aralarından 5 ülke sadece diplomat göndermişlerdi.

Temel gündem kolera hastalığının kaynağına Hindistan halkının kullandığı limanlarından özellikle Bab'ül-Mendeb Boğazı'na kadar gidilerek kesin ve etkili önlemler alınmasının elzem olduğu idi. Bundan hareketle boğazın çıkışında ve aynı zamanda hacıların geçiş yerlerinde gerekli önlemler alınacaktı¹⁹⁵.

5. 8. ÜÇÜNCÜ PARİS KONFERANSI

1893¹⁹⁶ senesinde Hicaz'da hac zamanında tarihin en büyük kolera salgını yaşandı. Bunun üzerine hacıların umumi sağlığın muhafazası ve Basra Körfezinde uygulanacak tedbirleri belirlenmesi ve uygulanması için Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, İngiltere, İspanya, Amerika, Yunanistan, İtalya, Flemenk, İran, Portekiz ve Rusya'nın iştirak ettiği bir toplantı daha düzenlendi. Osmanlı devleti adına Madrid Sefiri Tarhan Bey ile bir heyet temsil etti¹⁹⁷. Tarhan Bey Osmanlı'nın uyguladığı sıhhi tedbirler ile ilgili ilimin mükemmel yapıldığı konusunda taviz verilmemesi konusunda emir verildi.¹⁹⁸.

Bâbü'l-Mendeb Boğazı civarında bulunan Şeyh Said adlı yerde bir karantina yapılması Hindistan ve Bahr-ı Muhî-i Hindî'deki adalardan gelecek hacıların sağlık işlemlerinin kolaylaştırılması ve siyaseten faydaları olacağı gibi anılan yerde

---

uzmanlaştı. Saray Başkimyagerliği yaptı. Uluslararası sağlık konferanslarında devleti temsil etti. 1892 senesinde salgın hastalıklarla mücadele İstanbul'da Bil-Umum Vilâyat-ı Şahane Hıfzıssıha Sermüfetişliği görevine getirildi. 10 Ocak 1905 tarihinde vefat etti. Bkz.Uğuz, a.g.m., s.439.

¹⁹³ BOA, İ.DH, 1295/6-102458/2-1, (21 Muharrem1309/ 27 Ağustos 1891).

¹⁹⁴ Doğan, a.g.m., s.94

¹⁹⁵ BOA, Hariciye Siyasi, (HR.SYS), 27/27-2, (7 Nisan 1311/ 19 Nisan 1895).

¹⁹⁶ Hicaz'da 1893 salgınında, 8.087'si kayıtlı, 5.349'u kayıtsız olmak üzere Mekke, Mina ve Arafat'ta 13.436 hacı, Bedevilerden 1.000 hacı Yemen kfilesinden Tihame yolunda 4.000, hacı Yemen kfilesinden Cebel yolunda 2.000 hacı, Necd ve Bağdat kfilesinin yolunda 3.000 hacı, Medine kfilesinin yolunda 2.000 hacı, Medine hacılarından dönüşlerinde 500, Şam mahmilinden Medine yolunda 400 hacı ve Cidde yolunda 4.000 kişi olmak üzere toplam 30.336 hacı koleradan dolayı hayatını kaybetmişti. Ayar, a.g.t.,s.62.

¹⁹⁷ Sarıyıldız, a.g.e., s.102.

¹⁹⁸ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Mabeyin Baş Kitabı, (Y.PRK.BŞK), 35/33-3/1 (13 Nisan 1311/ 25Nisan 1895).

tahaffuzhane kurulursa Kamaran¹⁹⁹ Adası'nda bulunan tahaffuzhane Yemen Hacılarına mahsus kalacağından anılan yere, Hükümet-i Seniyye'ce tahaffuzhane yapılması düşünüldüğünden bu konuda engel olunmaması için konferanstaki Fransa memurlarıyla görüşüldükten ve destekleri alındıktan sonra Paris Sıhhiye Konferansı'nda konu edilmesi zımında Tarhan Bey'e talimat verilmiştir.

Konferans Müzakereleri Şöyle cereyan etmiştir:

Hicaz bölgesinde kolera hastalığı tetikleyecek etken olmadığından burada kolera görülmesinin sebebi Hindistan'dan gelen hacılara Kızıldeniz ve Basra Körfezi sahillerinde iki yerde tedbir alınacaktı.

Bu konferansta da İtalya delegesi maddi imkânları yetersiz, fakir olan kimselerin hac vazifesinin engellenmesi görüşü İngiltere ve Osmanlı devletinin karşı çıkması ile kabul edilmemiştir

Konferansta batılı devletler Hicaz bölgesinin uluslararası bir statüde olması gerektiğini vurgulayarak sadece Osmanlı devletinin söz sahibi olmasını kabul etmiyorlardı. İtalya'nın görüşlerindeki asıl maksadının Osmanlı devletinin hukukuna karışmak ya da içişlerine karışmak olmadığı, teklifin sadece koleranın önlenmesine yönelik olduğu vurgulanıyordu²⁰⁰.

Almanya, Osmanlı Devleti'nin alacağı tedbirleri yeterli gördüğünü ve yayılmasını bir kat daha engelleyeceğini kabul ediyordu. Dünyanın dört bir tarafından Basra körfezine gelen hac vazifesi, ticaret ya da seyahat için gelenler etkileşimde buldukları için koleranın yayılmasını kolaylaştıran en önemli unsurlardandı. Ama hac farızası için değişik ülkelerden hacı adayları hac zamanında hastalık taşıyan ve sağlıklı olanlar bilmeden karıştıkları için kolera hastalığı yayılma gösterdiğini aşikârdı.

İngiltere murahhası da Osmanlı Devleti ile ortak hareket ederek Osmanlı hangi konuyu desteklediyse İngiltere de onun yanında durmuştu. Konferans üyelerinin İngiltere'ye teklifi Hindistan limanlarında hacıların gemiye binmeden 5 gün önce karantinada bekletilmesini istemişse de teklif İngilizler tarafından reddedildi²⁰¹.

Avusturya murahhası, İstanbul Sıhhiye Meclisi'nin yeniden düzenlenmesini ve daha faydalı bir şekilde teşkilatlanacağını belirtmiştir. Koleranın Kızıldeniz ve Basra körfezine gelmemesi için gerekli tedbirlerin alınacağı konferans da tam olarak bunun

¹⁹⁹ BOA, İrâde Husûsi (İ.HUS.), 21/84-1, (19 Şubat 1309/3 Mart 1894).

²⁰⁰ BOA, Y. PRK. BŞK., 35/33-1/2, (22 Nisan 1311/ 4 Mayıs 1895).

²⁰¹ BOA, Y. PRK. BŞK., 35/33-2/2, (12 Nisan 1311/ 24 Nisan 1895).

için toplanmıştı. Kolera illetine karşı alınan tedbir sayesinde hacıların bir kısmının hastalık tohumunu getirmesi ve bir kısmının orada hastalık alması yüzünden hac görevlerini yerine getirmeden vefat ettiklerini, tebaası Müslüman olan devletlerin daha çok dikkat etmesi gerektiği bunun içinde bütün devletlerin birlikte çalışmalarını gerekmektedir.

Fransa murahhaslarının 1878-1892 yılları arasında Hindistan'da *kolera ve sarı humma hastalıklarının istatistiksel cetveli* hazırlamışlardı. Bu verilere göre 1893 yılında kolera ve sarıhummadan ölen sayısı 721.938 kişi idi²⁰².

Fransa elçisi Mösyö Paun Cambon²⁰³ Osmanlı Devleti'nin hukuk ve menfaatlerini tehlikeye sokacak tedbir alınmasına kesinlikle müsaade etmeyeceğini belirterek Osmanlı ile birlikte hareket edeceğini, konferansta verilecek kararlar oybirliği ile kabul edilmemesi durumunda yürürlüğe konulamayacağını belirtmiştir²⁰⁴.

İtalya devletinin ısrarcı tutumu ile Osmanlı devleti ile karşı karşıya kalması, Osmanlı Fransa'nın ile beraber hareket etmesi, İngiltere'nin kolerayı Avrupa'ya taşıdığına dair iddiaları kabul etmemesi ve tedbirlere de sıcak bakmaması, diğer devletlerin tutumu konferansı neticesiz bırakmıştır.

5. 9. İKİNCİ VENEDİK KONFERANSI

Venedik'te 16 Şubat 1897'de açılan Uluslararası Sağlık Konferansı²⁰⁵ diğer konferansların sonuçsuz kalması ve sadece sağlık konferansı olma özelliğini taşıması istendiyse de bu konferans da diğer konferanslar gibi bir diplomat ve bir doktor değil sadece halk sağlığı (Sıhhati Umumiye) den delege gönderme kararı alındı²⁰⁶.

Venedik konferansında konuşulan konulardan biri Süveyş Kanalını kullanarak doğudan gelen yolcu, hacı ve ticari gemilerin takip ettikleri güzergâh Süveyş, Basra, Bağdat idi. Bu hat üzerinde çok fazla kolera görülmekteydi. Bu sebeple Basra körfezinde bir tahaffuzhane inşa edilmesi görüşü kabul edildi. İran topraklarına da girileceğinden Tahaffuzhanenin yapımı ve güvenliğinden Osmanlı sorumlu olacağı için İran bu konuda hassas davranıyordu²⁰⁷.

Karantina sürelerinin azaltılması akabinde Osmanlı karantina gelirlerini

²⁰² BOA, Y. PRK. BŞK., 35/33-2/3, (12 Nisan 1311/ 24 Nisan 1895).

²⁰³ Fransa'nın Osmanlıdaki 57. Büyük Elçisi atanma tarihi 3 Ağustos 1891.

²⁰⁴ BOA, Y. PRK. BŞK., 35/33-2/4, (13 Nisan 1311/ 25 Nisan 1895).

²⁰⁵ Howard-Jones, a.g.m., s.81.

²⁰⁶ BOA, Y. PRK. BŞK., 35/33-2/4, (12 Nisan 1311/ 24 Nisan 1895).

²⁰⁷ Doğan, a.g.m., s.105.

azaltacaktır. Bu durum da giderler gelirleri karşılamayacağından yeni gelir kaynağı bulması gerekmektedir. Karantina süresi on iki gün olarak belirlenmiş olsa da yetmediği ve sıhhiye meclisi de aynı görüşte ise Osmanlı arttırma hakkına sahip olacaktır. Venedik konferansı ve öncesinde Paris Konferansı maddelerinin düzeltilmeleri halinde kabul edileceğini özellikle belirtilmişti²⁰⁸

1894 Paris ve 1897 Venedik Sıhhiye Konferanslarında alınan karar doğrultusunda Osmanlı Devleti, Mekke Sıhhiye İdaresi'ni kurmuştur²⁰⁹.

5. 10. DÖRDÜNCÜ PARİS SİHHİYE KONFERANSI

28 Ekim 1903 yılında toplanan Paris Sıhhiye Konferansının Osmanlı delegeleri Duka ve İsmail paşalardı. Kendilerine konferansa gitmeden önce 144 numaralı tezkere verilmişti.

144 numaralı talimatnamede:

Şu an hacılar için karantina uygulamasında hacılar dönüş yollarında Tur-u Sina tahaffuzhanesinde karantinaya tabi tutuluyorlardı. Oradan ayrıldıktan sonra güvenlik çemberine alınıp Süveyş kanalından Akdeniz'e çıkartılıyorlardı. Daha önceki yapılan konferans ve görüşmeler de alınan karar ve uygulama bu şekildeydi. Paris sıhhiye konferansında bu kararı Mısır Hidivliği ve beraberinde Osmanlı Sıhhiye Nezareti de değişmesini veya düzeltilmesini istiyorlardı. Sıhhiye Nezareti bu kararın aşağıda verilen üç şart dâhilinde değiştirilmesine izin verilmesine müsaade vermiştir.

Hacılar Kızıldeniz'deki Kamaran ve Ebu Said tahaffuzhanelerinde karantinaya tabi tutulmaları mecburi olmasının ihtiyarı(kendi iradelerine) bırakılması,

Mısır tahaffuzhanesi Tur-u Sina da karantinaya alınmalarına gerek görülürse İstanbul Sıhhiye Meclisi bu konuda Mısır Sıhhiye Meclisi ile temasa geçilip ve birlikte kararları neticesinde Tur-u Sina tahaffuzhanesinde karantinaya alınacaklardı.

Bulaşıcı hastalıklara karşı alınacak karantina tedbirine karşı hususlarda şuan Mısır'da uygulanmakta olan nizamnamenin esas alınması şartıyla tekrar padişahın onayına sunulmuş onayı alınmıştır.

Yukarıdaki şartlar dâhilinde sunulan Meclisi sıhhiye ve Mısır değiştirilmesini istediği tahaffuzhane önergesi kabul edilmemiştir²¹⁰. Herhangi bir hastalık belirtisi

²⁰⁸ Saryıldız, *a.g.e.*, s. 111.

²⁰⁹ Arslan, *a.g.t.*, s.25.

²¹⁰ BOA, A. MKT. MHM, 586/23-1, (14 Nisan 1321/ 27 Nisan 1905).

olmayan hacıların hiçbir limana giriş yapmadan ve ihtiyat karantinasına alınmadan direk Akdeniz'e çıkarılmalarıyla karantinaların birinde ihtiyat karantinasına alınmaları. Bu hacılara çok büyük kolaylık sağlayacaktır²¹¹.

Bu konferansı, diğer konferanslardan ayrı kılan kendinden önceki konferanslarda sınırlı kabulü sağlanan maddeleri tekrardan inceleyerek bir araya getirilerek sunuldu ve kabul edildi. Bu maddeler günümüz uluslararası sağlık tüzüğü'nün kökenini oluşturmuştur²¹².

Konferansta, Fransa delegesinin önerisi ile Uluslararası Halk Sağlığı bürosunun açılması kararı verildi. 9 Aralık 1907'de merkezi Paris olmak üzere Roma da Uluslararası Halk Sağlığı Bürosu kuruldu²¹³. Kurucu devletler ABD, İsviçre, Belçika, İspanya, Brezilya, Rusya, Büyük Britanya, Mısır, Hollanda, Fransa ve İtalya katılmıştır. Evrensel düzeyde ve sürekli olarak kurulan ilk uluslararası örgüttür.

Bulaşıcı hatalıklar için bir araya gelen devletlerden oluşan uluslararası sağlık konferanslarının üç özelliği göze çarpmaktadır. İlk alınan tedbirlerden karantina ile belli bir kesim olan hacıların arasında daha sonra kıtalara yayılmasını önlemek; ikincisi sağlık uzmanı ve doktorların bulaşıcı hastalığın özelliğini, yayılmasını, karakterini, hangi durumlarda çoğalarak, yok olacağı konusunda ciddi bilgi eksikliği; üçüncüsü uluslararası ticarete tamamen müdahale edilmemesiydi. Konferansların bazılarının sonuçsuz kalmasının en önemli nedeni alınan kararların devlet çıkarlarına ters düşmesiydi²¹⁴.

6. HİCAZ'DA KOLERA SALGININA KARŞI ALINAN TEDBİRLER

19. yüzyılda tıp çevrelerinin en çok mücadele ettiği hastalık kolera olmuştu. 1817 yılında Kolera Hastalığı Hindistan ve Bengal bölgesinden tüm dünyaya yayılması ile salgın boyutunu almıştı. Bu salgını tedavi yöntemi olarak da ilk zamanlar Hindistan yerli halkının kullandığı ve uyguladıkları yöntemler taklit edilmişti. Bu hastalık 19. Yüzyıl şartlarında tedavi yöntemi tam olarak bilinmeyen bir hastalık olup çok hızlı yayılması, bulaştığı insanları kısa sürede hayatlarını kaybetmesi insanları çaresiz

²¹¹ BOA, A. MKT. MHM, 586/23-3,(6 Nisan 1321/ 19 Nisan 1905).

²¹² Samancı, a.g.m., s.58.

²¹³ *Uluslararası halk sağlığı Bürosu*: yılda en az iki defa toplanılacaktı. Büronun tam çalışma alanının bulaşıcı hastalıklar oluşturmaktaydı. Ülkelerinde bulaşıcı hastalık ile mücadele eden devletlerarası iletişimi sağlamak, gemilerin temizlik ve hijyen durumuna dikkat ederek farelerin dahi başka bir ülkeye gemiler ile taşınmasını önleyecek kadar dikkat edilmiştir. I. Dünya Savaşında işleyişi sekteye uğramış ama I. Dünya savaşı sonrasındaki yıkımda kolera salgınları görülünce yeniden toparlanmıştır. Milletler Cemiyetine dâhil edilmesi fikri önerilmişse de karşı çıkmıştır. Ayrı olarak bir süre çalışmalarını devam ettirmişti.1923 senesinde Sıtma Komisyonu kurdular ve uluslararası özelliklerini kaybetmişlerdi. Bkz. Söyler, a.g.m., s.62.

²¹⁴ Samancı, a.g.m., s.58.

bırakmasıyla yeni ve etkili çözümler bulmaya sevk etmiştir²¹⁵.

Kolera, hastalığa yakalanan bir hastada 3 derece şeklinde seyir ediyordu. Hasta birinci derecede kusma ve ishal görülür ve hemen gözetim altına alınırdı. Hastaya nane çayı içirilerek üşümemesi için sıcak bir odada muhafaza edilirdi.

İkinci evrede kusma ve ishalde biraz daha artış meydana gelirdi. Bağışıklık sistemi güçlü ve uygulanan tedaviye cevap verdiği takdirde hasta afiyete kavuşurdu. Üçüncü dereceye kadar ilerleyen hastalarda ishal ve kusma hala devam ederken üşüme başlar rengi solmaya başlar vücut daha fazla sıvı ve tuz kaybını kaldıramadığı için hasta kısa süre içinde hayatını kaybederdi.

Kolera hastalığına tutulmuş hastaların, diplomalı doktorlar tarafından ve dönemin bilimsel tedavi yöntemleri ile bakılmaları önemsenmişti. Uygunsuz ve işinde ehli olmayan doktorların önüne geçmek için hastalığın tedavisinde uygulanacak kurallar belirlenirken uygulanması içinde gerekli özen ve titizlik gösterilmiştir²¹⁶.

1866 yılında Hindistan'dan Hicaz taraflarına bulaşmakta olan kolera hastalığının yayılmasının engellenmesi için gereken önlemleri araştırmak, Hac zamanı Mina'da kesilen kurbanlar için açılan kuyular yeterli derecede olmadığından layıkıyla temizlenmediği, Hacıların içtikleri su havuzunun temizlenmesi, hem yeterli derecede kuyu açtırmak hem de olanları temizleme ve söz konusu havuzu dezenfekte ile beraber diğer sağlık önlemlerini almak, uygulamak üzere bu işe Dâr-ı Şura eski üyelerinden Ahmed Efendi tayin edilmişti²¹⁷. Üyelerin görev yerlerinin zorluğu ve yol masrafı yapılacaklar, uygun görülen maaşla harcırahsız yola çıkmaları kendilerini sıkıntıya sokacağı komisyon üyelerinden Doktor Akif ve Yusuf Beyler taraflarından bildirilmiştir. Bu gerekçeler göz önüne alınarak yirmi bin kuruş harcırah verilmesine karar verilmiştir²¹⁸.

1867 yılında Dersaadet İdare-i Sıhhiyesi'nde Mısır'da kolera için kurulan komisyonun raporu tercümesinde, Kamil Beyefendi tarafından hazırlanan rapor görüşülüp değerlendirildiğinde bu hastalığın çıkış yeri Hindistan olduğundan oradan yayılmaması için gereken önlemlerin alınması gerekmektedir.

Ancak bu önlemlerin uygulanması zaman alacağından vakit kaybetmeden şimdi

---

²¹⁵ Elif Gültekin, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine göre 19.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kolera Tedavilerine Getirdiği Kurallar", *Yeni Tıp Tarih Araştırmaları*, S.22, İstanbul, 2016, s.85.

²¹⁶ Gültekin, a.g.m., s.86-91.

²¹⁷ BOA, İ.DH. 548/38183-1, (28 Şevval 1282/ 16 Mart 1866).

²¹⁸ BOA, İ.MVL.547/24574-1, (19 Şaban 1282/7 Ocak 1866).

ki halde geçici olarak Moha, Hudeyde, Kunfide, Cidde ve Yenbu vadisi gibi başlıca iskelelere gereği kadar sağlık memurları tayin edilmesiyle Hac zamanı Hindistan'dan gelecek hacıların bulunduğu gemilerin kontrol edilerek içerisinde kolera zuhur eden ve şüphe edilen gemilere Cidde ve civarında bulunan uygun sahillerde ve yahut Cidde'nin karşısında bulunan adada karantina icra ettirilmesi gerekmektedir²¹⁹.

Hac zamanı malum hastalık zuhur eder ise çöl yoluyla gelenlere Şam hududunda her sene alınmakta olan önlemler ve kontrol usulünün yeterli geleceği, Mısır yoluyla dönecek hacılara karantina uygulanması konusudur. Gerek karadan ve gerekse denizden Mısır'a gelen hacıların karantina ettirilmeleri gerekmektedir.

Bu önlemleri uygulamak için merkezi Cidde olmak ve Hac süresinde Mekke-i Mükerreme'ye giderek orada yapılacak işleri görmek üzere bir müdür, iki nefer İslam doktor, Gayr-ı Müslim doktorlardan yine Cidde'de bulunmak üzere bir müfettiş ile bir doktor, Moha, Kunfide, Hudeyde ve Yenbu' ile Medine-i Münevvere'ye dahi birer İslam doktor tayiniyle beraber uygulanacak önlemleri sahada incelemek üzere Hristiyan birer doktorun gönderilmesi gerekmektedir. Surre-i Hümayun ile Mısır mahmilinin geliş ve dönüşlerinde beraber bulundurulmak üzere bu sene Mısır'dan ayrıca beş altı doktorun gönderilerek eşlik etmesi²²⁰.

Mina'da toplanan hacıların kestikleri kurbanlar²²¹ için gereken kuyuların açtırılması, inşası ve kuyuların her sene temizlenmesi ve tamir ettirilmesi için gereken tahmini masrafın ödenmesi gerekmektedir.

1893 yılında Koleranın yayılmasını ve şiddetini, önlemek üzere alınması gereken tedbirler için Hicaz valisi tarafından bir komisyon toplandı. Komisyon üyeleri; Mekke sıhhiye tabibi Kasım İzzeddin Efendi, Medine sıhhiye tabibi Doktor Faik Bey, Cidde sıhhiye tabibi Doktor Halit Efendi, Kamaran Tahaffuzhanesi tabibi Doktor Muhyiddin, komisyonun ilk toplantı sonucunda aldığı kararlar şöyle idi:

- Arafat'a gidiş yolu boyunca izdiham olmamasına dikkat edilmeli, Arife gününden sonra hacıların Medine ve Cidde'ye sevk edilip Arafat'ta eğlenmemeleri,

²¹⁹ BOA, A.MKT.MHM., 375/31-1, (21 Şevval 1283/ 26 Şubat 1867).

²²⁰ BOA, A.MKT.MHM., 375/31-1, (21 Şevval 1283/ 26 Şubat 1867).

²²¹ Mina'da kasaphaneler inşa edilip beş metre derinliğinde altmış adet çukurlar açtırılarak kesilen kurbanların atıkları buraya doldurulup üzerine kireç dökülerek kapatılması için dört yüz kişinin görevlendirilmesi. Bkz. BOA, Y.PRK.UM.7/13-1/2, (11 Teşrinisani 1300/ 23 Kasım 1884).

- Mekke şehri dışına uygun yerlerde hastaneler²²² yapılmalı koleraya yakalananlar burada bakılmalı, Vakıf idaresinin yapımını üstlendiği 60 yataklı bir hastane kurulması planlanmıştır²²³.
- Dönecek olan hac kervanları eşya ve binek hayvanları ile Medine'ye sokulmamalı. Şehrin dışında bir yerde bırakılmalı²²⁴. Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret ettikten sonra Tur-ı Sina Tahaffuzhanesinde eşyalarının tahaffuzhanelerde dezenfeksiyon edilmesi,
- Muhtaç ve fakir hacılara gerekli kolaylığın sağlanması için İstanbul da bir komisyon oluşturulmalı²²⁵.

Bu kararlardan sonra Hicaz'da şu uygulamalar yürürlüğe konulmuştur:

- Mahalle ve sokak aralarındaki çöplerin toplanmasına, su hatlarının temizlenmesine dikkat edilmesi²²⁶.
- Mekke 14 kısma ayrılmıştı. Her bir kısımdan bir Şeyh tarafından kısmının temizliğinden sorumlu tutulmuştu. Aynı zamanda temizlik için konulan kurallara riayet edilmesi için görevli polis teşkilatı da kurulmuştu.
- Hac mevsiminde Mina'da kesilmiş olan kurbanlar için açılan kuyuların yeterli gelmediğinden yeni kuyu açılması ve bunun yanında var olan kuyular da temizlenmesi,
- Cidde'nin su ihtiyacı sarnıç suları²²⁷ ile sağlanmaktadır. Sarnıçların ağız kısmı sel suları tarafında olduğu için sarnıçların içi kirlendiği için sık sık temizlenmelidir²²⁸. Su havuzlarının temizlenmesi için bütçeden Maliye Nezareti tarafından 1500 kese akçe bütçeden tahsis edilmesi,
- Debbaghane (ham derilerin işlendiği yer), selhane (büyük ve küçükbaş

²²² 1883 yılında Mina'da kargir biçiminde inşa edilen 40 yataklı hastane fakir hacıların muayene ve tedavileri yapıldı. Hacıların hastaneyi kolay bulmaları için gündüzleri Osmanlı sancağı geceleri ise kırmızı büyücek bir fanus astırıldı. Bkz. BOA, Y.PRK.UM.7/13-1/2, (11 Teşrinievvel 1300/23 Kasım 1884).

²²³ Kunalp, a.g.m., s.506.

²²⁴ Hacılar kesilen kurban derilerini güzelce tuzladıktan sonra Sıhhiye görevlileri tarafından belirlenen dağlara götürülerek kurutulardı. Bu deriler Mekke'ye getirilmeden direk Cidde Limanına götürülürdü. Ayrıca Hacıların memleketlerine kurutulmuş hayvan eti götürmek yasaktı. Götürmek isteyenler olursa gemiye binmeden el konulurdu. Bkz. BOA, Y.PRK.UM.7/13-1/2, (11 Teşrinievvel 1300/23 Kasım 1884).

²²⁵ BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası(BEO), 217/16216-1/2, (28 Mayıs 1309/9 Haziran 1893).

²²⁶ BOA, A.MKT.MHM, 50/5-1, (26 Muharrem 1269/ 9 Kasım 1852), Bkz. Kunalp, a.g.m., s.506.

²²⁷ Mina, Mekke ve Arafat'ta su havuzları yoktu. Bu yüzden buraya Ziyarete gelen hacılar su sarnıçlarını kullanmadan önce içerisi temizlenmesi ve sonra yeniden doldurulmasıyla hacıların bu sarnıç sularını kullanmalarına izin verildi. Bkz. BOA, Y.PRK.UM.7/13-1/2, (11 Teşrinievvel 1300/23 Kasım 1884).

²²⁸ BOA, A.MKT.MHM.356/81-1,(15 Cemazi'el evvel 1283/25 Eylül 1866). Bkz. Sarııldız, a.g.e.,s.17-22.

hayvanların kesildiği yer kesimhane) ve çömlekçi fırınları kapatılıp şehrin dışına nakil edilmesi,

- Kesilen kurbanlar için on iki tane mezbahalar yapılmış, beş yüz adet abdesthane²²⁹ inşa edilmiştir. Sadece hacılara mahsus giysilerini yıkamaları için çamaşırhane yapılmıştır. Kurban atıklarının gömülmesi için kırk altı tane kuyu kazdırılmıştır.
- Müzdelife ve Arafat arasındaki yollar düzeltilmiş Arafat'ta bulunan yaklaşık 15 kadar su havuzu temizlenerek yarısı içme suyu için kalan yarısı ise hacıların çamaşır suyunda kullanmaları sağlanmıştır. Yapılanların kargire (altı taştan üstü tahta olan yapı) denilen malzemeye dönüştürülmesi her sene tamirat masrafını azaltacaktır²³⁰.
- Mekke'de hac zamanı kalabalığın daha hızlı hareketi için sokakları daraltan sonradan ilave olunan yapılar yıkılacaktır.
- Hasta olan veya ölen develerin baytar nezaretinde bakılması ve uygun bir şekilde gömülecektir²³¹.
- Hicaz halkı, ölen hayvanlarının derilerini aldıktan sonra kalan cesetlerini sahil kenarlarına atıyorlardı. Bahriye askerleri sahilde gördükleri takdirde bu cesetleri alıp akıntının olduğu yere bırakılacaktı²³².
- Cidde suyollarının tamiri ve Mekke-i Mükerreme çarşılarının temizlenmesi için bir memur görevlendirilmesi, beldenin her mahallesinde üç araba bulundurulması o kadar da arabacı istihdamı, ve araba işlemeyen sokaklar için gerektiği kadar merkep (eşek) alınıp yaz mevsiminde sokakların sulattırılması, işleri hızlandırmak kapsamında 30 adet temizlik arabasının yaptırılarak gönderilmesi gerekmektedir.
- Gureba Hastanesi'nin dahi tamir ve genişletilmesiyle bir doktor ve bir eczacının ek olarak tayiniyle maaşlarının olması gerektiği miktara yükseltilmesi, sokaklarda hastalanan şahısların nakli zımında hastanelerde ikişer araba bulundurulması, Ramazan'da hareket etmek üzere her sene 12 doktor ve 6 eczacı

²²⁹ Abdesthaneler her gün yıkatılarak içerisine kireç dökülürdü. Bkz. BOA, Y.PRK.UM.7/13-1/2, (11 Teşrinievvel 1300/23 Kasım 1884).

²³⁰ BOA, A.MKT.MHM, 356/4-1, (2 Muharrem 1282/ 28 Mayıs 1865).

²³¹ Sarıyıldız ve kavak, *a.g.e.*, s.71.

²³² BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi,(DH.MKT), 1751/113-1, (4 Cemaziyel Ahir 1307/26 Ocak 1890).

gönderilmekle beraber hastanelerde birer etüv makinesi, temizlik ve dezenfeksiyona ait ilaç ve aletlerin mevcut bulundurulması gereklidir.

- Hacıların Mina'da ikametleri esnada kurulan Pazar mahallinde sağlığa zararlı yiyeceklerin satılması yasaklanacaktır²³³.
- Hacılar bulunduğu müddetçe iki yüz kadar amele istihdamıyla ölülerin defnedilmesi hususunda sağlık kurallarına itina göstererek defnedilmelidir²³⁴.
- Medine'de develerden alınmakta olan Cidde ile Mekke de develerden alınıp üçte ikisi Hazine'ye ve üçte biri Mekke-i Mükerrerme Emirliği'ne ait²³⁵ giriş (duhuliye) vergisinin mahalli temizliğe tahsis olunması gerekmektedir.
- Hac zamanı çok kalabalık olduğundan, izdihamı engellemek²³⁶ için Mina mevkiindeki Mısır ve Şam mahmil yerlerinin diğer hacılara verilmesi düşüncesi mahmilleri havadar ve geniş olan Müzdelife'ye nakilleri alınan tedbirler arasındadır. Bu tedbir Mina'nın izdihamını hafifletecekti. Ancak hacıların toplanma yerlerinin değiştirilmesi şeraite uygun olmadığı Hanefi mezhebinde sünnet iken maliki ve şafi mezheplerinde vacip olduğundan mahmil yerlerinin değiştirilmesi uygun görülmemiştir²³⁷.
- Cidde şehrinde Mısır, Hindistan ve Doğu Afrika ülkelerinde gelen tüccarların her yıl mayıs ayında düzenledikleri panayırlar 19. Yüzyılda iki defa hac sezonuna denk gelmişti. Hacı kabileleri ve tüccarlar ile beraber etkileşim içinde ve çok kalabalık olması koleranın kıtalararasına yayıldığı gibi büyük salgınlarda görülmüştür. Viyana Konferansı'nda panayırların koleranın devam etmesine ve yayılmasında önemli etken olduğu gerekçesiyle panayırların yasaklanması kararı verilmişti. Bu karar üzerine Osmanlı devleti bütün panayırların yasaklanması kararı alınmıştır²³⁸. Başta Cidde olmak üzere Panayırların yasaklanması ticareti olumsuz etkilemiştir²³⁹ Fukara hacılara dağıtmak için 1000 lira padişah tarafından verildi. Bununla beraber 1500 lira da maliye nezareti tarafından

²³³ Çarşıda ve pazarda ermemiş ve çürük meyve ve sebzelerin satılmasının yasaklanması. Bkz. BOA, Y.PRK.UM.7/13-1/2, (11 Teşrinisani 1300/23 Kasım 1884).

²³⁴ Mekke ve Mina'da özellikle hac zamanı ve diğer zamanlar vefat edenlerin cenazeleri mümkün mertebede ilk olarak hangi hastalıktan vefat ettiği tespit edilir. Muayenesi bittikten sonra izin verilmesi durumunda defin edilirdi. Sıhhiye görevlilerin izni olmadan cenaze kaldırmak yasaklanmıştı. Bkz. BOA, Y.PRK.UM.7/13-1/2, (11 Teşrinisani 1300/23 Kasım 1884).

²³⁵ BOA, Y.A.HUS.285/13-1, (16 Cemaziyel Evvel/25 Kasım 1893).

²³⁶ BOA, İ.DH., 548/38183-3/1, (25 Zilhicce 1282/ 11 Mayıs 1866).

²³⁷ BOA, A.MKT.MHM.356/81-1,(15 Cemaziy'el Evvel 1283/ 25 Eylül 1866). Bkz. Sarıyıldız, a.g.e., s.17-22.

²³⁸ BOA, A.MKT.MHM.460/52-2,(9 Cemaziyel Evvel 1290/ 5 Temmuz 1873), Bkz. Kunalalp, a.g.m., s.501-504.

²³⁹ BOA, A.MKT.MHM.460/52-1,(3 Cemaziyel Evvel 1290/ 29 Haziran 1873).

verilmesi istendi²⁴⁰.

- Hicaz valiliği İstanbul'dan 10 adet yeni pülverizatör makinesi ihtiyacı olduğunu bildirmiş ve Adana vapuru²⁴¹ 10 adet pülverizatör makinesinin gönderilmişti²⁴².
- Hicaz'ın sıhhi durumuna dair Kaymakam Şakir Lahiyasında Hintli ve diğer fakir hacıların mezar da yatmalarının önlenmeliydi²⁴³.

Yukarıdaki önlemler dışında Osmanlı devleti ticari hareketliliğe konu olacak gemi ve mallarda da kimi düzenlemelere gidilmiştir ki bunları şöyle sıralayabiliriz.

Musavva, Sevakin ve sair yerlerde hastalık olduğu söylentisi üzerine Mısır Valiliği tarafından gönderilen doktorların yaptığı araştırma ve muayeneler sonucunda hastalık bulunmamış, yine tedbir amaçlı Hindistan ve diğer yerlerden gelecek gemi ve kayıkların kontrol edilmişti. Cidde'deki Gureba Hastahanesi Başçerrahı Halid Efendi tarafından bu durum teyit edilmişti²⁴⁴.

Doktor Halid Efendi'nin gemi, kayık ücreti ve diğer gerçekleşecek giderlerinin nasıl ödeneceği konusunda ve gemilerden birinde kolera çıkması halinde ne işlem yapılacağına dair alınacak önlemlerin, Gemileri ve tüccarları ürkütmeden uygulanması gerektiği, ürken tüccarların Cidde'ye gelmekten çekinerek boş buldukları yerlere yükleri ve yolcularını çıkaracakları için gümrük gelirleri azalacağı Cidde Rüşumât Nezareti tarafından bildirilmiştir.

- Gemi içerisinde koleraya bulaşmış insanlar ile eşya ve mallar yüklü bir gemi ya da kayık kontrol esnasında çıkması durumunda civarındaki yerlerde tehlikeye girerdi.
- Bulaşık bir gemi ve yahut kayık zuhur eder ise şehrin içine girmesine izin verilmemeli akabinde halk ile karışmalarına izin verilmemesi,
- Cidde önlerinde bulunan adada ve yahut memleketin dışında bir uygun yerde karantina usullerinin tamamıyla uygulanması, hekim ve memurlar tayin olunarak yiyeceklerinin verilmesi ve adaya konulacaklar ise de adada bina olmadığından lüzumu kadar çadır verilerek korunmalarının sağlanmalıdır.
- Öyle bulaşık hastalık zuhur eden gemi ve kayığın içerisinde olan eşya ve tayfalar

²⁴⁰ BOA, A.MKT.MHM, 571/35-10, (29 Şevval 1312/ 25 Nisan 1895).

²⁴¹ BOA, A.MKT.MHM, 571/35-27, (14 Nisan 1311/ 26 Nisan 1895).

²⁴² BOA, A.MKT.MHM, 571/35-34, (18 Nisan 1311/ 30 Nisan 1895).

²⁴³ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s. 82.

²⁴⁴ BOA, A.MKT.MHM.349/99-2/1,(22 Şaban 1282/10 Ocak 1866).

dışarıya çıkarılmayıp durum derhal yetkililere bildirilmelidir.

- Kolera olmadığı zamanlar karantina usulünün gemiler ve tüccarlara yalnız yoklama usulüyle uygulanmalıdır. Hem sağlığın korunmasına dikkat etmeli hem de gümrük gelirlerinin azalmasına neden olunmamalıdır²⁴⁵.

Ticarette Serbest Olan Maddeler:

Kuru eşyalardan kitap, sigara, tütün, deri gibi eşyaların kolera mikrobu taşımadığı ve bulaşmaya neden olmadıkları, başka bir ülkeye ticaret yolu ile gönderilecekse güzelce paketlenmiş sarılmış, paket balya veya sandıklar içerisinde kuru bir şekilde ticaretinin yapılması,

Suda yaşayan balık, ıstakoz ve deniz ürünlerinin iyice pişmiş ve kızartılmış olanlar, uskumru balıkları türlerinde olanların tuzlu ya da tütsü de kurutulmuş olanlar

Sigara ve tütün kolera bulaşmayan kuru eşyalardı. Hurma ve pamuk çekirdekleri ve benzeri şeylerden üretilen hayvan suni gübreler,

Ticarette Serbest Olmayan Maddeler

Ticarette yasak olan maddeleri taşıp taşımadığı ve kurallara riayet edilmesi için Fav adasından Basra'ya kadar olan İngiliz Ticaret gemilerindeki arama yapılmasına karar verilmişti. Yalnız bu aramalar ticareti sekteye uğratmadan yapılacaktı²⁴⁶.

Kolera görülen yerlerden herhangi bir malın ithal edilmesi yasaklanmıştı. Bunun dışında Tereyağı ve yumuşak peynir gibi ithali olan süt ürünleri,

Eğer kolera bulaşmamış yerlerden geliyorsa bu yasağa gerek yoktu. Nakliye vasıtaları kolera bulaşmış yerlerden geçmemesi gerekiyordu. Süt gelecekse kaynatılmış olması lazım. Paketler, nemli ise imha edilmelidir²⁴⁷. Hicaz'da kolera salgını için alınan tedbirler hac zamanı ve Cidde'ye yanaşan tüm gemilerde geçerli olduğu gibi ticaret yapan tüccarlarda bu yasaklara ve tedbirler tabi tutulmuştur. Bunların güvenli ve asayişleri için Sultan II. Abdülhamit, Hicaz vilayetine güvenlik ve asayişin daha iyi sağlanması için zaptiye ve jandarma alayları kurdurmuştu²⁴⁸.

II. Abdülhamit zamanında (1876-1909) Hicaz vilayetinde, Kızıldeniz limanlarında gümrük vergileri alınmaya başlandı. Haberleşmenin daha hızlı sağlanması

²⁴⁵ BOA, A.MKT.MHM. 349/99-2/1, (22 Şaban 1282/10 Ocak 1866).

²⁴⁶ BOA, BEO, 1027/77007-2/1,(21Cemaziyel Evvel 1315/18 Ekim 1897).

²⁴⁷ BOA, Sadâret Divan Mukavelenamer, (A. DVN. MKL), 14/13-1, (27 Ekim 1297/ 9 Ekim 1881).

²⁴⁸ Kurşun, a.g.m., s.438.

için posta ve telgraf idareleri kuruldu. Hacılar için; misafirhane, hastane, karantinalar, sıhhiye idareleri, suyolları ve çeşmeler inşa edildi. Hicaz demiryolunun hayata geçirilmesiyle İstanbul ile doğrudan bağlantı sağlandı. Demiryolunun bitiş noktası olan Medine, İstanbul'a bağlı bir sancak oldu²⁴⁹.

6. 1. HİCAZ KARANTİNA TEŞKİLATI

6. 1. 1. Karantinanın Kuruluşu

Karantina sözlükteki karşılığı “hastalıklı olanların gözetim altında tutulma zamanıdır” İtalyanca Tecrîthaneler’de bekleme süresi kırk gün olduğundan yola çıkarak (quarante) “kırk” sözcüğünden alınmıştır. Osmanlı Devleti’nde karantina usulü uygulanmaya başlandığında karantina kelimesi yerine daha çok “*usûl-ı tehaffuz*” ya da “*tehaffuzhâne*” olarak kullanılmıştır.

Kolera, sarıhumma ve veba gibi bulaşıcı hastalık bulunduğu yerde salgın halini aldığında deniz ve karadan yapılan yolculukta başka ülkeye giriş yapmadan önce ve önceden belirlenmiş yerlerde zorunlu tutuldukları tecrit süresi ve orada yapılan tüm işlemlere *karantina* ismi verilirdi²⁵⁰.

Hz. Peygamber, bir yerde veba ya da bulaşıcı bir hastalık olduğunda oraya girmemelerini eğer buldukları yerde hastalık zuhur ettiyse dışarı çıkmamaları gerektiğini emretmiştir. Hastalıklı hayvanlar ile sağlıklı hayvanların bir arada tutulmaması gerektiğini söylemiştir²⁵¹.

Ülkeler arasında seyahat eden yolcular arasındaki ilk karantina uygulaması 1377 *Venedik* ve *Dubrovnik*'te yapıldı. İlk karantihâne ise 1423 senesinde yine Venedik yakınlarında *Santa Maria de Nezet* odasında kurulmuştur²⁵²

14. yüzyıl sonlarında Akdeniz limanında karantina tatbik edilmeye başlandı. Osmanlı-Avusturya ticari münasebetlerinde Avusturya doğu da zuhur eden veba salgının ülkesine bulaşmasını engellemek için Osmanlı topraklarından gelen yolculara ve tüccarın getirdikleri mallara karantina uygulamış aynı zamanda karantina tatbikinden geçmeyenleri ülkesinin sınırları içerisine sokmamıştır²⁵³.

19. yüzyıl Hindistan kaynaklı kolera hastalığının büyük salgınlara neden olması

²⁴⁹ Kuşun, a.g.m.,s.439.

²⁵⁰ Yaşayanlar, a.g.t., s.117.

²⁵¹ Gülten Sarıyıldız, "Karantina", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXIII, İstanbul, 2001, s.463.

²⁵² Sarıyıldız, a.g.m.,s.463.

²⁵³ Sarıyıldız, a.g.m.,s.463.

ve kıtalararası yayılması sonucunda karantina teşkilatları kurulmuştur²⁵⁴. Sağlık alanında uluslararası işbirliği ve kararlar alınmıştır. Osmanlı devleti ilk karantina uygulamasını 1831 yılında Hicaz’da görülen büyük kolera salgınında başlatmıştır. Hicaz ve akabinde diğer ülkelere hızla yayılan kolera salgını için Rusya Limanlarından gelecek gemilerin karantinaya tabi tutulmasını Almanya, İngiltere ve Fransa sefaretları istemiştir²⁵⁵.

Sultan II. Mahmut, İstanbul’a gelen bütün gemileri Boğaziçi’nde bekletilmesini özellikle Karadeniz üzerinden Osmanlı’ya gelen İslam gemileri Büyük Limanda, diğer gemiler ise İstinye Körfezi’nde beş gün karantinaya tabi tutulması emrini verdi²⁵⁶.

II. Mahmut karantina teşkilatını kurduktan sonra halka ilan etmek için ilk olarak fetva almış akabinde risale ve gazete yayınlamıştır. Şeyhülislam Mekkizâde Asım Efendi, karantinanın şeriatıta uygun olduğuna dair fetvasında; “*Bir beldeye taun isâbet edüp Hak sübhaniha Tiâla Hazretlerinin kahrından lütfuna iltica ile esbâb-ı tahaffuza teşebbüs etmede beis var mıdır? El cevap yoktur*²⁵⁷”. İslam dininde karantina usulünün haram olmadığına dair Cezayirli Hamdan Efendi ithâfû’l- üdebâ adlı bir risale yazmıştır. Aynı zamanda halkı bilinçlendirmek ve karantinanın faydalarından Takvîm-i Vekâyi gazetesinde de yazılar yazılmıştı²⁵⁸.

II. Mahmut’un isteği üzerine Meşveret toplanarak karantina hakkında gerekli nizam ve yasakların hazırlanması için gerekli bilgi ve tecrübeye sahip kişilerden meydana gelen haftada 2 veya 3 defa toplanacak bir meclis kurulması kararı verildi. Bu mecliste alınan kararların tıbbî yönü Abdülhak Molla’ya, şer’î yönü Esad Efendi’ye, askeri yönü ise Mansûre Feriklerinden Selim Paşa’ya verildi. İlerleyen süreçte meclis, Karantina Nezareti, Sıhhiye Meclisi, Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye, Meclis-i Tahaffuz gibi değişik isimlerde de anılacaktı.²⁵⁹

Karantina Meclisi’nin görevleri karantina işlerini takip etmek, sıhhi maddeleri oluşturmak, İstanbul’daki bütün temizlik işlerinde sorumlu olmak, yabancı dillerdeki jurnalleri çevirme, çeşitli yerlerden gelen mektupları tercüme edip meclise sunmaktır. II. Mahmut Avrupalı hekimleri “aza” adında karantina meclisinde bulunmalarına izin

²⁵⁴ Sarıyıldız, a.g.m.,s.463.

²⁵⁵ Sarıyıldız, a.g.m., s.463.

²⁵⁶ Gülden Sarıyıldız, “Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1838-1865), (Yüksek Lisans Tezinin Bazı ilaveler yapılmış özetidir), *Belleten*, C.LVIII., S.222, Ankara, 1994, s.333.

²⁵⁷ Sarıyıldız, a.g.t., s.333.

²⁵⁸ Sarıyıldız, a.g.t., s.336.

²⁵⁹ Sarıyıldız, a.g.t., s.356.

vermiştir. Bunlar; Nauner, Mac Carthy, Bernard, Moyer meclis üyeleri olarak yerlerini almışlardır. Avrupalı devletlere yönelik karantina uygulamalarında yabancı azaların çok fazla itiraz etmeleri işleyişi zorlaştırıyordu²⁶⁰.

Osmanlı, Hicaz ve Kızıldeniz koleranın yayılma noktaları olarak görüldüğünden daha kuvvetli tedbirler almak için Hicaz ve Yemen kıyılarında karantina binaları yaptırdı. Kamaran, Cidde, Muha, Yenbu, Hudeyde, Lit, Kunfüze, Rabiğ, karantinaları yaptırıldı. Karantinaların maliyetini Osmanlı kendi hazinesinden karşılamıştır. Karantina geliri olarak görünen sahil karantinalarından ecnebiler hariç tutularak alınan harç “*harç-ı tezkîre*” ve yolcuları muayeneleri sonucunda verilen “*sıhhiye tezkiresinden*” birer kuruş alınıyordu. 1841 yılında Osmanlının karantinadaki memur maaş ve giderleri 5 yük 666 kese balığ iken gelirler bunun onda biri kadar olmuştu. İlerleyen yıllarda karantina masraf yükünü bir nebze azaltmak için memur sayısını azaltma ve maaşlarında indirimler yapıldı²⁶¹.

Osmanlı Devleti'nin bulaşıcı hastalıklar için halk sağlığını korumak ve insani amaçlar doğrultusunda kurulan karantina meclisi karşılıksız verilen tavizlerin sonunda karışık sıhhiye meclisi olmasının yanında amacını da tam icra edemediği için kapitülasyonların “*Sıhhiye Kapitülasyonları*” olgusu ortaya çıkmıştır²⁶².

1895'te Mekke'de bulunan tabip Kasım İzzeddin'in hazırladığı layihası üzerine Mekke Sıhhiye İdaresi kuruldu. 1910 yılında Dâhiliye Nezaretine bağlandı. 1911'de İstanbul da Hicaz Sıhhiye Müdür-i Umûmîliği adı ile tekrardan daha iyi hizmet verebilmesi için teşkilatlandırıldı²⁶³.

6. 1. 2. Karantina İşleyişi ve Uygulamalar

Hiz. Osman zamanında Cidde Limanı Mekke'ye Hindistan, Afrika ve Mısır gibi uzak ülkelerden deniz yolu ile gelen hacıların bu limandan karaya geçmeleri ve Hicaz'a gelen ticaret gemilerinin uğramasıyla öne çıkmaya başladı²⁶⁴. Her yıl hac vazifesi için Müslümanlar kara ve deniz yoluyla kabileler şeklinde gelirlerdi. Karayolu üzerinden gelen hacıların güzergâhları: Bağdat yolu, Şam yolu, Basra yolu, Mısır yolu, Lahsa yolu, Aden yolu ve Amman yolu olmak üzere 7 güzergâh vardır²⁶⁵.

²⁶⁰ Sarıyıldız, a.g.t., s.356.

²⁶¹ Sarıyıldız, a.g.t.,s.360.

²⁶² Sarıyıldız, a.g.t., s. 371.

²⁶³ Sarıyıldız, a.g.m., s.465.

²⁶⁴ Mustafa L. Bilge, “Cidde” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.VII, İstanbul, 1993, s.524.

²⁶⁵ Sarıyıldız,a.g.e., s.32.

Hacılar denizyolu ile 2 güzergâh üzerinden Cidde Limanına ulaşıyorlardı.

1.Kızıldeniz'in güneyinden Babül- Mendeb boğazından Kızıldeniz'e giriş yapanlar: Hintliler, Somaliler, Afganlar, Cavalılar, Iraklılar, Sudanlılar, Yemenliler vs...

2.Kızıldeniz'in kuzeyinden Süveyş kanalını geçerek Kızıldeniz'e giriş yapanlar: Anadolu, Rumeliler, Faslar, Boşnaklar, Cezayirli, Trablusgarblılar, Tunuslar vs..²⁶⁶

İlk karantina uygulamalarında bakteri teorisi daha gelişmediği için hastalığın her ne kadar insan taşıyıcısı olarak görülse de farklı yollarla da bulaşabildiği kanısı insanları dezenfeksiyon ihtiyacını doğurmuştur. Bir pamuk toplayan kişi koleralı ise pamuk da mikrop taşıyıcısı olabilirdi. Gemilerle taşınan pamuk tayfa ve yolculara bu şekilde bulaşabilirdi. Gemidekiler karantinaya alınsa bile gemi ve içerisindeki her şey dezenfeksiyon edilmediği sürece yapılan tedbirler daimi değil geçici olurdu.

Avrupa ticaret hacmine Hindistan, Basra Körfezi, Kızıldeniz ticaretlerinin eklenmesiyle salgınlar için karantina bir nevi zorunlu hale gelmiştir. 19. yüzyıl öncesinde yapılan karantinalar çokta etkili olmadığı için salgınlar devam etmiş, gelişen bakteriyoloji ve kimyahanelerdeki çalışmalar sonucunda görülen bakteri ve keşif edilen buluşlar uygulanan karantina teşkilatında kesin sonuçlar alınmasını sağlamıştı²⁶⁷.

Gemilerin sıhhi durumunu belirleyen bir nevi pasaport da denilen patenteleri vardı. Türkçe de bu kelimeyi karşılayan tezkire ya da sıhhiye tezkiresi denilmekteydi. Karantina memurları bu gemi kaptanlarının elindeki patentlere bakarak geminin sıhhi durumunu tespit ederlerdi. Limana yanaşan bir gemi üç farklı kategoriye göre muamele edilirdi. Gemi hastalık görülen bir limandan hastalık söndükten otuz gün sonrasında verilen temiz patent, hastalık söndükten on beş gün sonra verildiyse şüpheli patent, hastalık devam ederken sönmeye beklenmeden on beş gün sonra verilen bulaşık patent verilir. Limana yanaşan gemiye ilk olarak sarı bayrak asılırdı. Bunun anlamı gemiye karantina memurlarından başka kimse giremez ve gemiden herhangi birinin çıkması da yasaktır²⁶⁸.

Hacıların nakline mahsus olan gemilerin durumu, sağlık şartları diğer gemilere ölçü olmayıp haklarında gerekli önlemlerin alınması ve kontrollerin yapılması şarttır²⁶⁹.

Karantinaya tabi tutulan gemiler kendi içerisinde ayrılırdı.

²⁶⁶ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s.40.

²⁶⁷ Yaşayanlar, *a.g.t.*, s.119-120.

²⁶⁸ Yaşayanlar, *a.g.t.*, s.131-132.

²⁶⁹ BOA, A.MKT.MHM.572/12-1, (18 Haziran 1311/30 Haziran 1895).

Yolcusuz gemiler Osmanlı güzergâhındaki ilk tabip bulunan sıhhiye merkezinde yalnızca muayeneye tabi tutulacaklardı.

Gemilerin ağırlığı 100 tonilato başına Müslüman veya gayrimüslim olsun güverte yolcusu 15 kişiden fazla ise hacı vapuru statüsünde karantinaya tabi tutulacaktı. Hacı vapurları ise yapılan ıslahatlar sonucu yeni talimatnameye tabi tutulacaklardı.

Buradaki uygulamalarda dikkat edilen husus gemilerin sadece hacı taşıyan gemiler değil kalabalık olmaması çünkü insanların etkileşim halinde ve izdiham olacak şekilde yolculuk yapması hastalığa davetiye çıkarıyordu²⁷⁰.

Kolera salgını olduğu dönemdeki hac gemisi gemisinde şüpheli vaka görülmesi halinde en yakın tahaffuzhaneye ya da uğradığı liman da Sıhhiye Meclisinin kalmasını istediği gün kadar karantina da kalırdı. Karantinada limana yaklaşan bir gemi ve yolcu da yapılan sağlık kontrolleri; Vapurun içi dezenfeksiyon edilirdi.

- Vapurda bulunan içme su depoları boşaltılır, dezenfeksiyon işlemi yapıldıktan sonra tekrardan temiz su ile doldurulurdu.
- Yolcuların yanlarında bulunan bütün eşya ve giysileri etüv makinelerinde dezenfeksiyon edilirdi.
- Yolcuların hepsi muayeneden geçirilirdi.
- Yolcular tahaffuzhane sınırları içerisinde bulunan barakalara yerleştirilir. Hasta olanlar kolera hastanelerine gönderilirdi²⁷¹.
- Hacı gemilerde kaptanların görevlerine riayet etmediği takdirde 10 lira ilâ 100 lira arasında cezai işlem caydırıcı olarak uygulanırdı²⁷².

Karantina süreleri zaman içerisinde değişkenlik göstermiştir. İlk karantina uygulamalarında 40 gün yapılırken 19. Yüzyıldaki bulaşıcı hastalıklar üzerindeki buluş ve gelişmeler yirmi ila 10 gün arasında seyir etmiştir. 1847 yılındaki sıhhiye meclisinin kararıyla kolera şüphesi bulunan gemilerin on gün karantinaya alınması kararlaştırılmıştır. 1851 Paris Sıhhiye Konferansın da uluslararası alınan karar ile karantinalarda yeksan bir süre belirlenerek bu on beş gün olarak kararlaştırılmıştır. Sıhhiye meclisinin hastalığın durumu ve ticareti sekteye uğratmayacak şekilde belli

²⁷⁰ BOA, DH.İD, 53/9-3/1,(7 Cemaziyel Ahir 1328/16 Haziran 1910).

²⁷¹ Yaşayanlar, a.g.m., s.190.

²⁷² Geçili, a.g.m., s.65.

standartlar dahilinde de karar verilirdi²⁷³.

Karantinaya kolera görülmeyen yerlerden gelenlere yine de gerekli tıbbi muayene yapıldıktan sonra pratika denilen gemiye serbest geçiş izni verilirdi. Şüpheli ve bulaşık patentleri olan gemiler karantina süreleri sonunda da pratika verilmesi sonucunda karantinadan ayrılabilirlerdi²⁷⁴.

Basra ve Hicaz'dan gelen hacı gemilerinin yol güzergâhında bir tahaffuzhane de beş gün karantinaya alınacaklardı. Yolculuk süreleri dört günü geçmezse 24 saat karantina da tutulacakları Meclis-i Umur-u Sıhhiyeye kararlaştırılmıştır²⁷⁵.

1866-1880 arasında Cidde Limanına gelen bütün gemiler 24 saat karantinaya tabi olunacaktı. Muayene sonucunda şehre girmelerine izin verilir ya da hastaneye sevk edilirdilerdi²⁷⁶.

Hastalık görülen yerlerden gelen yolcular on gün süre ile karantinaya alınıyordu. Ama bunun yeterli gelmediğinden arttırılmasına sebep olarak kolera mikronu taşıyan kişi Yolcuların eşyalarında kolera mikrobi olduğu takdirde gittikleri yerde eşyalarını açtıklarında hastalık bulaşık yayılabilir. Bu sebeple on günlük karantina uzatılmalıydı. Karantinaya alınan ve hasta olan yolcularda asıl önemli olan tedavi etmekten ziyade kolera mikrobunu yok etmektir. Etüvv makinesi makinesi olan özel bir aletle temizlenip kolera mikrobunu buharla yok edilerek tahaffuzhanelerde bu temizlik işlemine çok dikkat edilmelidir²⁷⁷.

Mekke'de görülen kolera hastalığı Hicaz'dan Akdeniz ve Karadeniz'deki limanlara hareket eden hacı gemilerinin Tur tahaffuzhanesinde karantinaları yapıldıktan sonra Beyrut yahut Klazomen tahaffuzhanelerinden birinde 48 saat karantina ile tebhira (buhar banyosu) ve muayene edilecekler ve varış yerlerinde karaya inmeden önce yine son kez tıbbi muayeneye tabi tutuluyorlardı²⁷⁸.

Tür'da karantinalarını tamamlayarak peyderpey Bahr-ı sefid'e gelmekte olan Osmanlı hacılarını taşıyan vapurların geliş yönlerine göre Trablusgarp, Beyrut ve Klazomen tahaffuzhanelerinin birinde beş gün karantinaya konulmalarıyla beraber söz konusu gemilerin gerek gelişlerinde gerek hareketlerinden evvel Hacılar ile tayfanın

²⁷³ Yaşayanlar, a.g.t., s.133

²⁷⁴ Yaşayanlar, a.g.t., s. 134.

²⁷⁵ BOA, DH.İD, 53/9-1,(19 Teşrini Evvel 1326/1 Kasım 1910).

²⁷⁶ Kunalp, a.g.m., s.507.

²⁷⁷ BOA, İ.DH, 1295/6/102458-1, (18 Muharrem 1309/ 24 Ağustos 1891).

²⁷⁸ BOA, DH.İD, 50/1/30-2/1 (20 Teşrini Sani/ 3 Aralık 1911). Hicaz, Yemen, Basra'nın dışındaki diğer sahil valiliklerine müstakil livalara çekilen telgraf.

eşya ve elbisesinin dikkat ve itina ile dezenfekte edilmesi ve temizlenmesi fakat içlerinde çıkacak hastaların gidişlerine izin verilmeyip tamamen sağlıklarına kavuşuncaya kadar tahaffuzhane hastanelerinde tedavi edilirdi²⁷⁹.

Hicaz'dan İstanbul'a hareket eden hacı gemilerinden Nimet-i Hüda ve Söğütlü isimli vapurlarında bulunan hacılarda yolda kolera hastalığına yakalananlar olduğundan El-Tur tahaffuzhanesinde Nimet-i Hüda'nın hacıları yirmi gün ve Söğütlü hacıları ise yirmi altı gün karantinada bekletildi. Daha sonra bu vapurların Klazomen tahaffuzhanesinde on gün daha karantinaya ve kalay-i sultaniye boğazında²⁸⁰ 24 saatlik bir tıbbi muayeneye tabi tutulmuştur. Cidde'den İstanbul'a gelirken hac yolcularının hangi aşamalardan geçtiği hastalığın önlenmesi bakımından burada ciddi bir tedbirler alınmıştır. Vapurlar El-Tur ile Klazomen tahaffuzhanesi arasında kat eyledikleri altı gün ve Klazomen tahaffuzhanesinden İstanbul'a 2,5 günlük müddetlerine bakılırsa (Cidde'den İstanbul'a bir vapur 8,5 günde geliyor) karantina ve bekleme süreleri bunun dışında sürekli geldiklerinde böyle sürüyor. Hacıların 33,5 gün zarfında ne kolera illeti ve nede bir şüpheli hastalık zuhura gelmemiştir. on günde gelinecek yolu 33,5 günde geliyorlar. Bu günlerin bir kısmında karantinada bekletildikleri için bu süre uzamıştır²⁸¹.

Koleralı bir yerden tahaffuzhaneye gelen geminin içerisindeki eşyaların koli şeklinde paketlenmiş olsa dahi dış kısmı dezenfekte edilirdi. Gemiler içme sularını herhangi bir limandan değil tahaffuzhanede doldurmak zorundalardı. Basra da gelen özellikle hac gemilerinin kolera ile ilgili yasak ve talimatlara uyması dikkat edilmelidir.

Mekke'de görülen kolera hastalığından dolayı Yenbu'dan Mamüretü'l-Hamiddiye²⁸² kadar Hicaz sahilinden hareket edecek olan bütün gemilerin 10 Nisan 1311 (22 Nisan 1895) itibaren belirlenen karantina yerlerinde on gün karantinaya tabi tutulması emri verildi²⁸³.

Hacıların Hicaz'dan hareketle memleketlerine dönmek üzere bulunmaları hasebiyle hüküm sürmekte bulunan kolera hastalığının yayılmasına meydan verilmemek üzere geçen sene olduğu gibi uygun yerlerde karantina yerleri yapılıp yapılmadığı ve daha ne gibi sağlık önlemleri alınmakta olduğunun Mısır Sağlık İdaresi tarafından Kızıldeniz bulunan Tur-i Sina'da karantina teşkil olunduğu gibi orada 20 gün

²⁷⁹ BOA, A.MKT.MHM., 582/20-1/2, (17 Nisan 1317/30 Nisan 1901).

²⁸⁰ Çanakkale Boğazı.

²⁸¹ BOA, Y.PRK.SH, 4/75-1/2, (4 Kanun Evvel 1309 / 16 Aralık 1893).

²⁸² Hicaz Vilayeti.

²⁸³ BOA, DH.İD, 50/1/30-2, (20 Teşrin Sani/ 3 Aralık 1911).

karantinasını tamamlayıp Kızıldeniz'in kuzey tarafına gidecek hacılar için İzmir'de Klazomen tahaffuzhanesiyle Beyrut Tahaffuzhanesi tahsis olunmuştur.

Hacılar Tur-i Sina'da 20 gün vukuatsız karantina müddetini çıkarıp sağlıklarından emin olunduktan sonra ve eşya ve elbiseleri hakkında gerekli temizlik ve dezenfekte edildikten sonra Süveyş kanalından geçerek Klazomen veya Beyrut tahaffuzhanelerinde tekrar 10 gün müddetle karantinaya konulup bu karantina müddeti zarfında dahi her gün doktorlar marifetiyle muayeneleri yapıp şüpheli bir hâl görülmediği takdirde etüv ile yeni usul dezenfekte makinesinde bulaşık kabul eden eşya ve elbiseler dahi dezenfekte edildikten sonra pratika verilir ve bu tahaffuzhanelerde sürelerini tamamlayıp da İstanbul'a gelecek Hacılar ihtiyaten öncelikle Kal'a-i Sultaniye ve daha sonra Haliç İstanbul da tekrar doktor muayenesine tabi tutularak yolculuklarını tamamlayacaklardır²⁸⁴.

Karantinalar karayolu ve denizyolu üzerinde kuruldu. Denizyolunu kullananlar limanda belirli bir nokta da tahaffuzhanelere alınırken karayolunu kullanan hacı kervanları içinde karantinalar kurulmuştur. Kervanlar karantinalarda tıbbi muayeneye tabi tutularak eşyaları dezenfekte edilmiş gerekli görüldüğünde ise tahaffuzhanelere sevk edilmiştir²⁸⁵. Hac kabileleri Maan²⁸⁶ dan önce müsait bir yerde durarak Tıbb-i Muayeneye tabi tutulacaklardı. Bunun için Şam *Doktoru Aşov*'nun gerekli ekipman, malzeme, memur istihdam edilerek hacıların muayenesini yapacağına izin verildi. Hacıların kullanılmış eşya ve giysilerini Kimyasal maddeler ile dezenfeksiyon edilmesi, buhar uygulanması şeklinde sıhhi işlemler sonunda eşyalar güneşe maruz bırakılarak kuruyordu²⁸⁷.

---

²⁸⁴ BOA, Y.PRK.SH.3/41-1, (25 Zilhicce 1308/1 Ağustos 1891).

²⁸⁵ Yaşayanlar, a.g.t., s.135.

²⁸⁶ Ürdün de bir şehir.

²⁸⁷ BOA, A.MKT.MHM, 582/17-2, (10 Muharrem 1320/ 19 Nisan 1902).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİNTLİ HACILAR ARASINDAKİ KOLERA SALGINI VE KARANTİNALAR

1. HİNDİSTAN

Hindistan Umman deniziyle Bengal Körfezi arasında bulunur. Güneyde Hint Okyanusuna kuzeyde Himalaya Sıradağlarından doğru genişleyen üçgen biçiminde bir görüntüsü vardır²⁸⁸.

İslamiyet'ten önce Arap tüccarları Hindistan'ın batı sahil taraflarında düzenli bir ticaretleri vardı. İyi ilişkiler ise İslam'ın 7. Yüzyılda doğmasıyla ve Hz. Muhammed hayatta iken Hindistan İslamiyet ile tanışmıştır. Müslüman nüfus oluşmaya başlamıştı. Hindistan'da inanç üzerine kurulu geleneklerine göre halkı Brahmalar, Keşteriler, Vişyular ve Şudralar olarak dört sınıfa ayrılan bir kast sistemi mevcuttu. Sınıflar arası geçiş yoktur. İslamiyet'i seçen Hindistanlılar artık Brahmanlara hizmet etmek zorunda kalmadıkları için sistemde kendilerine bir yer edinmek zorundalardı. Müslümanlar arasından Hindu inancı gibi kast sistemi olmasa da kendi aralarında Eşraf, Eclaf ve Arzal olarak 3 gruba ayrılmışlardı. Eşrafların soyları Araplara dayandığı için en üst kademedeki, Eclaf kast sisteminden kaçarak Müslüman olan Hindistanlıları, Arzal ise alt tabakada bulunan fakir Müslümanları temsil ederdi. Bu sistem her ne kadar İslam anlayışına ters bir durum ise de Hindistan da hala devam etmektedir²⁸⁹.

Müslümanların sayısının artmasıyla 16. yüzyılda merkezi Delhi olan İslam devletleri kurulmuştur. Hindistan 1857 yılında İngiltere'nin hâkimiyeti ve sömürgeci altına girmesiyle İngiltere Hristiyan bir ülke olduğu için İslamiyet'i saf dışı bırakarak Hristiyanlığı yayma çalışmalarına başlamıştı. İngiltere'nin Müslümanların mallarına el koyması, memur ve işçilerin işlerine son verilmesi, İslam okullarını kaparak eğitim haklarını ellerinden almasına karşı koymak için tarikatlar kurulmuşsa da İngiltere'nin bu ayrıştırıcı ve sömürgeci politikası Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Hilafetine bağlılığını arttırmıştır²⁹⁰.

Hindistan ve Orta Asya da yaşayan Müslümanlar ve hac vazifesini yapmak için yolculuk yapan Hintli hacıların kullandıkları yollarda önem arz etmektedir.

²⁸⁸ Thierry Zarcone, *Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Süfi Hacılar*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.16.

²⁸⁹ Mervener Lüleci Karadere, "Hint Müslümanları", *İnsani ve sosyal Araştırma Merkezi (İNSAMER), Araştırma 30*, İstanbul, 2016. s.2.

²⁹⁰ Lüleci Karadere, a.g.m., s.3.

Hindistan üzerinden Hicaz'a gidenler; Orta Asyalılar, Volga bölgesinde yaşayan Tatarlar, Bombay'dan gelen Orta Asyalı hacılar, çoğunluğu oluşturan Hintli hacılar topluluğuna katılıyorlardı. Bunların yanında Hong Kong'daki Çinli Müslümanlarında katılmaları sonucunda hareket ve toplanma yerlerinin Hindistan olmasıyla hacıların limanı haline gelmişti²⁹¹.

2. HİNDİSTAN VE OSMANLI İLİŞKİLERİ

Osmanlı Devleti ve Hindistan'daki Müslüman devletler ile ilk temaslar 15. yüzyılda İstanbul'un fethi ile Fatih Sultan Mehmet'e III. Muhammed Şah'ın tebrik mektubu göndermesi oldu. 16. yüzyılda Gucerat hükümdarı II. Muzaffer Şah 1518'de Yavuz Sultan Selim'e halife sıfatı hitabıyla fetihlerini kutlayan bir mektup gönderdi. Aynı zaman da mektub da Hint Okyanusundaki Portekiz tehdidi için de yardım istedi. Yardım üzerine Türk donanması gönderilmiş ve top ateşine tuttuğu Portekiz donanmasını yıpratmıştır²⁹².

Portekizliler Hindistan kıyılarının büyük bir kısmını ele geçirince oradaki Müslümanlara kötü davranmıştır. Bunun üzerine 1538 yılında Kanuni Sultan Süleyman, Hadım Süleyman Paşa'yı doğrudan ilgilenmesi için Hint sularına göndermişti. Portekizliler hac vazifesi için yola çıkan hacıları da öldürmesi akabinde Mekke ve Medine'yi tahrip etmeye çalışması, Hadım Süleyman Paşa'nın Hint sularına girmesine sebep olmuştur²⁹³

Babürlüler zamanında Hümayûn Şah'ın Osmanlı ile ilk ciddi ilişkileri 1555 yılında Portekizler ile mücadele eden Osmanlı donanması şiddetli fırtına sebebiyle Hint okyanusu Sûret Limanına sürüklenmesiyle donanmanın kaptanı Seydi Ali Reis'e Hümayûn Şah tıpkı bir Osmanlı elçisi gibi görülmüştü. Bâbür ve Osmanlı ilişkileri bir süre durgunluk kazanmışsa da IV. Mehmet tarafından 1649 yılında Seyyid Muhiddin'in elçi olarak gönderildi. Osmanlı'nın Orta Asya'daki girişimlerinin asıl amacı bulunan hanlıklar arasındaki karışıklıkları sonlandırmak ve Bâbürlerin desteğini sağlamaktı²⁹⁴.

İki devlet arasındaki ilişkilerde 1730 yılına gelindiğinde, Safevilerin iki devlet için tehlike arz etmesi üzerine ilişkiler güçlendi. Sultan I. Mahmut ve Muhammed Şah arasında kurulan güçlü diplomatik ilişkiler Muhammed Şah'ın vefatı üzerine durgunlaştı.

²⁹¹ Zarcone, *a.g.e.*, s.16.

²⁹² Azmi Özcan, "Hindistan-Osmanlı-Hindistan Münasebetleri", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C.XVIII, İstanbul, 1998, s.81.

²⁹³ H.Hilal Şahin, "Osmanlı-Hint İlişkilerine Genel Bir Bakış(XV-XVIII)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.2, S.6, Ankara, Ağustos 2015, s.64.

²⁹⁴ Özcan, *a.g.m.*, s.82.

Akabinde Babür Devletinde çıkan taht kavgaları dağılma sürecine girmelerini hızlandırdı.1858 yılında Babürlerin yıkılmasıyla Osmanlı ile Güney Hindistan bölgesinde yaşayan Müslüman sultanlıkları ile ilişkiler devam etmiştir²⁹⁵.

İngiltere'nin Hindistan'a hâkim olması sürecinde, sadece bir hâkimiyet değişikliği olarak algılansa da hususiyle Hintli Müslümanlar kendi bağımsız siyasi otoritelerini kaybedip, gayrimüslimlerin yönetimi altında girmenin tesiriyle Osmanlı Devletine daha fazla yakınlık göstermeye başladılar. Osmanlı bu yakınlaşmaya Kalküta ve Bombay'da Osmanlı Konsoloslukları açması Hint Müslümanların Osmanlılara karşı yakınlaşmalarını daha da artırdı.

1853'te Kırım savaşı sırasında Hintli Müslümanlar kendi aralarında savaşa yardım toplamışlardı. Hintli Müslümanlar 1857 yılında İngilizlere karşı direnişe başladıklarında Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdi. Ancak bu sırada Osmanlı Devleti Rusya karşısında İngiltere'nin yardımına ihtiyaç duyulduğu için yardım çağrısına cevap verememiştir.²⁹⁶

1857 yılında İngilizlere karşı yapılan direniş sonrasında Osmanlı topraklarına sığınan Hintli ulema sayesinde sıcak bir haberleşme içerisine girildi. Hintli Müslümanlar İngilizlere rağmen Osmanlıya besledikleri güven duygularını çok açık bir şekilde dile getirmekle kalmamışlar, 93 Harbinde, Osmanlı Devleti için yardım toplamışlardır. II. Abdülhamit döneminde ilişkiler, ulema ve söz sahibi kişilerle irtibatlı olmak, İstanbul'dan Hint coğrafyasına Gazetelerin ulaştırılması, konsolosların gelişmeleri takip edip raporlaması şeklinde cereyan etmiştir²⁹⁷. II. Abdülhamit Hindistan ile ilgilenmesin diğer bir sebebi İngiliz siyasetini öğrenmekti²⁹⁸.

Hindiler Tekkesi (Zaviya el-Hunûd) bu tekkelerde ikamet edenler Orta Asya ve Hindistan üzerinden gelen lakabı Hindî olan sufilerdi. Hicaz'a gelen batılı gezginler Hintli hacıları giyimlerinde ayırdıklarını "*Hindistanlılar tenlerinin koyu rengiyle ve uzun beyaz türbanlarıyla diğerlerinden ayrılıyorlardı*".

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde kurulan Hint tekkeleri genellikle hac kervanı yol güzerganında yer aldığı gibi Mekke'ye yakın büyük Osmanlı şehirlerinde kurulurdu. Bu Hint tekkeleri İstanbul'dan başka adana, Konya, Bursa, Tarsus, Antakya,

²⁹⁵ Özcan, a.g.m., s.83.

²⁹⁶ Özcan, a.g.m., s.84

²⁹⁷ Mehmet Temel, "Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere'nin Osmanlı Devletine ve Milli Mücadeleye bakışı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, Balıkesir, 1998, s.122

²⁹⁸ Azmi Özcan, "Sultan II. Abdülhamit ve Hindistan Müslümanları", *İÜEF, II. Abdülhamit Devri Seminerine Tebliğ*, Mayıs 1994, s.1.

Antep, Tosya, Şam, Halep, Kudüs Mekke, Medine de Hint tekkeleri bulunuyordu Hac güzergahında ve hac zamanında hacılara hizmet ve yardımda bulunurdu²⁹⁹

İstanbul'da da Hint Tekkesi kurulmuştur. Hac güzergahında bulunmaması hasebiyle Osmanlı Devleti'nin merkezi olmasının yanında 16.yüzyıldan beri Hilafet makamının burada olması ve Osmanlı padişahları dini vecibeleri olarak gördükleri Mekke ve Medine'ye gönderdikleri armağanları taşıyan Surre alayı hacılar ile beraber İstanbul'dan hareket edip Şam kervanına katılıyordu. Bu kervana katılmak niyetiyle Orta Asyalı hacılar hac ayından önce İstanbul'da toplanıyorlardı. Padişahın Cuma selamlığı geçişine denk gelen şanslı hacı adayları padişahı da görebiliyordu. Hicaz'da kurulan hint tekkesinin amacı; Hicaz'a hac vazifesi için gelenlere ibadethane, konaklama yeri olmuştur. Bu hizmetten sadece hacılar faydalanırdı³⁰⁰

Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki Grek projesi ve Fransa'nın 1789 yılında Mısır'a girmesiyle Hint denizyolu tehlikeye girmiştir. Osmanlı ve İngiltere'nin beraber sağladıkları Hint yolu güvenliğinin tehlikeye girmesiyle 1798 yılında İngiltere Osmanlı toprak bütünlüğünü fiilen koruma politikası uygulamaya başladı. 1877-78 yıllarında Osmanlı-Rus savaşlarında Osmanlı devletini ayakta tutmak zorlaşmıştı. Balkanlarda Rus tehdidine karşı, İngiltere doğu sorununda insiyatifi doğrudan ele almak için 1878 yılında Osmanlı topraklarını koruma politikasına son vermiştir³⁰¹.

İngiltere politikasından vazgeçtikten sonra Osmanlı İmparatorluğu parçalamaya yönelik bir siyaset uygulamaya başladı. Hindistan'daki fakir ve hasta Müslümanlar ile dilencilerin Hicaz'a gitmelerini zaman zaman teşvik etmiş, her türlü imkânları kullanarak akın akın onları Hicaz'a göndermiştir. Böylece fakir hacılar ve dilencilerin Hicaz'da sebep oldukları manzara ve sefaleti Osmanlı Devleti ile hilafet aleyhinde propaganda unsuru olarak kullanılmıştı³⁰².

3. HİNTLİ HACILAR İÇİN ALINAN ÖNLEMLER

Yukarıda geçtiği üzere Dünyada ve kısmen Osmanlı Devleti'nde Hindistan'dan yayıldığı konusunda görüş birliği olan Koleranın Hicaz'a girmesi ve dolayısıyla Hacılar vasıtasıyla tüm İslam âlemine yayılmasını engellemek için değişik yöntemlere başvurulmuştur. Bunlardan bazıları uygulamaya konulmuş, bazıları ise Osmanlı

---

²⁹⁹ Zarccone, *a.g.e.*, s.28.

³⁰⁰ Zarccone, *a.g.e.*, s.30-41.

³⁰¹ Temel, *a.g.m.*, s.123.

³⁰² Arslan, *a.g.t.*, s.26.

Devletin Müslümanlar ile ilgili siyasetiyle bağdaşmayacağı gibi daha da önemlisi İslam Hukuk hükümleri ile örtüşmeyeceğinden reddedilmiştir.

Hindistan da görülen kolera hastalığı artık yerli bir hastalık halini almıştı. Senenin sekiz ayında Bombay ve Kalküta taraflarında kolera görülmeye devam ededi. Hac mevsiminde ise Hintli hacılar ile Hicaz'a bulaşmaması için yılın kalan dört ayında Hint denizinde gelen bütün hacı ve yolcuları karantinaya tabi tutulurdu³⁰³.

Musavva, Sevâkin, Bombay³⁰⁴ ve Hindistan ile diğer hastalık olduğu söylenen yerlerden Cidde'ye gelecek gemi ve kayıkların kontrolleri hakkında alınan önlemlere dair Hicaz Valiliğince Uygulanması düşünülen önlemler hususunda söz konusu komisyon Hicaz da bulundurulacaktı³⁰⁵.

Kolera salgınları sadece Hicaz üzerinden değil Hindistan'lıların Afganistan'a gelmesiyle beraber Necd, Irak, İran'a oradan Medine'ye hacıların Mekke'ye gelmesiyle Hicaz'a bu şekilde yayılmaya ve bulaşmaya devam ededi³⁰⁶.

1879 yılında Hindistan'dan hareket eden hac gemisi Cidde'ye vardıklarında gemi yolcu sayısının üzerinde hacı taşıdığı gibi yarı aç halde olan fakir Hintli hacıların tek erzağı az miktarda pirinç, tuz ve soğandan ibaret olup zengin olan Hintli hacıların ise hindi ve tavuk eti, patates, yumurta, pirinç ve sade yağ gibi yenilenebilir gıdalar yolculuklarında yanlarına alırlardı. Yolculukta zengin ve fakir fark etmeksizin izdiham ve sağlıksız bir ortamda paylaşıldı³⁰⁷. Dar gelirli ve fakir olan Hintli hacılar Hicaz'da hayırseverlerin yaptırdıkları "ribat" denilen yapılarda kalırlar yiyeceklerini de kendileri karşılarılardı.

Arafat'a çıkıldıktan sonra orada birkaç gün konaklayacakları için büyükçe bir çadırda kırk bazen elli kişi kalıyorlardı³⁰⁸.

Hac öncesi Hint tarafından gelecek Hacıların kontrol ve karantinaları esnasında kullanılmak üzere Cidde'de yüz elli ve Yenbu'da elli kadar çadırın hazırlanması, koleranın Hicaz taraflarına bulaşması ve diğer yerlere yayılmasını engellemek, için hac zamanı meydana gelmesi muhtemel zararları ve sakıncaları giderilmesi hasebiyle Mısır'ın uygulanmasını istediği sağlık önlemleri uygun görülmüş

³⁰³ BOA, Y.PRK.UM.6/45-1/2, (10 Rebiülevvel 1301/9 Ocak 1884).

³⁰⁴ BOA, Mütevenni Maruzat Evrakı,(Y.MTV.), 32/61-1, (26 Şaban 1305/ 8 Mayıs 1888).

³⁰⁵ BOA, A.MKT.MHM., 349/99-4/1, (16 Şevval 1282/ 4 Mart 1866)

³⁰⁶ Sarıyıldız, a.g.e., s.61.

³⁰⁷ Sarıyıldız, a.g.m., s.46.

³⁰⁸ Sarıyıldız,a.g.e.,s.71

ve uygulanması emri verilmişti³⁰⁹.

Sihhiye Nezareti Bombay'dan maada Hindistan'ın Madras ve Kalküta gibi büyük şehirlerin sağlık durumlarını yalnız Hac esnasında değil yılın on iki ayında hafta be-hafta Sihhiye Nezaretine raporu tebliğ için İngiltere Devleti'nin vekilinden istemekteydi. Aynı zaman da Bombay'dan gelen gemilerin patentelerine Bombay'da bulunan Osmanlı Şehbenderi tarafından eskiden beri sağlık durumu ile alakalı kayıt düşülmektedir. Halbuki Hindistan'ın sağlık durumu yolunda bile olsa oralardan gelecek hacıları getirecek gemiler için yasal sağlık önlemlerinin alınması zaruri olmakla beraber Kamaran tahaffuzhanesi hac her daim hazır bulunurdu. Cidde ve Hudeyde'ye gelecek olanlar için dahi oralarda karantinalar gelen gemilerin hiç birisi karantinaya çıkarılmaksızın Hicaz'a girmesine izin verilmezdi. Hicaz'a Kamaran Tahaffuzhanesine gerek seyahat amacıyla gerekse hac vazifesi için gelecek olanlar hakkında bir kat daha dikkat ve itina edilmesi için Kamarana Sihhiye Nezaretince daha dikkat edilirdi.³¹⁰

Hintli hacılar geçimlerini dilenerek sağladıklarından temizlik ve hijyen bakımından pek dikkat etmedikleri görülenlerin Zilhicce ayının sonunda memleketlerine gönderilecektir³¹¹.

Hal böyle olunca Osmanlı yönetimi Hintli hacıların Hem Hacca gelmeleri hemde Koleranın Yayılmasını engellemek için Hindistan'daki ahalinin ileri gelenleri ile de istişareler de bulunmuştur. İstişareler ve Osmanlı Devletini yürürlüğe koyduğu diğer uygulamaları yanında da dikkate değer tekliflerde bulunmuşlardır. Hem Sultan Abdülhamid'in İslam âlemine yönelik politikalarını tutarlılığını hem de konumuz olan karantinanın Müslüman Hintliler tarafından hüsnü kabul gördüğünü ispat eden hac vazifelerini sağlıklı ve huzurlu bir şekilde yapmaları için gereken her şey yapılmaya çalışılmıştı.

3. 1. HACCIN YASAKLANMASI

1894 Paris Sihhiye Konferansında Osmanlı temsilcisi Türkhan Bey fakir hacıların Hicaz'a gelmesinin yasaklanması teklifini reddetmiştir. Çünkü Osmanlı Devletine göre her ne amaçla teklif edilirse edilsin hac vazifesi İslam dininin bir rüknü olduğu için hiçbir durum ve şart bu maksatla Hacıların Mekke'ye gelmesine kısıtlama yapılması söz konusu olamazdı. Hal böyle olunca yabancı devletlerin asıl maksadının

³⁰⁹ BOA, A.MKT.MHM., 375/31-1, (21 Şevval 1283/ 26 Şubat 1867).

³¹⁰ BOA, Y.MTV. 32/61-1, (26 Şaban 1305/ 8 Mayıs 1888

³¹¹ Sarıyıldız, Kavak, *a.g.e.*, s.71.

Hintli Müslüman Hacıların hac vazifelerini yapmalarını engelleyerek Osmanlı'nın dünya Müslümanları gözünde itibarını sarsmaktı³¹².

1897 yılında sıhhiye nezaretinin toplantı kararı ve padişahın onayı ile Hintli hacıların hac ibadetlerini yapmaları ertelenmiştir. Hemen ertesi yıl kolera'nın artması sebebiyle yine gelmelerinin ertelenmesi için sıhhiye Nezareti üst üste tebliğler almasıyla Osmanlı devleti devrin en iyi karantinaları hacıları reddetmek için değil gelen hacıları kabul etmek için kurulduğuna, Hintli hacıların geçen sene gelmelerinin ertelenmesi husus yeterince üzdüğü için bu sene katiyyen kabul etmeyeceğini Müslüman ve yabancı delegelere bildirmiştir³¹³.

3. 2. HİNTLİ HACILAR VE İNGİLİZ VAPURLARI

Hindistan'dan gelen hacılar için İngiliz gemi kaptanları kaptanları her yolcuya en az 2 metre yer verecek şekilde ayarlayacaktı. Bu önlem alınırca hastalık ve izdiham önlenmiş olur aynı zaman da Fakir ve muhtaç hacıların tedavileri için hastaneler inşa edilmesi kolera hastalığının zuhuru ve yayılması önleyecek ve hac vazifesi için özellikle Hindistan fukara hacıları için gelmeme durumu da ortadan kalkacaktı. ³¹⁴. Kamaradaki Gayri Müslim hekimlerini yerine mümkün olduğunda Müslüman hekimlerin vazifelendirilmelidir³¹⁵.

Hintli Müslüman hacılar İngiliz vapurları ile Hicaz'a ulaşıyorlardı. Kolera salgını için gerekli tedbirler alınsa bile vapur şirketlerinin şahsi çıkarları ile ters düştüğü için burada Hintli hacılara hor ve hakir davranıyorlardı. En azından İngiliz vapurları Kamaran tahaffuzhanesine vardıklarında Osmanlı memurları tarafından dezenfeksiyon edilmesi hem sıhhat hem de hacıların refahı için çok mühim olduğu kadar istekleri arasındaydı³¹⁶.

1881 yılında Hintli hacıları taşıyan *Hesperia* isimli İngiliz gemisi Kamaran da karantinaya alınmış ve kolera görüldüğü için kırk yedi gün sonunda temiz pratika almıştı. 1890 yılındaki kolera salgınında İngiliz *Dekan* adlı vapurunun Kamaran'a 1200 Hintli hacı ile gelmişti. Gemide kolera olduğu ve yetmiş iki gün karantina da kaldılar ve memleketlerine hacı olmadan geri dönmüşlerdi. Bu karantina sürecinde ise elli Hintli

³¹² Kunalp, a.g.m., s. 508.

³¹³ BOA, Y.MTV. 174/169-1, (28 Şevval 1315/22 Mart 1898).

³¹⁴ BOA, Y. PRK. BŞK., 35/33-2/2, (12 Nisan 1311/ 24 Nisan 1895).

³¹⁵ BOA, Y.PRK.AZJ, 22/41-1, (29 Zilhicce 1309/ 25 Temmuz 1892).

³¹⁶ BOA, Yıldız Perakende Evrak Arzuhal ve Journaller, (Y.PRK.AZJ.) 22/41-1, (29 Zilhicce 1309/ 25 Temmuz 1892).

hacı da hayatını kaybetmişti³¹⁷.

15 Mayıs 1893 [3 Mayıs 1309] Bombay'dan hareketle Kamaran'a *Nayet Sen Con* adlı vapurla gelmiş olan 1050 Hint ve Buhara hacıları arasında bir kişinin kolera hastalığına yakalandığı ve şüpheli bir iki vukuât daha görülmesi üzerine hacılar ayrı ayrı dairelere dağıtılarak her türlü dezenfekte ve temizlik işlemlerinin yapıldığı, tahaffuzhanede karantina altında bulunan diğer hacıların sağlıkları iyiydi. *Nayet Sen Con* vapuru Hacıları hakkında gereken kontrollerin yapılmasıyla beraber temizlik ve dezenfekte önlemlerinin etüv makinesiyle yapılmasına dikkat ve itina ile dezenfeksiyon işlemi tamamlanmıştır³¹⁸.

1907-1908 yıllarındaki salgınlar ise Bombay'dan Karaman'a gelen hacı gemisi içerisinde altı kişi koleradan ölmüştü. Yirmi iki gün karantina da kalmışlardı³¹⁹.

Hindistan'dan gelen *Nil* vapurlarının Fav'da karantina beklemeyerek bir takım yolcular çıkarmakta oldukları tespit edilmiş ve bildirilmiştir. Vapurların Fav'da karantina beklettirilmesi gerektiğine dair Basra Valiliği'nden gelen 8 Temmuz 1894 [26 Haziran 1310] tarihli telgraf Fav'da inşa olunacak arışlerden³²⁰ hurma yapraklarından tahaffuzhane yapılması için Sıhhiye Nezaretine bildirilmiştir³²¹.

3. 3. HİNTLİ HACILARDA TEFTİŞ

Hindistan'dan Kamaran'a hacıları getiren vapurlar memurlar tarafından layıkıyla temizlenmediğinden karantinalarını tamamlayarak Cidde'ye gidecek hacılar, tekrar vapurlara bindiklerinden kolera bulaşırdı. Bu durum Hicaz'a kolera bulaşmasını kaçınılmaz kılardı.

Bazen Hacıları getiren vapurlar Hacıları Kamaran'a çıkardıktan sonra döndürülerek söz konusu Hacıları Cidde'ye bıraktıktan sonra Kamaran'a tekrardan gelip dezenfekte edilerek Hacıları almaları uygun görüldüğü zaman hacıları alıp yolculuğuna devam etmesine müsaade edilirdi³²².

Hint hacıların Hicaz'a sağ selamet ve refah bir şekilde varması için Osmanlı devletinin Kamaran ve Cidde'de yeterli önlemi aldığı, gerekli harcamalara ilaveten

³¹⁷ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s. 62-63.

³¹⁸ BOA, Y.PRK.SH. 4/17-1, (2 Zilkade 1310/18 Mayıs 1893).

³¹⁹ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s. 68.

³²⁰ Samandan yapılmış bir çeşit ev, sama çardağı.

³²¹ BOA, A.MKT,MHM.571/9-1/2, (29 Haziran 1310/11 Temmuz 1894).

³²² BOA, MV. 66/72-1/2, (4 Muharrem 1309/10 Ağustos 1891).

Sultan II. Abdülhamit bizzat yüzbinlerce dolar tahsis ettiği³²³ ve tüm dünya Hacılarının bunlardan istifade etmişti.

Ancak Mekke Şerifinin Osmanlı Devletinin aldığı bütün tedbir ve ıslahatla uygun davranmadığı ve zaman zaman aksamalara meydan vermesi sebebiyle uygulama konusunda teftiş edilmesi gerektiği, kimi zaman Kamaran adasındaki Karantinanın uzaması nedeniyle Hac zamanının kaçırılma riskine karşı hem Osmanlı devletinin, Hem karantina idaresinin hem de Hintli Hacı şirketlerinin gerekli tedbirleri alınmalıydı³²⁴.

Hintli Hacılar arasında bazılarının karantina esnasında kötü muamele olduğu haber alınmakta ve gerçek ise bu gibi muamelelerin Hac görevini yapmak üzere uzak memleketlerden gelen Müslüman ahali arasında olumsuz etkileri olacağından bu konuda inceleme ve araştırmalar sonucunda bu gibi durumlara meydan verilmemek üzere mütedeyyin ve müstakim bir müfettişin seçilerek tayini ile Karantina bekleyen Hacıların istirahatleri emrinde daima çalışılmakta ve dikkat olunmakta olduğu gibi bu suretle denetimlerde bulunulması da gerektiğinden Hicaz'a tayin olunan komiserin idaresi altında olarak Kamaran Adası Müfettişliği'ne, Medine-i Münevvere Sıhhiye Tabibi Mirliva Hüsni Paşa'nın tayini, Ebu Sa'd tahaffuzhanesinin denetlenmesi işi dahi kendisine verilmek ve umum tahaffuz ve karantinahaneler işlemlerini kontrol etme ve denetleme görevi verildi³²⁵.

Cidde karantina İnspektörü Cava ve Hindistan'dan gelen fakir hacıların halleri kötü olduğu için Hicaz'a gelmelerini engellenmesi gerektiğini istenmiştir. Hicaz Valisi bu isteğin başka bir sebebi olduğu kanaatinde olup görevinde kalması gerektiğini istemişti. Müslümanların kutsal topraklara gelmelerinin engellenmesi İslam ve İslam Halifesi olan Osmanlı Devleti'ni maddi- manevi zararları olacaktı³²⁶.

Hindistan'dan Hac için gelecek olan Nüvvabı Hazretleri 500 nefer maiyeti ve 200 Hacı ile beraber Mansuri adlı İngiliz vapuruyla Cidde'ye gelmişti. Nüvvab'ın maiyetiyle beraber nizam gereği Kamaran'da bekleyecek iken Cidde İngiltere Konsolosu'nun bildirmesiyle elçilikten alınan iltimas üzerine Nüvvab'ın 100 nefer maiyeti ile beraber Cidde'de vapur içinde kalanların ise Ebu Said Tahaffuzhanesi'nde on gün karantina beklemelerine Sıhhiye nezaretince izin verilerek Cidde Karantina İnspektörlüğü'ne emir verildiği halde, İngiliz konsoloslugu tarafından elçiliğe çekilen telgrafta,

³²³ Belgedeki Yüzbinlerce Dolar ifadesi abartılı olmalıdır.

³²⁴ BOA, Y.PRK.AZJ, 22/41-1, (29 Zilhicce 1309/ 25 Temmuz 1892).

³²⁵ BOA, İ.DH, 1076/84448-2/1, (25 Cemaziyel Ahir 1305/9 Mart 1888).

³²⁶ BOA, DH.MKT., 1696/54-1, (17 Cemaziyel Ahir 1307/ 8 Şubat 1890).

Nüvvab'ın Cidde'de bekleyeceği on gün karantinanın beş güne indirilmemesinin nedenleri sorulmakta olup Sıhhiye Nezareti gemide karantina işlemine izin verdiği ama karantina süresini beş güne indirmesine müsaade olunacak olur ise zaten geçmiş yıllarda Mekke-i Mükerrerme ve Cidde'de çıkan koleranın Hindistan'dan bulaşmış olduğu gibi 500 nefer maiyeti arasında hastalık çıkmasıyla bütün Müslüman Hacılara bulaşması mümkün olup bu halde umumun sağlığının korunması için alınan önlemlerin hükümsüz kalacağı, koleranın ortaya çıkması ve bulaşması haline Osmanlı memleketleri ile diğer İslam ülkelerine de bulaşacağı, böyle hastalıkların çıkması Mekke-i Mükerrerme'de bütün Müslümanların toplanmasından ileri geldiğinden Avrupa'da bir takım dedikoduların dolaşmasına açık olduğundan³²⁷ İşin genel sağlıkla alakası ve önemi hasebiyle bu konuda istisnai işlem yapılması gayr-ı caiz bulunduğundan yalnız Nüvvab ile maiyetinin beklemeleri lazım gelen on gün karantinanın geldikleri gemi içerisinde tamamlanmasına Sıhhiye Nezaretince muvafakat gösterilmişti³²⁸.

Hindistan ve Cin taraflarından gelen vapurların ara sıra Fersan şehrine adalarına uğradıkları anlaşıldığından Yemen Valisi tedbir amaçlı bir karantina memuru istemektedir³²⁹.

3. 4. VERGİ ALINMASI

Yolların ve Demiryolunun yapılabilmesi için Hacılardan dahi vergi alınması. Osmanlı Devletinin Hicaz'ı ilhakından itibaren hiç gündeme gelmeyen bu husus bizzat Hintli Müslümanlar tarafından Hicaz Valisi Osman Paşa'nın Mekke de hacılara su getirmek için vergi koyduğu ve hacıların hiç zorluk çıkarmadan vergiyi verdiği örnek gösterilerek önerilmiştir³³⁰.

Zorla Hacılardan alınan develer kirası pek fahiş olduğundan yerel hükümet ve sairler tarafından alınmaması için yapılan uyarıların dikkate alınmadığı, zira deveçiler, Mekke Şerifi'nin rıza ve keyfine tâbi oldukları için hacılardan gasp edilen paralar ve mallar aralarında paylaşıldı. Yabancı ülkelerden gelen hacılara mecburen bunlar vasıtasıyla develer kiraya verilir, her deve 50'den 60 riyale kiraya verilmektedir. Alınan paradan nihayet yirmi riyali deveçilere verilmekte ve kalan kırk riyal ise Şerif ve adamları arasında taksim olunmaktadır³³¹.

³²⁷ BOA, Y.A.HUS. 508/4-3/1, (2 Kanunuevvel 1322/15 Aralık 1906).

³²⁸ BOA, Y.A.HUS. 508/4-1/1, (2 Zilkade 1324/18 Aralık 1906).

³²⁹ BOA, DH.MKT. 2466/118-1, (13 Mart 1317/26 Mart 1901).

³³⁰ BOA, Y.PRK.AZJ, 22/41-1, (29 Zilhicce 1309/ 25 Temmuz 1892).

³³¹ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği(Y.PRK.TKM), 28/68-1/2, Şemi'l-

Şerif'in emriyle bir şahıs Şeyhü'l-Hanudluğa tayin edilirdi. Şimdiki Şeyhü'l-Hanud Mısırlı bir köle olup lisan ve Hintli hacıdan büsbütün habersiz Hintlilerin paralarını soyan binlerce diyar gezdiren ve Arapça bilmeyen Hacıdan hile ve desiseler ile akçelerini gasb ettikten başka Şerif'in ihtira eylediği kanuna tevfikan her Hacı'dan cebren birer riyal kabz edilirdi³³².

Hac niyetiyle gelerek Mekke'de vefat eden Hintli hacının terk ettiği mallar Şerif'in mal-hanesine konulmakta, söz konusu mallar varisleri çıkması halinde bin bir güçlük çıkarılarak verilmemekte ve bir takım giderler olduğu söylenerek değerli eşyalara el konulduktan sonra sadece merhumun elbiseleri iade edilmektedir.

Kamaran ve Cidde de bulunan karantina tahaffuzhaneleri külliye gasphane ve eziyethane olduğu Şöyle ki oradaki karantinacılar, türlü türlü hile ve desiseler ile hacıları soymakta ve hesapsız para almadıkça Hacıların girip çıkmalarına izin vermemektedirler. Bu kişiler sorguya alınarak haklarında derinlemesine tahkikat yapılarak cezaları verildiği takdirde İngiltere, Fransa ve Hollanda Hükümetlerinin bunları korumak amacıyla devreye girecekleri açıktır. Zira Hacılar meselesi Hindistan İslam ahaliyle alakalı bir mesele olmasından dolayı tahkikatı yapacak komisyona Hintlilerden bir aza tayin edilmesi gerekmektedir³³³

3. 5. YAPILAN YARDIMLAR

Hint ve Cava hacıları başta olmak üzere diğer yardıma muhtaç fakir hacılara 1000 lira verilerek hacılara dağıtılması için II. Abdülhamit Han tarafından emredildiği 26 Şubat 1888 yazısından anlaşılmaktadır³³⁴.

1899 yılında Cidde'de bir hayli perişan durumda kalmış olan Hintli fakir hacıların ücretsiz olarak memleketlerine gönderilmeleri için uğraştığı, organize ettiği ve ücretsiz gönderilmelerini sağladığı için Tömbeki Reji İdaresi Müfettişi Abdurreşit Efendi'ye madalya verilmiştir³³⁵.

Karantinalardan elde edilen gelirlerin tüm masraflara yetmeyeceği aşikar olduğundan Osmanlı Devleti Kamaran ve diğer yerlerde karantinaya alınan fakir ve muhtaç hacıları iâşe ve ibate olarak da desteklemiştir. Bu çerçeve de her birine günlük belli bir ücret ve yemek veriliyordu. Hatta karantina sebebiyle Mekke'yi gidip dönecek

---

ihbar nam Hind gazetesinden tercüme edilen bend-i mahsusun aynen tercümesidir.

³³² BOA, Y.PRK.TKM, 28/68-1/2, Şemi'l-ihbar nam Hind gazetesinden tercüme edilen bend-i mahsusun aynen tercümesidir.

³³³ BOA, Y.PRK.TKM, 28/68-1/2, Şemi'l-ihbar nam Hind gazetesinden tercüme edilen bend-i mahsusun aynen tercümesidir.

³³⁴ BOA, İ.DH. 1076/84448-1, (25 Cemaziyelahir 1305/ 9 Mart 1888).

³³⁵ BOA, DH.MKT.2263/59-1, (24 Cemaziyelevvel 1317/30 Eylül 1899).

durumu olmayan hacılara ise Sultan Abdülhamit Han'ın her yıl gönderdiği 1000 lira sıhhiye komisyonunun kararıyla dağıtılır ve icap edenler bu parayı ilave taşıt kiralamakta kullanırlardı³³⁶.

4. KIZILDENİZDE HAC TRAFİĞİ

Hindistan, Cava ve Babü'l-mendep'deki diğer ülkelere ulaşmak için Kamaran ve Ebu Said Tahaffuzhanelerini, Umman yolundan Irak'a gelecek olanlar için ise Basra Tahaffuzhanesi kullanılacaktı³³⁷.

Hicaz'da Hacıların istirahat ve sağlıklarını korunması için Hintli hacıların karantinaya alındıkları, Kamaran, el-Vasıt ve Ebu Said tahaffuzhanelerinin ıslahı Ebu Ali Adası'nda ve Cidde civarında adalarından birinde tahaffuzhane kurulması kararı verilmişti³³⁸.

4. 1. KAMARAN TAHAFFUZHANESİ

Yukarıdaki tedbirlere ek olarak Koleranın Hindistan'dan gelen gemilerdeki hacılar vasıtasıyla Hicaz'a taşındığı ve buradaki hacılara da bulaştığı düşüncesi 1866 İstanbul sıhhiye Konferansında tespit edilip kabul edildi. Kızıldeniz'in güney tarafından giriş yapan hacılar; Hintliler, Cavalılar ve Orta Asya Müslümanları için Babülmendep civarında Kamaran tahaffuzhane inşasına karar verildi. 1882 yılında açılarak hacı kabul etmeye başlandı³³⁹.

1866 yılında Osmanlı Hükümeti bu bölgeye teftiş komisyonu göndermiştir. Teftiş sonucunda Babülmendep boğazına Kolera hastalığının büyük oranda Hindistan'dan gelen hacılardan yayıldığı ortaya çıkınca Osmanlı devleti bu bölgeden Hicaz'a gelecek hacı adaylarının muayene ve gerektiğinde karantinaya alınmaları için Kızıldeniz de bulunan Kamaran Adası daimi bir tahaffuzhane yeri olarak belirlendi³⁴⁰. Aynı şekilde Ebu Said ve Vasıta Adalarında da Kamaran'daki kadar büyük olmasa da gerektiğinde genişletebilecek tahaffuzhaneler inşası olarak planlandı³⁴¹. Ancak hususiyle Ebu Said adasının oldukça küçük olması Kamaran'ın seçilmesinde diğer faktördü.

Sıhhiye Nezareti'nin büyük karantinayı Kamaran Adasında yapılmasını

³³⁶ BOA, DH.MKT.,1500/73-1,(17 Mart 1304/ 29 Mart 1888).

³³⁷ Saryıldız, *a.g.e.*, s. 92.

³³⁸ BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, (Y.A.HUS.), 285/13-1, (16 Cemaziyel Evvel/25 Kasım 1893).

³³⁹ Saryıldız, *e.g.e.*, s.54.

³⁴⁰ Bakınız Harita 6.

³⁴¹ Bakınız Harita 6.

istemesindeki mühim amillerden biri Hint Okyanusunu geçip Kızıldeniz'e giren ve Cidde'ye doğru yönelen 20.000 ilâ 25.000 kadar hacıyı sağlık kontrolünden geçirme kapasitesine sahip büyüklükte olmamasıydı.

Hindistan üzerinden gelecek hacıların ana karantina merkezi olan Kamaran adası Hudeyde sancağına bağlı nahiyedir. Yönetimde nahiyeye müdürü, naib ve katip bulunurdu. Güvenlik amacıyla da bir miktar jandarma vardı. Kamaran her biri 50 kişilik bir kapasiteye sahip olarak toplam 10 adet yapılması planlanan tahaffuzhanelerin adaya uğrayacak 1000 ve daha fazla hacı adayına aynı anda hizmet etmesi düşünüldü. Yapılan plan ve maliyet çıkarılarak ilk olarak Cidde valisine bildirildi³⁴². Kamaran tahaffuzhanesi sadece hac döneminde açık tutulacaktı³⁴³.

Tahaffuzhane de liman, tersane, karantina ve rusümat memurları vardı³⁴⁴. Bu minvalde hacıların sağlıklı ve güvenli bir şekilde hac vazifelerini yerine getirmeleri için, hac mevsimi sıhhiye tedbirleri recep ayında başlatılırdı. 1890 yılında hacıların elbise ve eşyalarının dezenfeksiyonları için iki adet etüv makinesi satın alınarak Kamaran Tahaffuzhanesine gönderildi³⁴⁵.

Adada her zaman mevcut tedbirlere ilaveten büyük rütbeli bir zabıt ve yanında hac zamanında açık ve kalabalık olacağından kimi zaman 150³⁴⁶ kimi zaman 200³⁴⁷ kadar asker takviye olarak gönderilirdi. Denizdeki sıhhi tedbirler için Kızıldeniz de bulunan donanmadan bir gemi de tahaffuzhaneye gönderilirdi³⁴⁸.

Kamaran başta olmak üzere Kızıldeniz'de bulunan karantinalarda alınan tedbirlerin titizlikle uygulanmasa neticesinde koleranın yayılmasının engellenmesinde başarılı sonuçlar elde edilmişti. Bu başarıda yapılan iş kadar Sıhhiye Nezareti, Seraskerlik, Bahriye ve Dâhiliye Nezaretlerinin beraber çalışmasının etkisi olduğunu da söylemek mümkündür³⁴⁹.

Karantina barakaları hurma dallarından yapıldığı için her sene tamire ihtiyaç duyuluyordu. Kamaran adası uzak ve boş bir ada olduğu için bir işçi ve kullanılacak malzemeyi getirmek zor ve masraflı olduğu için ada da üretim tesisleri kuruldu. Adada inşa edilen binalar kısımlara ayrılıp hacıların bulunduğu bulaşık hastalık kısmı teller ile

³⁴² BOA, DH.MKT, 1352/23-1, (23 Şaban 1303/27 Mayıs 1886).

³⁴³ Kunalp, a.g.m., s.509.

³⁴⁴ BOA, BEO, 1669/147649-2/1,(13 Şevval/ 13 Ocak 1903).

³⁴⁵ Sarıyıldız, a.g.e., s.91.

³⁴⁶ BOA, BEO, 1669/147649-2/1,(13 Şevval/ 13 Ocak 1903).

³⁴⁷ BOA, BEO, 3360/251928-1,(17 Cemaziyel Ahir/ 21 Eylül 1902) Yemen Valisine Gönderilen Telgraf.

³⁴⁸ BOA, BEO, 3360/251928-1,(17 Cemaziyel Ahir/ 21 Eylül 1902) Yemen Valisine Gönderilen Telgraf.

³⁴⁹ BOA, DH.MKT, 597/2-1/2, (11 Cemaziyel Ahir 1320/15 Eylül 1902).

çevrilmiş ayrı tutulmuştu. Hacılar kendileri ve eşyalarını taşımada kolaylık sağlaması için adanın çevresine 11 km'lik demiryolu inşa edildi. Binalar arasına haberleşmeyi sağlamak için telefon bağlantısı kurulmuştu³⁵⁰.

Kamaran adasının limanı gemilerin adaya güvenlikle yanaşabilecekleri kadar büyük olup aynı anda yirmi büyük gemi alma kapasitesine sahipti. Kamaran adasında bazen su sıkıntısı başlar ve hacılar günlerce tuzlu su içmeye mecbur kalırlardı³⁵¹ Keza Adada su ihtiyacının kolaylıkla temin edilebileceği kaynaklarda bulunuyordu³⁵². Adada Hacıların su ihtiyacı için günde 60 ton su üretebilen su taktir makinası inşa edildi. Bunu karşılayan 160 tonluk bir su deposu yapılmıştı. Hacıların sıcak havalarda içlerini serinletecek soğuk su için günlük 5 ton buz üretebilen bir buz makinası da tahsis edilmişti³⁵³.

Bu şekilde inşa edilip çalışan Kamara Tehafuzhanesine 1887-1902 yılları arasında karantinaya alınan hacıların %42'si Malayı, %40.80'i Hintli ve %17.20'si Mezopotamya, Güney Asya, İranlılardan oluşuyordu. 1907 yılında kamaran tahaffuzhanesinde 36.363 hacı sağlık kontrolünden geçmiştir. Sistemin iyi çalışması sonucu bir süre sonra Hacıların ve çalışanların yiyecek ihtiyaçları için Fransız Mühendis Emile Rouillet bir konserve fabrikası kurulmuştu³⁵⁴.

Kamaran adasındaki karantina Merkezi zaman zaman İngiliz tasallutuna uğramaktan kurtulamamıştır. 1903 tarihinde de Hudeyde de bulunan İngiliz Konsolosu Hindistan da gelen ve karantinaya alınacak hacıların bulunduğu gemilerini limana yanaşmasından sonra buraya İngiliz bayrağı asmak istemişlerse de Yerel Osmanlı yöneticileri buna müsaade etmemişlerdir³⁵⁵. Ardından bu teşebbüsün kamaran tahaffuzhanesinde gerekli memur ve asker eksikliğinden kaynaklanmış olabileceği düşüncesi ile gerekli tespitler yapılmış ve lazım olan eksiklikler giderilmiştir³⁵⁶.

Bonkowsky Paşa'nın tespit ve teşhisi üzere koleranın 3 yol ile Avrupa'ya taşındığı fikri yaygındır. Birincisi Basra Körfezi ikincisi Kızıldeniz çok düşük bir

---

³⁵⁰ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s.55-56.

³⁵¹ BOA, Y.PRK.UM.6/45-1/2, (10 Rebiülevvel 1301/9 Ocak 1884).

³⁵² Sarıyıldız, *a.g.e.*, s.54.

³⁵³ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s.55. bkz. Hintli hacılar Kamaran Adası'nda inşa olunan tahaffuzhaneden bir dereceye kadar istifade olunmakta ise de anılan yerde kazdırılan kuyuların suları acı olmakla beraber Hacıların ziyade olduğu zamanlarda ihtiyaca dahi yetmemekte olduğundan bir doktor, mühendis ve kimyagerden oluşan bir komisyonun adaya gönderilmesiyle suyun miktarı ile tahlil-i kimyevisini belirleme ve Hacıların vücutlarını temizlemek üzere elli altmış kadar duş gönderildi. bkz. BOA, MV. 66/72-1/2, (4 Muharrem 1309/10 Ağustos 1891).

³⁵⁴ Kunalp, *a.g.m.*, s.510

³⁵⁵ BOA, BEO, 1969/147649-1,(3 Şevval 1320/ 3 Ocak 1903).

³⁵⁶ BOA, BEO, 1969/147649-1,(3 Şevval 1320/ 3 Ocak 1903).

ihtimal Hazar Denizinden yayılmaktadır. Bu üç öncülde Kamaran Tahaffuzhanesi kolera hastalığını Hicaz'a geçirmeyecek şekilde ıslah edilmeli ve tedbirler alınmalıdır:

Suyun tahlil ve teşhisinin yapılması, hacıların vücut temizliğinde sabun kullanmaları ve elli altmış kadar duş aletinin gönderilmesi, Kamaran Adası halkının hacılar ile ilişkisi olmayacak derece uzaklaştırılması, hacıların ikametgâhlarının hazırlanması, yiyeceklerinin temizliğine çok dikkat ederek teminin sağlanmalıydı³⁵⁷.

4. 1. 1. Karantina Görevlileri

1888 yılında Kızıldeniz'de tesis edilen Karantina merkezlerini tamamının üst idaresine Meclis-i Umur-u Sıhhiye Azalarından Saadetli Hacı Nuri Efendi atanmış olup maaşı büyük oranda karantinalara gelen hacı ve yolculardan toplanan paralardan karşılanmıştır³⁵⁸. Ayrıca karantinadan elde edilen gelirler memur maaşlarında ve ecza bedellerinde kullanmıştır³⁵⁹.

1902 yılında ise Kamaran Tahaffuzhanesini idare için ise Doktor Lupiç Efendi atanmış olup yıllık maaşı 5000 kuruş olarak belirlenmiştir³⁶⁰.

1902 senesinde Kamaran Tahaffuzhanesinde diğer ülkeler örnek alınarak ve eldeki talimatnamenin de gözden geçirilmesiyle gerekli ıslahat ve tamirat ile araç-gereçleri tamamlanmıştı. Kamaran tahaffuzhanesi İspektörlüğüne 5000 kuruş maaş ile doktor Kalfanto Polidi Efendi görevine tekrardan devam etmesi kararı verildi.

Kamaran tahaffuzhanesi memur maaşları Rusum-ı Sıhhiye'den karşılanacaktı. Bu müddet zarfında tahaffuzhanedeki hacıların temizlik ve dezenfeksiyon işlemlerinin eksiksiz yapılması ve hacıların hac vazifelerini sağlıklı bir şekilde yapmalarını sağlamaktır³⁶¹.

1908 Kamaran Tahaffuzhane direktörlüğüne üç seneden beri Cidde Karantinası İspektörlüğü'nde hizmet etmiş olan Doktor Cenab Şahabeddin Bey 5000 kuruş ve yardımcılığına da Beyrut Tahaffuzhanesi doktoru Doktor Kahya Efendi 3500 kuruş maaşla yeniden tayin edilmişlerdir. Refakatlerindeki sıhhiye ekibine verilecek maaş ve harcırahların tahsili yolcu ve hacılardan karşılanacaktı. Hicaz bölgesinin sağlık durumlarını koruma altına almak için gelecek Hacıların karantina altında bulunacakları sürede bir özel itinayla dezenfekte ve gerekli temizliğin uygulanması, Hacıların her

³⁵⁷ Saryıldız, *a.g.e.*, s.89.

³⁵⁸ BOA, DH.MKT.,1500/73-1,(17 Mart 1304/ 29 Mart 1888).

³⁵⁹ Saryıldız, *a.g.e.*, s.56.

³⁶⁰ BOA, DH.MKT, 597/2-1/2, (11 CemaziyelAhir 1320/15 Eylül 1902).

³⁶¹ BOA, DH.MKT.2437/34-1, (18 Nisan 1318/1 Mayıs 1902).

türlü istirahatlerinin sağlanması için Receb ayının başlarında tahaffuzhanede sağlık işlemlerine başlanılmasına Sıhhiye meclisi tarafından karar verilmiştir³⁶².

Kamaran Tahaffuzhanesinin 1908 yılındaki kadrosu:³⁶³

Daimi Memurlar

Memuriyet	Esami-i memur	Maaş
Direktör	Doktor Cenab Şehabeddin Bey	5000 kuruş
Muavini	Kahya Efendi	3500 kuruş
Birinci yazıcı	Mösyö Justin	3500 kuruş
Katip	Mehmed Tahir Efendi	3000+400 kuruş
Anbar memuru	Mösyö Aperi	2000 kuruş

* Katip Mehmet Tahir Efendi hizmeti devam ettiği müddetçe bu Zam verilecektir.

Tebhîr Hizmetleri

Ser- Buharcı	Mösyö Pansilyenyadi	600 kuruş
İkinci Buharcı	Mösyö Papadoplo	600 kuruş
Üçüncü Buharcı	Mahmud Mustafa Efendi	600 kuruş
Dördüncü Buharcı	Mehmed Bektaş	600 kuruş

Gardiyanlar

Ser-gardiyan	Hacı Hasan Ağa	1000 kuruş
İkinci ser-gardiyan	İbrahim bin Hüseyin Ağa	750 kuruş
Birinci gardiyan	Nuri Şakir Ağa	500 kuruş
İkinci gardiyan	Mehmed İbrahim	500 kuruş
Üçüncü gardiyan	Ali Rıza Şevki	500 kuruş
Dördüncü gardiyan	Gabriel Gabrilidi	500 kuruş+250 kuruş

³⁶² BOA, İ.SH.5/34-1, (9 Cemaziyelahir 1326/ 8 Temmuz 1908).

³⁶³ BOA, İ.SH. 5/34-4/1/2, H. 1326 (1908), senesinde Kamaran Tahaffuzhanesi'ne memur edilen sağlık ekibin isimleri, görevleri ve maaşlarının miktarlarını gösterir defter.

*Dördüncü Gardiyan Gabriyel Gabrilidi bütün sene tımarcılık hizmetinden dolayı bu zam verilecektir.

Beşinci gardiyan	Hasan Fehmi	500 kuruş
Altıncı gardiyan	Mehmed Yusuf	500 kuruş
Yedinci gardiyan	Tahir bin Ali	500 kuruş
Sekizinci gardiyan	Mehmed Mevlüd bin Mustafa	500 kuruş
Ser-arişçi	Mehmed Kemal Ağa	400 kuruş
Birinci arişçi gard	Seyyid Mehmed Dail Ağa	250 kuruş
İkinci arişçi gardiyan	Mehmed Muhsin	250 kuruş
Üçüncü arişçi gardiyan	Mesud Ali	250 kuruş
Dördüncü arişçi gardiyan	Cabir Abid	250 kuruş
Beşinci arişçi gardiyan	Yahya Kuhe	250 kuruş
Altıncı arişçi gardiyan	Mehmed Küheni	250 kuruş
Anbar gardiyanı	Abdullah Zogiri	250 kuruş
Eczahâne ve labarotu gard	Mehmed Tahir	300 kuruş
Odacı	Mustafa San'â'î	250 kuruş
Birinci filikacı	Zalâi Medeni	200 kuruş
İkinci filikacı	Kasım Hasan	200 kuruş

Makinistler

Ser-makinist	Mösyö Benvoneti	3780 kuruş
İkinci makinist	Mösyö Doneo	2000 kuruş
Üçüncü makinist	Gasparaç	1500 kuruş
Birinci makinist muavini	Mösyö Kistras	1350 kuruş
İkinci makinist mu'avini	Mösyö Bambu	1000 kuruş
Ateşçi	Cevher Abdullah	500 kuruş
Birinci boyacı gardiyan	Ahmed Mehmed	400 kuruş

İkinci boyacı gardiyan	Hüseyin Makbul	300 kuruş
------------------------	----------------	-----------

Bakım ve Tamirat Kısmı

Birinci duvarcı ustası	Filorpo Kaçeti	1500 kuruş
------------------------	----------------	------------

İkinci duvarcı ustası	Karlo Koraçini	1200 kuruş
-----------------------	----------------	------------

Dülger ustası	Pavlo Çimenyo	1400 kuruş
---------------	---------------	------------

Geçici Memurlar

Dokuz tane tabip olup biri dört ay olmak üzere diğerleri altı ay istihdam edilecek olup, maaşları 3000 kuruş, harcırahları ise her birine 12.000 kuruştur.

Eczacı 2000 kuruş maaş 6000 kuruş harcırah altı ay istihdam edilecek ikinci yazıcı 1500 kuruş maaş 6000 kuruş harcırah ile hastane kitabeti için zammı 150 kuruş, ikinci katip 1500 kuruş maaş 6000 kuruş harcırah tahsisi edildi.

*Altı ay için istihdam olunacaklar ve harcırah-ı nizami alacaklardır

		Maaş/ harcırah
Buharcı	Salim bin Ahmed Efendi	400 / 300 kuruş
Buharcı	Tanaş Filbis	250 / 300 kuruş
Buharcı	Dimitri Kasa	250 / 300 kuruş
Buharcı	Hüseyin Lütfü	250 / 300 kuruş
Hastabakıcı	Mahallince Seçilecek	200 kuruş maaş
Kadın hastabakıcı	Mahallince Seçilecek	200 kuruş maaş
Lağımçı	Mahallince Seçilecek	200 kuruş maaş
Üçüncü filikeci	Mahallince Seçilecek	200 kuruş maaş
Dördüncü filikeci	Mahallince Seçilecek	200 kuruş maaş

Kamaran Romorkörleri Mürettebatı

Makinist	Antonyo Doneo (asaleten)	800 kuruş maaş
----------	--------------------------	----------------

Kapudan	Mahallince Seçilecek	400 kuruş maaş
---------	----------------------	----------------

Ateşçi	Mahallince Seçilecek	300 kuruş maaş
--------	----------------------	----------------

Tâife (Tayfa)	Mahallince Seçilecek	250 kuruş maaş
Taife	Mahallince Seçilecek	250 kuruş maaş
Taife	Mahallince Seçilecek	250 kuruş maaş

Yukarıda geçen memurlardan başka 150 kuruş maaşla geçici olarak 45 tane daha gardiyan mahallince seçilecektir.

Hindistan'dan Kamaran Tahaffuzhanesine gelen "İslami Vapuru" isimli gemide 2 şüpheli kolera ölümünün olduğu gerekçesi ile Kamaran'da bekletilmiştir. Cidde'ye geldikten sonra da tekrar 10 gün ihtiyat karantinasına alınmaz ise Hicaz ve Yemen'de akabinde diğer vilayetlere yayılması muhtemeldir.³⁶⁴

4. 2. EBU SAİD TAHAFFUZHANESİ

Hindistan ve sair o cihetlerden gelecek hacılar için dahi Cidde'ye iki saat mesafesi olan Ebu Said karantina yeri olarak belirlenmişti³⁶⁵.

Sumatra Adası'nda kolera zuhur etmiş olmasından dolayı oralardan gelecek olan Cava hacılarına karantinaya Ebu Said adlı küçük ada üzerine evveşe hurma ağacı yaprağından bir çeşit kulübeler inşa ettirilmiş burada karantinaya alınmışlardı.

Bu kulübeler Hacıların ikamet ve rahatlarına uygun olmadığı gibi yağmur ve kum hacıları zorluyordu. Bir kaç ay için geçici bir karantina olduğundan bahisle Hicaz Fırka-i Askeriyesi Kumandanlığından İstanbul'a çekilen telgraftaki teklifinde gelirinin birkaç seneliği giderlerine karşılık tutularak anılan Ebu Said Adası'na mükemmel bir tahaffuzhane inşası gerekmektedir. Bu durum 1886 yılına değin böyle devam etmişti. Osmanlı devleti kararı gereğince münasip bir tahaffuzhanenin inşası yetki verilmesi hususunda irade çıkmıştır³⁶⁶.

İstanbul'dan gelen keşif heyeti yaptığı araştırma, yer tespitleri sonucunda tahaffuzhanenin plan projesi çizilmiş ve yapımına başlanmıştı. On baraka şeklinde taştan yapılacak, her bir baraka elli kişi kapasiteli olacaktı. Tek seferde beş yüz kişi karantinaya alınabilecekti. Su ihtiyacı için yağmur suyu ile dolacak şekilde sarnıçlar inşa edilecek, tuvaletler ve gemilerin yanaşması için bir iskele ve hastane inşa edilecektir. Yapımı 1888 yılında bitmiştir³⁶⁷.

³⁶⁴ BOA, DH.MKT, 1212/59-1,(6 Teşrin Sani 1323/19 Kasım 1907).

³⁶⁵ BOA, Y.PRK.UM. 6/45-1/4, (10 Rebiülevvel 1301/9 Ocak 1884).

³⁶⁶ BOA, İ.DH. 857/68666-1, (15 Haziran 1299/ 27 Haziran 1883).

³⁶⁷ Sarıyıldız, a.g.e., s.58-59.

Posta vapurlarıyla gelen Cava Hacılarının geçen sene yapılan Cidde civarındaki Ebu Saad tahaffuzhanesinin Hicaz Sıhhiye Komiserliği'ne, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye azasından Hacı Fevzi Efendi'nin bölge hakkındaki bilgisi ve tecrübeli oluşuna binaen Bahr-ı Ahmer karantinalarının gelirleri ile maaşı karşılanacak olan 50.000 ve maiyetindeki iki gardiyana dahi 6.000 kuruş harcırah verilmesiyle memuren gönderildi³⁶⁸.

Cidde'ye gelen ticari gemiler Kamaran tahaffuzhanesinde karantinaya tabi tutuluyorlardı. Karantina süresi, geminin temizlenme işlemi, malları indirilmesi tekrardan bindirilmesi süresi uzadıkça ticarete aksamalar yaşanıyordu. Tüccarlar çare olarak gemi yüklerini Kamaran'a değil Aden Körfezine indirmeye başlamışlardı. Bu durum Cidde gümrüğünün durma noktasına getirmiştir. Hicaz Valiliği bu durum üzerine Akdeniz yönünden gelecek hacıların Ebu Said adasına Yenbu'ya gelecek olan ticaret gemilerin de Yenbu tahaffuzhanesinde karantinaya alınmasına karar verildi³⁶⁹.

4. 3. BASRA TAHAFFUZHANESİ

Hindistan üzerinden gelen ticaret gemileri 1822'den itibaren ve 19. Yüzyıl boyunca Basra Körfezi uğrak yerleri arasındadır. Bu yüzden kolera mikrobuna çok fazla maruz kalmış ve kuzey taraflara da yayılarak Osmanlı topraklarına bulaşmıştır. Buna tedbir olarak Basra da bir tahaffuzhane inşasına karar verilmiştir³⁷⁰.

Hindistan ahalisinden Şii olanların Basra'ya kolera'yı getirmesi ihtimali yakın olduğundan Fav'ın münasip bir mahallinde tahaffuzhane inşa edilmeli fikri ve aynı zaman da Basra tahaffuzhanelerinin yerlerini değiştirilmesine gerek görüldüğünden mevcut tahaffuzhaneler ve yeniden yapılacak olanların yerlerini görüp sağlık alanındaki yeni gelişmeler göz önüne alınarak ıslah edilmesi ve inşa olunacak tahaffuzhanelerin plan ve raporlar üzerinde kesinlikle belirlemek için bir fen heyeti kurularak Basra'ya gönderildi³⁷¹.

Basra tahaffuzhanesi tesisi için bir fen heyeti gönderilerek haritaları çıkarıldıktan sonra Dr. Lupiç başkanlığında bir heyet gönderilerek tahaffuzhane de ıslaha başlanılacaktı³⁷².

Neredeyse yok olmak üzere olan Basra Tahaffuzhanesi'nin mükemmel bir

³⁶⁸ BOA, İ.DH, 1076/84448-2/1, (25 Cemaziyel Ahir 1305/9 Mart 1888).

³⁶⁹ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s.58.

³⁷⁰ Ayar, *a.g.t.*, s. 61.

³⁷¹ BOA, MV. 66/72-1/2, (4 Muharrem 1309/10 Ağustos 1891).

³⁷² Sarıyıldız, *a.g.e.*, s. 93.

biçimde inşa edilmesi, bütün malzemelerin tamamlanması, sağlık memurlarının sayısının artırılması, Hindistan'dan gelecek kolera mikrobu taşıyıcısı olası ihtimalinden yolcuların orada karantinaya alınarak gerekli önlemleri alınıp koleranın Hicaz'a bulaşma ve yayılmasının engellenmesi, belirlenen önlemlerin hemen uygulamaya konulması üzerine tüm bu önlemlerin olması için Basra Tahaffuzhanesine gönderilen teftiş komisyonunun raporunun incelenmesi ve değerlendirilmesi sonucunda verilen karar ise ³⁷³;

Heyetin hazırladığı rapordan anlaşıldığına göre söz konusu tahaffuzhanenin mümkün merteye Şattü'l-Arab'ın döküldüğü yerde veya civarında veyahut oralarda bulunan küçük adalar üzerinde olması gerekir ise de Şattü'l-Arab'ın her iki yanındaki arazinin toprak yapısı bina yapımına uygun olmadığından Yerlerinin değiştirilmesi kolay olan ve biri diğerine bağlı bir halde bulundurulacak olan *dubalardan* bitişik bir tahaffuzhane kurulması maksada uygun olacağı gibi anılan sahilde böyle bir tahaffuzhane inşasıyla genel sağlığı koruma önlemlerine başlanması İran Devleti'nin topraklarına girildiği için katılımı ve katılması için Sıhhiye Meclisi'nce de bu fikir ilk olarak uygun görülmüştür.

Tahaffuzhane yapımı da Şattü'l-Arab'ın döküldüğü yer olan Fav adasında inşası düşünülen tahaffuzhane gerek kargir olarak karada ve gerek meclisin teklifi üzere sal üzerinde inşa olunmak istense bunun inşasının tamamlanması bir hayli zaman alacaktı. Sıhhiye Meclisi tarafından oraya gönderilen komisyon raporunda beyan edilen arazinin hal ve yapısına göre oralarda sağlam toprak bulmak zor olduğu, bunun kaç metre derinliğinde bulunacağı dahi meçhul olduğundan bu konuda harcanması gereken 20.000 lira masrafın birkaç katını harcamak lazım geleceği gibi belki bu kadar masrafla yine de bir netice elde edilemeyebilirdi³⁷⁴.

Sallar üzerinde tahaffuzhane inşası idare etme ve güvenlik açılarından pek çok sıkıntı doğuracağı, fırtınalı havalarda bunların denize doğru kaçıp gidebileceği ve sağlığı koruma noktasında beklenen faydalar görülmeyeceğinden bunlara karşılık Sıhhiye Müfettişi raporunda yararları sayılan Şerife adındaki kulübelerin istenilen genişlik ve büyüklükte, raporda gösterildiği tahaffuzhanenin mükemmel olarak inşası ve karantina işlemlerinin hemen uygulamaya konulması mümkün olabileceği gibi kulübelerin ihtiyaca kafi olmadığı anlaşıldığı takdirde yıkılırdı.

Sıhhiye Nezaretinin kararıyla Fav'da söz konusu kulübelere hemen gereken

---

³⁷³ BOA, MV.78/49-1/2, (14 Recep 1311/21 Ocak 1894).

³⁷⁴ BOA, MV.78/49-1/2, (14 Recep 1311/21 Ocak 1894).

kadarının inşasıyla karantina işlemlerine başlanması, Karun Nehri'nden geçebilecek ufak kayıklara ve Mahmere'den gelenlere karşı Basra civarında bulunan Salahiye ve Babilaniye adalarından birinde dahi bir kontrol merkezi kurulması, karadan Mahmere civarındaki İran hududunun uygun yerlerinde karakol haneler kurularak temiz olduklarına dair Osmanlı sağlık memurları tarafından verilen sağlık belgesi olmayanların geçişlerine izin verilmeyecekti³⁷⁵.

---

³⁷⁵ BOA, MV.78/49-1/2, (14 Recep 1311/21 Ocak 1894).

SONUÇ

Müslümanların ömründe bir defa yapması gereken ve her yıl gerçekleşen hac ibadeti, farz kılındığı 9. Asırdan itibaren dünya Müslümanlarının bir buluşma Hac ibadeti her dönemde, özellikle modern zamanlar öncesi şartları gereği zor ve meşakkatli bir yolculuk ile yapılmaktaydı. Zorluklar, eşkıya baskınları ve salgınlar gibi nedenler uzun hac yolculuğunu da zorlaştırıyordu. Yol sürelerine bakıldığında 19. yüzyılda hacıların, günümüz şartları ile kıyaslanmayacak düzeyde ağır ve meşakkatli şartlarda hac yolculuklarını gerçekleştiriyorlardı.

Ulaşım alanında ortaya çıkan teknolojik gelişmeler sonucunda 19. yüzyılda kara yollarına alternatif olarak 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla deniz yollarının kullanılmaya başlanmış, Hicaz'a ulaşım yolunda alternatif yol olarak ortaya çıkmıştır. Hicaz'a hacılar kervanlar halinde ve belli noktalarda konaklama olarak kullandıkları menziller bulunmaktaydı. İç Asya'dan güneye Hint Okyanusu üzerinden Hintli hacıları İngiliz buharlı gemileri ile Hicaz'a ulaşan Hintli hacılar hastalığın taşıyıcı olarak görülmüş ve oradan kıtalararası salgınlar olmuştur.

Kolera salgınının Hindistan üzerinden Hicaz'a ulaşmasıyla birlikte Hicaz'a hac ibadeti için gelen hacılar arasında salgın olarak yayılması Dünya devletlerinin bütün dikkatlerini kutsal topraklar üzerine çekmiştir.

Hem Avrupa akabinde Osmanlı Devleti Kolera salgınlarının görülmesi sebebiyle çok sayıda sıhhiye konferansları düzenlenmiştir. Bu düzenlenen sıhhiye konferansları dünya devletlerinin aynı masaya oturmaları ve yeksan karar almayı sağlamışlardır. Hicaz da alınması gereken tedbirler, karantina süreleri ve önemli noktalarda yapılması gereken karantinalara ve ticaretin aksamaması için alınan önlemlere değinmiştir.

Hintli hacılara dair inşa ve tesis edilen Tahaffuzhanelerin en büyüğü Kızıldeniz'deki Kamaran Adasında inşa edilmiş olup Osmanlı Devleti bu tahaffuzhanenin hem tesisi hem işletilmesi, hem de icra ettiği ıslahat çalışmaları ve aldığı modern araçları kullanması sayesinde Hindistan'dan gelen kolera hastalığı kontrol altına alınmıştır.

KAYNAKÇA

Diğer Kaynaklar

- AKGÜNDÜZ, Murat, “Surre-i Hümâyûn Geleneği ve İslâm Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü” *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.XXII, İzmir, 2005, s.107-114.
- AK, Mehmet, “19. Yüzyılda Antalya’da Kolera Salgını”, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, C.IV, S.17, Samsun, 2011, s.255-268.
- ALTINTAŞ, Halil ve ŞAHİN, Muzaffer, “*Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim Meâl*”, Yenigün Matbaacılık, Ankara, 2011.
- Anestezi ve Reanimasyon, “*Hastalıklar ve Farmakoloji, Modül Eğitim Seti*“, Seri:X, s.632-633.
- ARSLAN, Enver, “*Trabzon Vilayeti’nde Kolera (1892-1895)*”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Trabzon, 2015.
- ATABEK, Emine Melek, *1851’de Paris’te Toplanan I. Milletlerarası Sağlık Konferansı ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1974.
- AKŞİN, Sinan, Selçuk, “Osman Nuri Paşa’nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.XXVIII, C.18, Ankara, 1995, s.1-38.
- ATALAR, Münir, “Haremeyn’e Denizden Surre Gönderilmesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXXII, S.1, Ankara, 1991, s.121-127.
- ATALAR, Münir, “Türklerin Kâbe’ye Yaptığı Yardımlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, C. XXXI, Ankara, 1990, s.261-270.
- AYAR, Mesut, “*Osmanlı Devleti’nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2005.
- AYDIN, Emre, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (OTAM)*, S.15, C.XV, Ankara, 2004, s.185-207.
- ARMAĞAN, Latif, “*XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (Menâzillü’l Hacc)*”, *Osmanlı Araştırmaları XX*, , Enderun Kitapevi, İstanbul, 2000.
- BAKAR, Coşkun, “Kırk Yedi Yıl Sonra Yeniden Bir Salgın Hikayesi: 1970 Sağmalcılar Kolera Salgınından Günümüze Dersler”, *Turk Public Health*, Sayı. 15(3), 2017, 245-269.
- BARLAK, Hasan, “Sultan II. Abdülhamit’in Haremeyn Hassasiyeti”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.VII, S.17, Ankara, 2019, s.128-150.
- BİLGE, Mustafa L., “Cidde” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.VII, İstanbul, 1993, s.523-525.
- BİRİŞİK, Abdülhamit, “Hindistan /Hindistan’da İslam Araştırmaları”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt. XVIII, İstanbul, 1998, s.95-101.
- BUZPINAR, Şit Tufan, “Tufan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXXVII, İstanbul, 2009, s.567-569.

- BUZPINAR, Şit Tufan ve Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “Haremeyn”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XVI, İstanbul, 1997, s.153-157.
- “*Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedisi*”, Milliyet Gazetecilik A.Ş., C.XXI., İstanbul, 1986, s.10915.
- BÖKE, Pelin, “İzmir Karantina Teşkilatı Kuruluşu ve Faaliyetleri(1840-1900)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VIII, S.18, Ankara, 2009, s.137-159.
- ÇAVDAR, Necati ve Karcı, Erol, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanmasına Dair Bibliyografik Bir Deneme”, *Turkish Studies*, S.9/4, Ankara, 2014, s.255-286.
- DEĞİRMENCİ, Esra Nur, “Surre-i Hümayûn Geleneği “Mekke, Medine ve Kudüs’e Gönderilen 1017(1608), Tarihli 4167 Numaralı Defter Işığında Haremeyn Vakıfları”, *Akademik Sosyal Araştırmaları Dergisi*, Yıl:6, S.39, 2019, s.546-566.
- DOĞAN, Güner, “Osmanlı İmparatorluğunda Karantina Uygulaması ve Venedik Uluslararası Sıhhiye Konferansı”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.15, 2011, s.91-108.
- ERİNÇ, Sırrı, “Hindistan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XVIII, İstanbul, 1998, s.69-73.
- FAROQHI, Suraya, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- GEÇİLİ, Derya, “Osmanlı Devleti’nde Hacıların Gemilerle Nakledilmesi Sırasında Alınan Önlemler,” *Tarih Okulu Dergisi(TOD)*, S.XXX, İzmir, 2017, s.61-83.
- Gelişim Hachette, “*Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi*”, C.VI.,Interpres Basım ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1893, s.2282.
- “*Genel Sağlık Ansiklopedisi*”, Medicana, Ana Yayıncılık A.Ş., C.III., İstanbul, 1993.s.161-162.
- GÖRGÜN, Tahsin, "Hac, Haccın Hikmeti", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XIV, İstanbul, 1996, s. 397-399.
- Grand Master, “*Genel Kültür Ansiklopedisi*”, Milliyet Gazetecilik A.Ş., C.III., Nisan, İstanbul, 1992, s.687.
- GÜLER, Mustafa, “XVIII. Asrın Sonlarında Mekke ve Medine’deki Su Vakıfları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XIV, S.2, Afyon, 2012, s.1-21.
- GÜLSOY, Ufuk ve Ochsenwald, William, “Hicaz Demiryolu “, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XVII, İstanbul, 1998, S.441-445.
- GÜLSOY, Ufuk, “Hicaz Demiryolu”, *Haremeyn Hac-Mukaddese Yolculuk İstanbul Büyükşehir Belediyesi*, İstanbul, Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü yayınları No:52, 2017.
- GÜLTEKİN, Elif, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine göre 19.yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Kolera Tedavilerine Getirdiği Kurallar”, *Yeni Tıp Tarih Araştırmaları*, S.22, İstanbul, 2016, s.85-92.
- HARMAN, Ömer Faruk, “Nüh” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXIII, İstanbul, 2007, s.224-227.
- HÜLAGA, Metin, “Topal Osman Nuri Paşa Hayatı ve Faaliyetleri(1840-1898)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi(OTAM)*, S.5, Ankara, 1994, s.145-

153.

- KÂHYA, Esin, “Fransa’da İhtisas Yapmış olan Türk Hekimlerinden Bazıları” *Atatürk’ü 100. Doğum Yılma Armağan Dergisi*, Ankara, 1982, S.421-430.
- KANDEMİR, Alper, “Medine Müdafaası ve Fahreddin Paşa”, *Tarih Kritik Dergisi*, C.IV, S.2, 2018, s.61-64.
- KARAMAN, Seyit Ali, “Surre-i Hümâyûn”, *Haremeyn Hac-Mukaddese Yolculuk İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü yayınları* No:52, 2017.
- KARACAOĞLU, Emre, “Bakteriyolojihâne’nin Kurulması Fikri Üzerine Arşiv Belgeleri Işığında Bazı Mütaalar”, *Türkiye Klinikleri J MedEthics*, 26(2), 2018, s.66-76.
- KARGILI, M. Murat, *Karpostlarda Hac*, Haremeyn Hac-Mukaddese Yolculuk İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü yayınları No:52, 2017.
- KARLIĞA, Bekir ve Kazancıgil, Aykut, “Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ve İbn-i Sînâ’nın Şimdiye Kadar Bilinmeyen Yeni Bir Ahlâk Risalesi”, Yedi İklim Yayınları, C.VII, S.51, 1994, s.47-62.
- KOLOĞLU, Orhan, “Osmanlı Basınında 1865 Kolera Salgını İstanbul Sağlık Konferansı ve Mirza Malkom Han”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.VI., S. 2, İstanbul, 2005, s.139-150.
- KUNERALP, Sinan, “Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz’da Hac ve Kolera”, (Çev: Münir Atalar), *Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C.VII., S.7, Ankara, 1996, s. 497-511.
- KURŞUN, Zeki, "Hicaz-Osmanlı’da Hicaz", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XVII, İstanbul, 1998, s.437-439.
- KUMAŞ, Nuran, “Bursa’da Kolera Salgın ve Alınan Karantina Örnekleri (1890-1895), *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Y.12, S.21, Bursa,2011, s.213-241.
- KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "Hicaz", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XVII, İstanbul, 1998, s.432-437.
- KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, “Zemzem”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C.XXXXVIII, İstanbul, 2013, s.242-246.
- PAKALIN, M. Zeki, “*Osmanlı Tarihi Değimleri ve Terimleri Sözlüğü*”, C.III., İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- LÜLECİ KARADERE, Mervener, “Hint Müslümanları” *İnsani ve Sosyal Araştırma Merkezi(İNSAMER)*, Araştırma 30, İstanbul, 2016, s.1-4.
- MERT, Talip, “Ferâşet ve Ferâşet Beratları“, *Haremeyn Hac-Mukaddese Yolculuk İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü yayınları* No:52, İstanbul, 2017.
- METİN, İsmail, “Sosyal Hizmetler Bağlamında Mekke’de Osmanlı İzleri”, *Turkish Studies*, S.10/1, Ankara, 2015, s.455-476.
- Mustafa Behçet Efendi, “*Kolera Risalesi*”, İstanbul Matbaa-i Âmîre, 1247/1831.

- NAMAL, Fatih ve Kılıç, Selim, "Kolera", *Türkiye Klinikleri Halk Sağlığı*, C.I(3)-9.13, Ankara, 2015
- NORMAN, Howard-Jones, TheScientific Background of The İnternational Sanitary Conferences (1851-1938), *Geneva: World Health Organization*, 1975.
- ÖĞÜT, Salim, "Hac-Hac ile İlgili Fıkhî Hükümler", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XIV, İstanbul, 1996, s.389-397.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Hac-İslam'da Hac", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XIV, İstanbul, 1996, s. 386-389.
- ÖZCAN, Abdülkadir, (1996), "Hac-Osmanlı Dönemi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XIV, İstanbul, 1996, s.400-408.
- ÖZCAN, Azmi, "Hindistan/Osmanlı-Hindistan Münasebetleri", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. XVIII, İstanbul, 1998, s.81-85.
- Özcan, Azmi, "Sultan II. Abdülhamit ve Hindistan Müslümanları", *İÜEF, II. Abdülhamit Devri Seminerine Tebliğ*, Mayıs, 1994, s.1-6.
- ULUDAĞ, Osman Şevki, Son Kapitülâsyonlardan Biri: Karantina, *Belleten*, C.II, S.7-8, Ankara, 1938, s.448-451.
- ÜLMAN, Yeşim. Işıl, "Türkiye'de 19. ve 20 yüzyıllarda Tıp Tarihinin Anahatları", *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı, İ.Ü Cerrahpaşa Tıp Fakültesi 40. Yılda 40 Kitap Serisi, Üniv. Yay.no.4711, Fakülte yay.no.00249*, İstanbul, 2007, s.175-186.
- PARLATIR, İsmail "Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü", Ankara, Akçağ Yayınları, 2017.
- SAMANCI, Uğur, "Dünya Sağlık Örgütü ve Normatif İşlevi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.XVIII, S.1, İzmir, 2016, s.55-89.
- SARIKAYA, Esra (Editör), (2017), "Ulusal ve Uluslararası Alanda Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Tarihi", *Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı*, İstanbul, 2017 s.1-22.
- SARIYIDIZ, Gülden ve Kavak, Ayşe, "Halife II. Abdülhamit'in Hac Siyaseti Doktor M. Şakir Beyin Hicaz Hatıraları", *Timaş Yayınları*, İstanbul, 2009.
- SARIYILDIZ, Gülden, "Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)", *Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi*, 1996.
- SARIYILDIZ, Gülden, (1994), "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1838-1865)", (Yüksek lisans Tezinin Bazı ilaveler yapılmış özetidir), *Belleten*, C.LVIII., S.222, Ankara, 1994, s. 330-376
- SARIYILDIZ, Gülden, (2001), "Karantina", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXIII, İstanbul, 2001, s.463-465.
- SÖYLER, Sait, "Geçmişten Günümüze Uluslararası Sağlık Kuruluşları", C.I, S.1, Ankara, 2017, s. 58-66.
- ŞAHİN, H. Hilal, "Osmanlı-Hint İlişkilerine Genel Bir Bakış(XV-XVIII)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.II, S.6, Ankara, 2015 s.59-77.
- "The Encyclopaedia Britannica", "Cholera", London, 1926.
- TOPKAYA, Özgür, "Sosyal Politika Bağlamında Dünya'da Sağlık Politikalarının Tarihsel Gelişimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler*

- Fakültesi Dergisi*, C.21, S.2, Isparta, 2016, s.707-722.
- TEMEL, Mehmet, (1998), “Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere’nin Osmanlı Devletine ve Milli Mücadeleye Bakışı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, Balıkesir, 1998, s.122-123.
- YAŞAYANLAR, İsmail, “Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 296, İstanbul, 2018, s.49-55.
- YAŞAYANLAR, İsmail “Hicaz Yolunda Kolera: Rusya Müslümanlarının Kullandığı Karadeniz Hac Yolu ve Koleranın Yayılma Etkisi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi(AVİD)*, IV/2, İstanbul, 2015, s.178-203.
- YAŞAYANLAR, İsmail “*Sinop, Samsun ve Trabzon’da Kolera salgınları, Karantina Teşkilatı ve Kamu Sağlığı Hizmetleri(1876-1914)*”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa, 2015.
- YILDIRIM, Nuran, “Tersane-i Âmire Fabrikalarında Tebhir Makinası/ Etüv Üretimi ve Kullanımı”, *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu*, İstanbul, 2003, s.421-429.
- YILDIRIM, Pelin Öğüt, Pelin “Türkiye’de Sağlık Haberciliğinin Tarihsel Gelişimi”, *Atatürk İletişim Dergisi, Sağlık iletişimi Özel Sayısı*, S.14, 2017, s. 5-25.
- YILMAZ, Özgür, “1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C.VI. Sayı:1, 2017, s.23-55.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, (1991), "Arabistan", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.III, İstanbul,1991, s.252-258.
- YILDIRIM, Nuran, “II. Abdülhamit Saltanat Yıllarında Tıp, Sağlık ve Sosyal Yardım”, *Bezmiâlem Aktüel*, 2018 s.28-33.

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
(BOA)

(A.AMD), 38/59-3, (12 Nisan 1268/ 12 Nisan 1851).

(A.DVN.MKL), 14/13-1, (27 Ekim 1297/ 9 Ekim 1881),.

(A.MKT.MHM), 571/35-1, (26 Şevval 1312/ 22 Nisan 1895), 571/35-22,(13 Nisan 1311/ 25 Nisan 1895), 460/52-2, (9 Cemaziyel Evvel 1290/ 5 Temmuz 1873), 586/23-1, (14 Nisan 1321/ 27 Nisan 1905), 586/23-3,(6 Nisan 1321/ 19 Nisan 1905), 375/31-1, (21 Şevval 1283/ 26 Şubat 1867), 50/5-1, (26 Muharrem 1269/ 9 Kasım 1852), 356/4-1, (2 Muharrem 1282/ 28 Mayıs 1865), 356/81-1,(15 Cemazi'el evvel 1283/25 Eylül 1866), 356/81-1,(15 Cemaziy'el Evvel 1283/ 25 Eylül 1866), 460/52-2,(9 Cemaziyel Evvel 1290/ 5 Temmuz 1873), 460/52-1,(3 Cemaziyel Evvel 1290/ 29 Haziran 1873), 349/99-2/1,(22 Şaban 1282/10 Ocak 1866), 349/99-2/1, (22 Şaban 1282/10 Ocak 1866), 571/35-10, (29 Şevval 1312/ 25 Nisan 1895), 571/35-27, (14 Nisan 1311/ 26 Nisan 1895), 571/35-34, (18 Nisan 1311/ 30 Nisan 1895), 582/20-1/2, (17 Nisan 1317/30 Nisan 1901), 582/17-2, (10 Muharrem 1320/ 19 Nisan 1902), 349/99-4/1, (16 Şevval 1282/ 4 Mart 1866), 571/9-1/2, (29 Haziran 1310/11 Temmuz 1894), 572/12-1, (18 Haziran 1311/30 Haziran 1895).

(BEO), 217/16216-1/2, (28 Mayıs 1309/9 Haziran 1893), 1027/77007-2/1,(21Cemaziyel Evvel 1315/18 Ekim 1897), 1669/147649-2/1,(13 Şevval/ 13 Ocak 1903), 3360/251928-1,(17Cemaziyel Ahir/ 21 Eylül 1902).

(DH.İD), 50/2-30/1, (2 Ağustos 1327/15 Ağustos 1911), 50/2/45-2,(3 Şevval 1327/18 Ekim 1909), 50/2/45-1, (7 Şevval 1327/ 22 Ekim 1909), 50/2/10-1,(9 Temmuz 1327/ 9 Temmuz 1911), 50/2/26-1, (6 Ağustos 1327/ 6 Ağustos 1911), 53/9-1,(19 Teşrinî Evvel 1326/1 Kasım 1910), 53/9-3/1,(7 Cemaziyel Ahir 1328/16 Haziran 1910), 50/1/30-2, (20 Teşrinî Sani/ 3 Aralık 1911).

(DH.MKT), 1751/113-1, (4 Cemaziyel Ahir 1307/26 Ocak 1890), 1696/54-1, (17 Cemaziyel Ahir 1307/ 8 Şubat 1890), 1352/23-1, (23 Şaban 1303/27 Mayıs 1886), 597/2-1/2, (11 Cemaziyel Ahir 1320/15 Eylül 1902), 1500/73-1,(17 Mart 1304/ 29 Mart 1888), 1969/147649-1,(3 Şevval 1320/ 3 Ocak 1903), 1212/59-1,(6 Teşrinî Sani 1323/19 Kasım 1907), 2263/59-1, (24 Cemaziyel evvel 1317/30 Eylül 1899), 2437/34-1, (18 Nisan 1318/1 Mayıs 1902), 2466/118-1, (13 Mart 1317/26 Mart 1901).

(HR.SYS), 27/27-2, (7 Nisan 1311/ 19 Nisan 1895).

(İ. DH), 548/38183-1, (25 Cemaziyel Evvel 1282 / 16 Ekim 1865), 1295/6-102458/2-1, (21 Muharrem1309/ 27 Ağustos 1891), 548/38183-3/1, (25 Zilhicce 1282/ 11 Mayıs 1866), 1295/6/102458-1, (18 Muharrem 1309/ 24 Ağustos 1891), 50/1/30-2/1 (20 Teşrinî Sani/ 3 Aralık 1911), 1076/84448-2/1, (25 Cemaziyel Ahir 1305/9 Mart 1888), 857/68666-1, (15 Haziran 1299/ 27 Haziran 1883).

(İ. MMS), 31/1286-1,(21 Recep 1282/ 10 Aralık 1865), 31/1286-2, (03 Şaban 1282 / 22 Aralık 1865).

(MV) 66/72-1/2, (4 Muharrem 1309/10 Ağustos 1891), 71/1-2, (18 Safer 1310/ 11 Eylül 1892), 78/49-1/2, (14 Recep 1311/21 Ocak 1894).

(İ.MVL.)547/24574-1, (19 Şaban 1282/7 Ocak 1866).

(İ.SH), 01/21-1 (6 Rebiülevvel 1311/ 22 Aralık 1865), İ.SH.5/34-1, (9 Cemaziyelahir 1326/ 8 Temmuz 1908).

(İ.HUS), 21/84-1, (19 Şubat 1309/3 Mart 1894).

(Y.PRK.AZJ) 22/41-1, (29 Zilhicce 1309/ 25 Temmuz 1892).

(Y.PRK.BŞK),35/33-3/1 (13 Nisan 1311/ 25Nisan 1895), 35/33-1/2, (22 Nisan 1311/ 4 Mayıs 1895), 35/33-2/2, (12 Nisan 1311/ 24 Nisan 1895), 35/33-2/4, (13 Nisan 1311/ 25 Nisan 1895).

(Y.PRK.SH), 4/75-1/5, (4 Kanuni Evvel 1309/ 16 Aralık 1893), 4/75-1/4, (4 Kanuni Evvel 1309/ 16 Aralık 1893), 4/66-1-2,(29 Teşrinievvel/10 Kasım 1893), 4/75-1/3,(4 Kanunuevvel 1309/16 Aralık 1893), 4/17-1, (2 Zilkade 1310/18 Mayıs 1893), 3/41-1, (25 Zilhicce 1308/1 Ağustos 1891).

(Y.PRK.MK), 7/71-1, (9 Haziran 1313/ 21 Haziran 1897).

(Y.MTV), 32/61-1, (26 Şaban 1305/ 8 Mayıs 1888), 174/169-1, (28 Şevval 1315/22 Mart 1898).

(Y.PRK.UM), 7/61-1, (9 Nisan1301 / 21 Nisan 1885), 7/13-1/2, (11 Teşrinisani 1300/ 23 Kasım 1884), 6/45-1/4, (10 Rebiülevvel 1301/9 Ocak 1884).

(Y.A.HUS), 285/13-1, (16 Cemaziyel Evvel/25 Kasım 1893), 508/4-3/1, (2 Kanunuevvel 1322/15 Aralık 1906), 508/4-1/1, (2 Zilkade 1324/18 Aralık 1906),

(Y.PRK.TKM), 28/68-1/2.

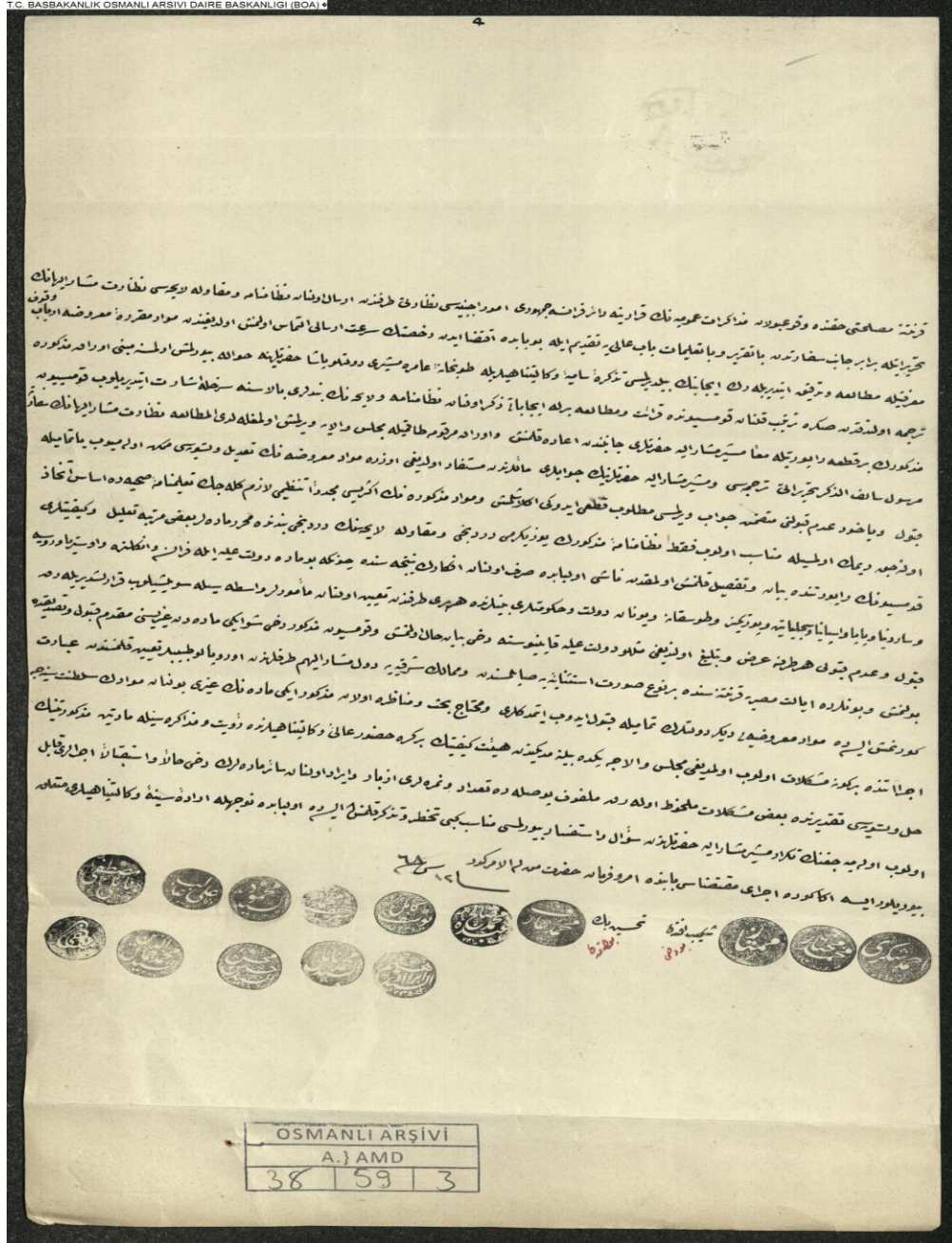
EKLER DİZİNİ

sayfa

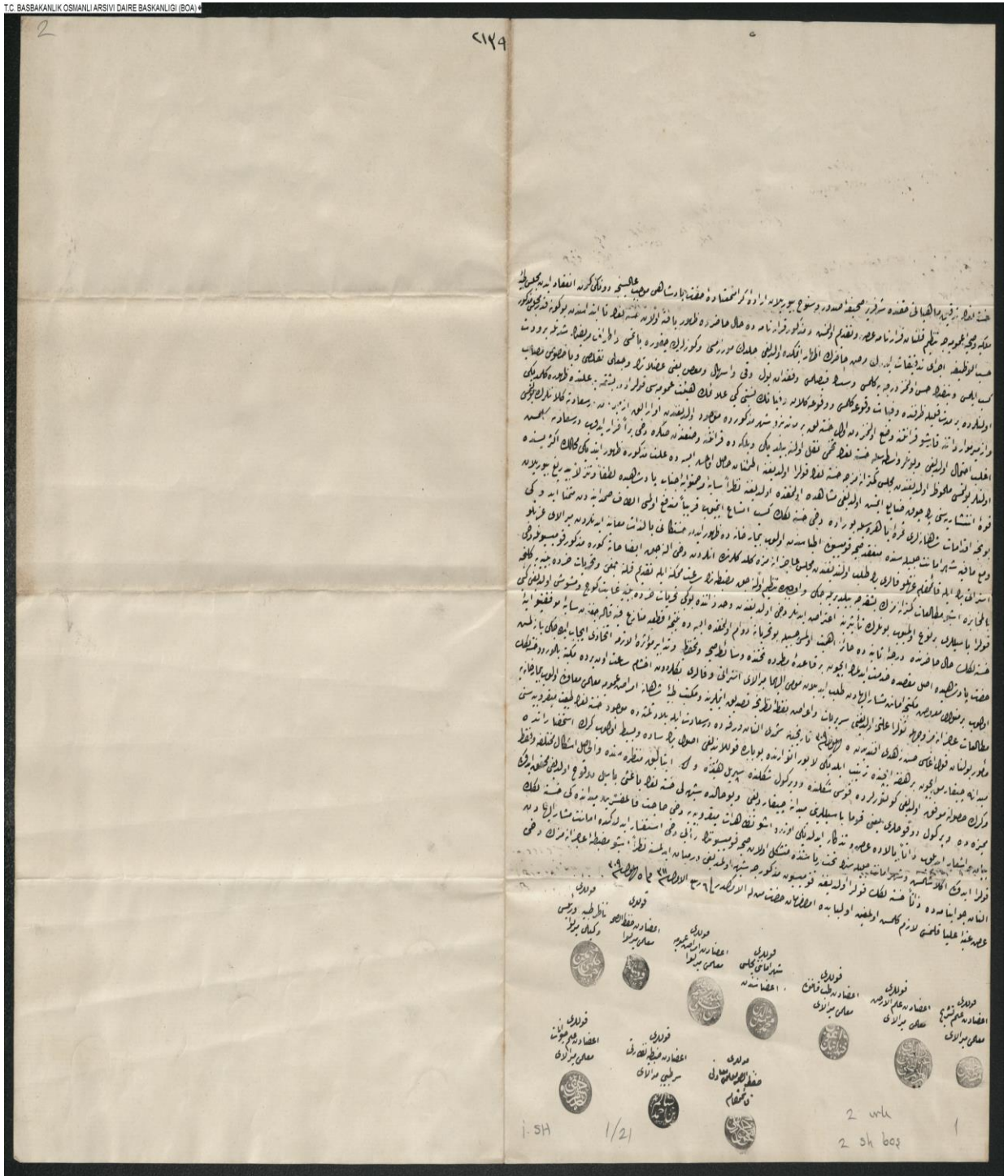
Ek 1: Koleranın teşhisi ile mevcut olan hastalığın kolera olduğu hakkında Meclis-i Sıhhiye'den kaleme alınan mazbatanın arzı ve görülen hastalığa karşı tedbir alınması. (1311).....	90
Ek 2: Paris görüşmelerinde karantina hakkında alınan kararlar. (1268).....	91
Ek 3: Dersaadet'te zuhur eden koleranın sebepleri, bulması ve mikrobun menbaı	92
Ek 4: Mekke-i Mükerrreme'de zuhur eden kolera illetiyle yapılacak mücadele ve hac mevsimi olması dolayısıyla alınacak tedbir. (Hicaz) (1310).....	93
Ek 5: Koleranın eşyayla bulaşması durumuyla ilgili olarak Kolera Komisyonu'nun hazırladığı müdafanameden alınmış fıkraları (1293).....	94
Ek 6: Cava ve Hindistan'dan gelen fakir hacıların durumu hakkında malumat. (1307).	95
Ek 7: Hindistan'dan Hicaz taraflarına sirayet etmekte olan kolera hastalığına dair.....	96
Ek 8: Mekke'de çıkan koleranın dışarıdan bulaştığı, taharet ve nezafete ihtimam gösterilerek gerekli tedbirlerin alındığı.....	97
Ek 9: Koleranın eşyayla bulaşması durumuyla ilgili olarak Kolera Komisyonu'nun hazırladığı mutalanameden alınmış fıkralar. (1293).....	98
Ek 10: Hac mevsimi sebebiyle bazı limanlarda alınması gereken sıhhiye ve karantina tedbirlerine dair Meclis-i Umur-ı Sıhhiye kararlarının tebliği. (1328).....	99
Ek 11: Bulaşık addolunan mahallerden gelen yolcuların karantina müddetinin on gün arttırılması ve tahaffuzhanelerin de etüv denilen ilaçla tathiri. (1309).....	100
Ek 12: Hacca gidenlerde bilhassa Hindistan hacılarında kolera salgını baş göstermesi üzerine hacıların belli alanlarda karantina altına alınmasının hacıları zor durumda bıraktığı ve yeni alanların tesbitinin Hicaz Valiliğince istirhamı. (1301).....	101
Ek 13: Hindistan Müslümanlarının Hac farızası esnasında karşılaştıkları bazı zorlukların giderilmesi istirhamı.(1309).	102
Ek 14: Beynelmîlel bir sağlık komisyonunun raporuyla Hintli hacıların hacca gönderilmemeleri ve bu kararın Osmanlı mebuslarınca kaldırıldığına dair mezkur komisyon raporunun takdimi. (1315).	103
Ek 15: Bahr-i Muhit-i Hindiye'den Hicaz'a gelecek hacılardan bazılarına karantİne esnasında kötü muamele olduğundan tahkiki ve teferruatına dair.	104
Ek 16: Hindistan'dan gelecek hacıların karantinaya alınması için Kamaran adasında acilen en az on adet tahaffuzhane inşa ettirilmesi. (1303).....	105
Ek 17: Hacıların istirahat ve sıhhatlerinin fazlasıyla temini için Kamaran, El-Vasıta ve Ebu Said tahaffuzhânelerinin ıslâhı ve bazı mahallere birkaç tahaffuzhâne daha teşkili ile Gureba Hastahanesinin tamir ve tevsi. (1311)	106
Ek 18: 6 Safer 1284/ 9 Haziran 1867 tarihli Kolera Karantina Nizamnamesi'nin 1311 (1893-1894) tarihli basımıdır.	107
Ek 19: 6 Safer 1284/ 9 Haziran 1867 tarihli Kolera Karantina Nizamnamesi'nin 1311 (1893-1894) tarihli basımının transkripsiyonudur.	117

EKLER

Ek 1: Koleranın teşhisi ile mevcut olan hastalığın kolera olduğu hakkında Meclis-i Sıhhiye'den kaleme alınan mazbatanın arzı ve görülen hastalığa karşı tedbir alınması. (1311)

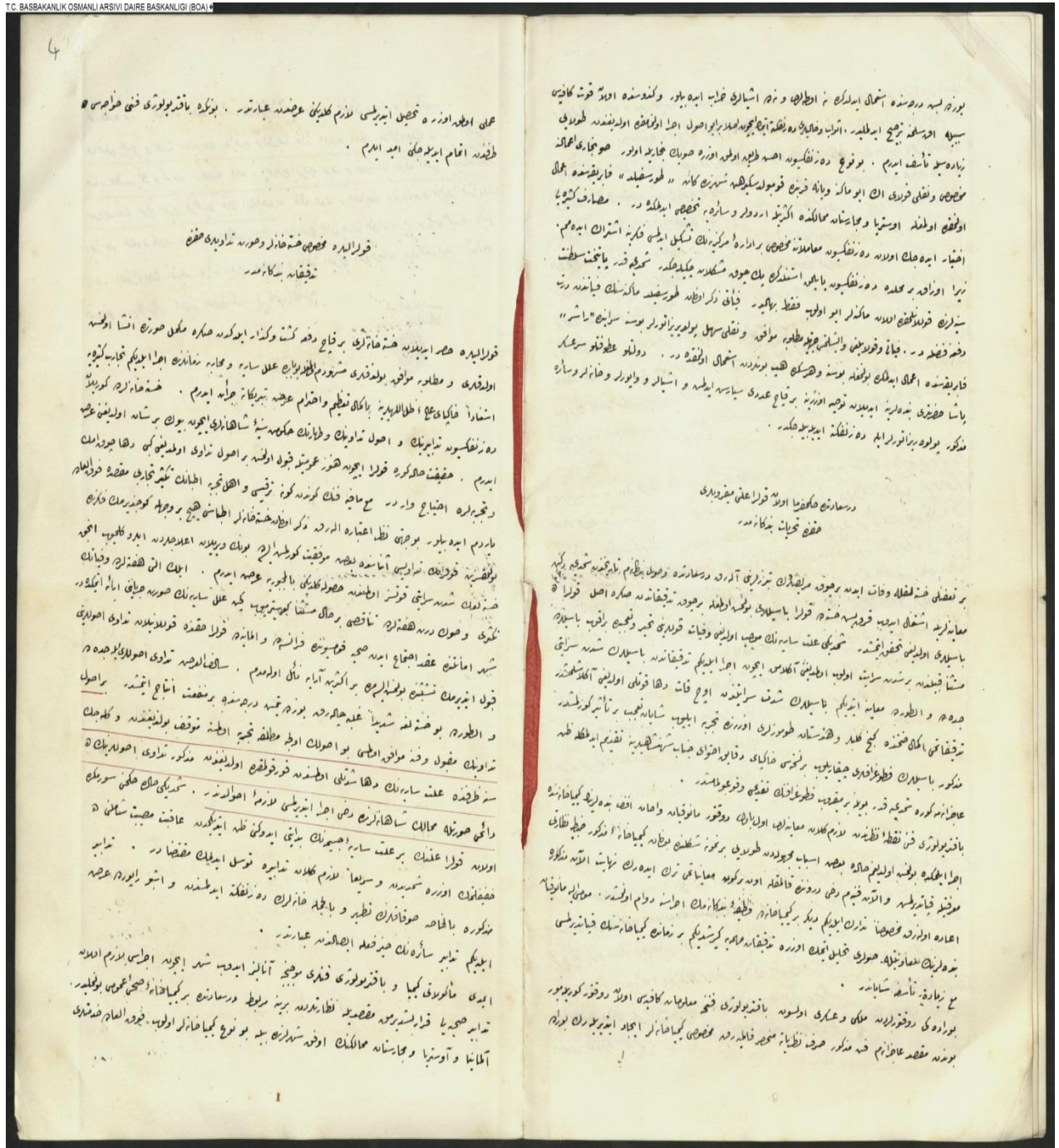

Ek 2 Paris görüşmelerinde karantina hakkında alınan kararlar. (1268)

I.SH.00001.00021.001

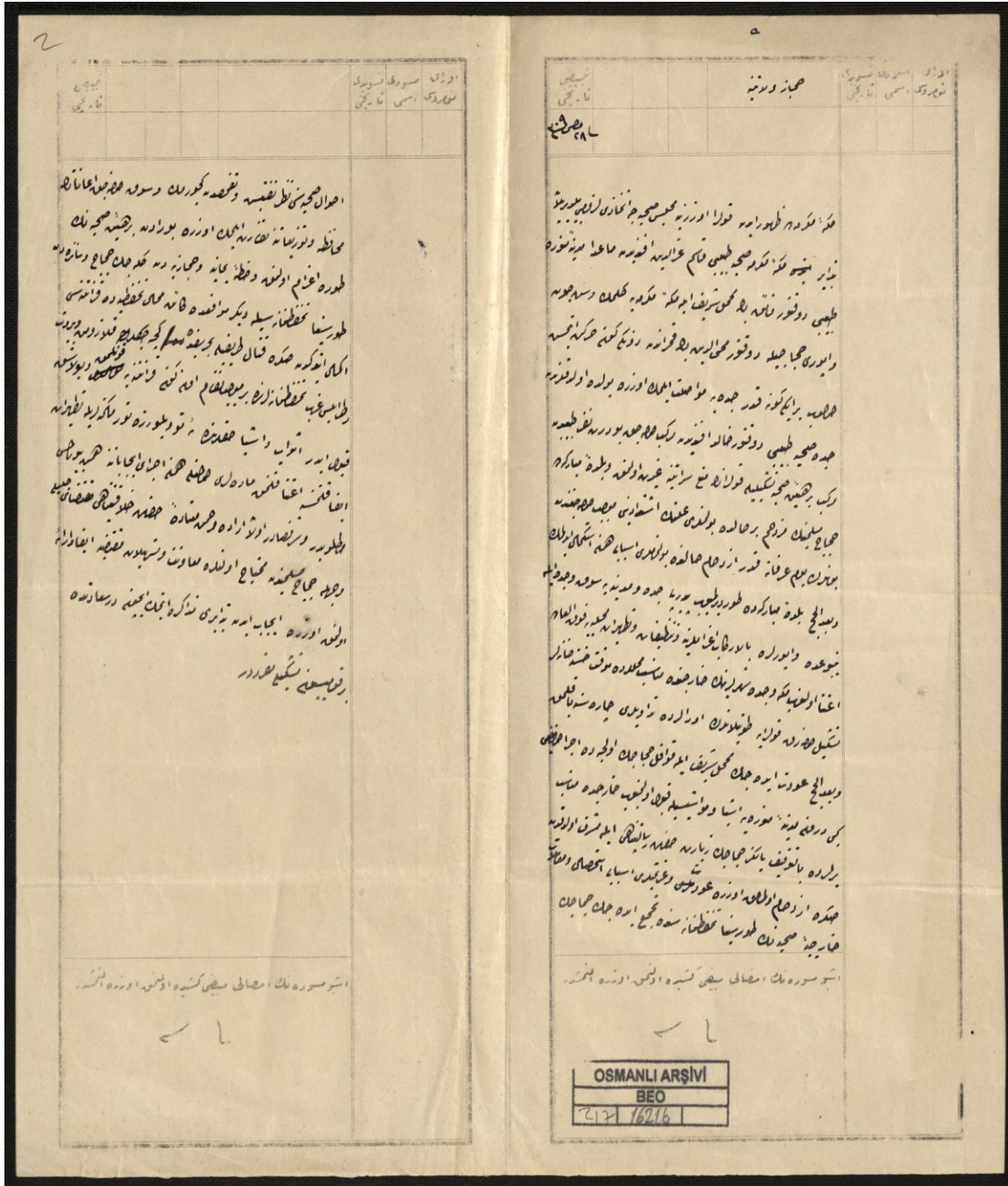
Ek 3: Dersaadet'te zuhur eden koleranın sebepleri, bulasma ve mikrobun menba hususlarında yapılan tedkikat. (1311)

Y.PRK.SH.00004.00075.001

Ek 4: Mekke-i Mükerrerme'de zuhur eden kolera illetiyle yapılacak mücadele ve hac mevsimi olması dolayısıyla alınacak tedbir. (Hicaz) (1310)

BEO.000217.016216.001

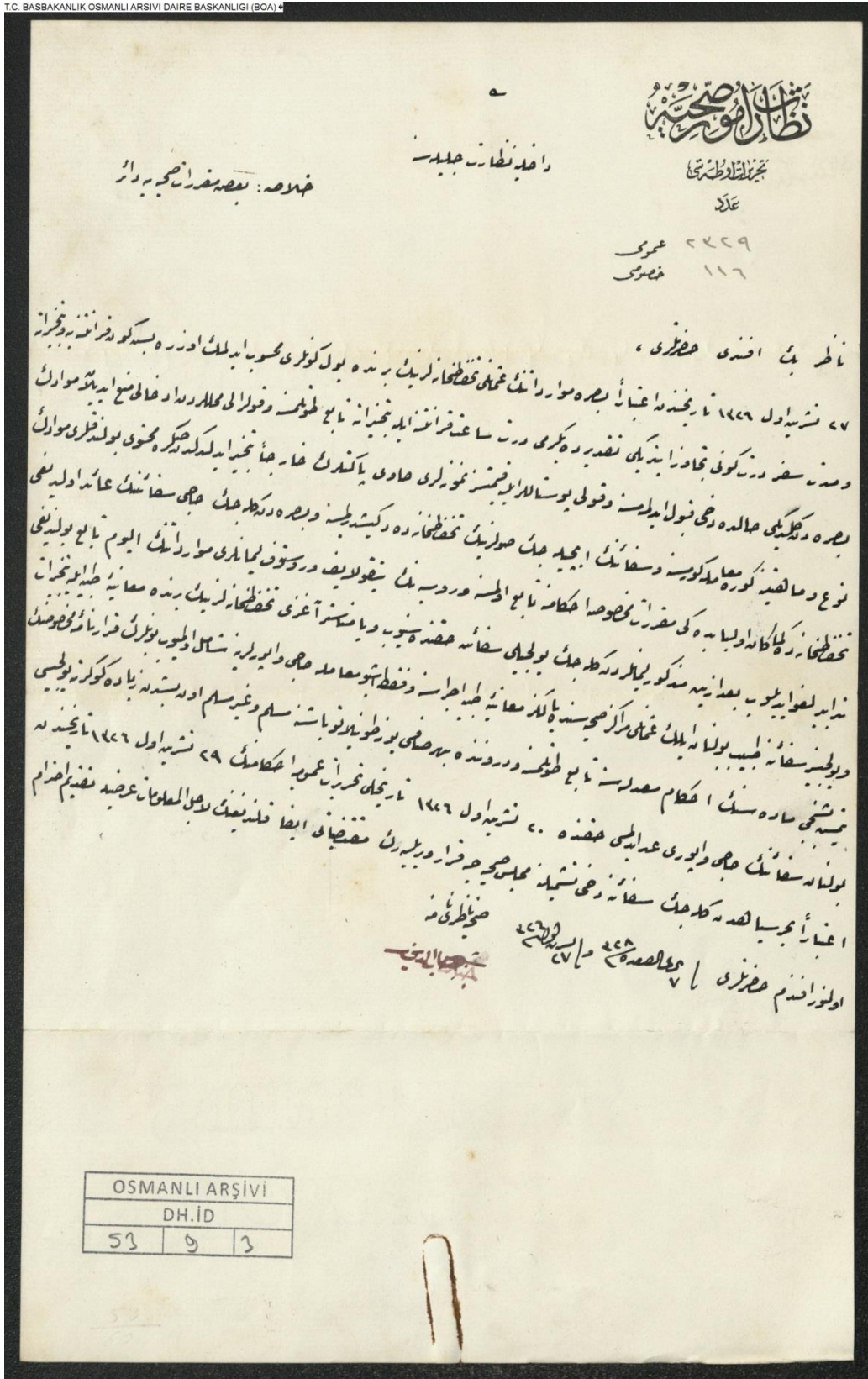

Ek 10: Hac mevsimi sebebiyle bazı limanlarda alınması gereken sıhhiye ve karantina tedbirlerine dair Meclis-i Umur-ı Sıhhiye kararlarının tebliği. (1328).

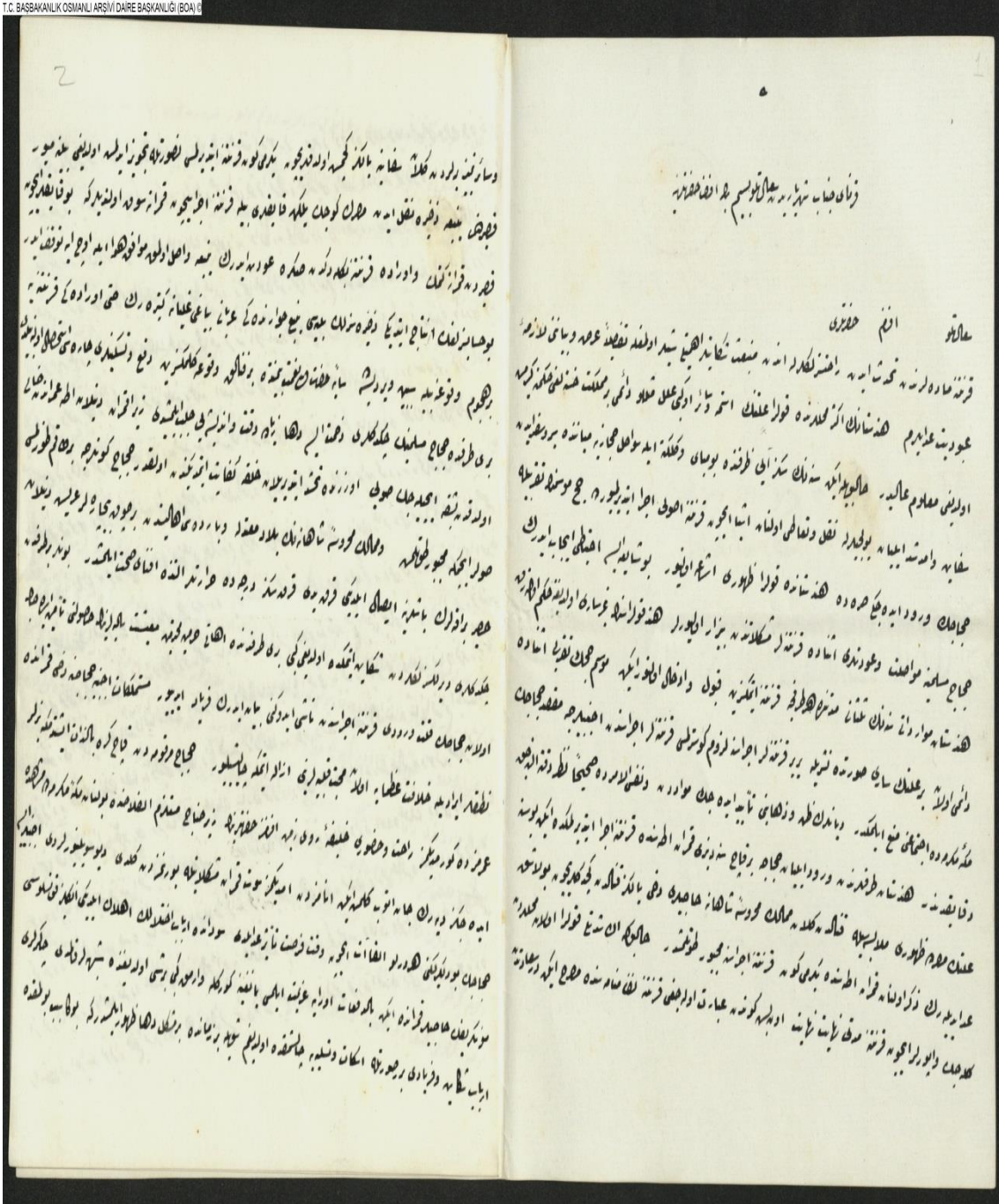
DH.İD.00053.00009.003

Ek 12:Hacca gidenlerde bilhassa Hindistan hacılarında kolera salgını baş göstermesi üzerine hacıların belli alanlarda karantina altına alınmasının hacıların zor durumda bıraktığı ve yeni alanların tesbitinin Hicaz Valiliğine istirhamı. (1301)

T.C.BASBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Y.PRK.UM.00006.00045.001

Ek 17: Hacılara istirahat ve sıhhatlerinin fazlasıyla temini için Kamaran, El-Vasita ve Ebu Said tahaffuzhânelerinin ıslâhı ve bazı mahallere birkaç tahaffuzhâne daha teşkili ile Gureba Hastahanesinin tamir ve tevsii. (1311)

۵

 ۱۷۲۶

حجازده حججک استراحت و محافظه کندکی اسبابک برقات استصالی ایچینه تیش و تحادی مقضای اراده
 نیه حضرت خلدتولعهده اوله بروت جید و تزییر لازم و نه نشات کیفی دیگر تذکرة فصیحیه تا در ایام عرض
 و استیانه قلمیه ایچیه تزییرجه کلجو اولبارده دفعولواقیفات اوزیریه اوله تقدیم قلمیه تذکرة خصوصیه تا در ایام عرض
 مورد معروض اولدین رحله قرانه والواطه وابوسعه قطفخا لرینک اصلاجه اولدی جیره نیه وجهه جودیه
 ریشک بکت بقدر بر قطفخا تیش وجهه صوبه لرینک تعدی و کونکره اسواتک تطیفانه علی الدوام بقدر
 ایچینه بر مایه سواقد ایچیه ایجاب قدر مرکب لیس بوسه صیفه سواقدک صولاتیریس و تسریع صحت صمیمه
 و غیره بتیغیه سواقد ایچیه ایجاب قدر مرکب لیس بوسه صیفه سواقدک صولاتیریس و تسریع صحت صمیمه
 اولوز عدد تطیفات عربسک بوزام اعمال تیریردن کونکریس و سولیک مبارکده دفع غیاضه خایسه
 رض تعید و توسیله بطیب و بر جزیبک علاقه بقیغه سولیک حد لایقه بدوغ وسواقد قدم خسته نمانه
 استاصک نقلی صحت خسته خارلده ایچیره عرب بولیریس در رضانه ترفیع حرکت تیک اولوزره هر سه اوله ایکی
 طبیب والی نضرا جزیب کونکریسله بار خسته خارلده بر ایچیره عرب بولیریس و تطیفات و نظیره سعاله جانیک و غیره
 در ایام جوده موجود بولیریس و حججک سواد قاضی سواد ایچیره عرب بولیریس و تطیفات و نظیره سعاله جانیک و غیره
 صائیر یاس داووده حججک بولیریس سواد ایچیره عرب بولیریس و تطیفات و نظیره سعاله جانیک و غیره
 نقلی و سینه سواد ده دوه لوده ایچیره عرب بولیریس اولوزره بدوغ اولوزره مصارف صمیمه سواد قاضی
 حججه ایچیره عرب بولیریس سواد ایچیره عرب بولیریس اولوزره بدوغ اولوزره مصارف صمیمه سواد قاضی
 وجهه ایچیره عرب بولیریس سواد ایچیره عرب بولیریس اولوزره بدوغ اولوزره مصارف صمیمه سواد قاضی
 رضی واقع اولوزره مصارف قاضی سواد ایچیره عرب بولیریس اولوزره بدوغ اولوزره مصارف صمیمه سواد قاضی
 متعلقه سینه تیش حقیق لوزره ایچیره عرب بولیریس سواد ایچیره عرب بولیریس اولوزره بدوغ اولوزره مصارف صمیمه سواد قاضی

صد زعفران دارکرم
 ایچیره عرب بولیریس
 ۱۶

صوبه معروفه قریبه سیدک اولوزره محله اولدین حالده کیصک بولیریس عرصه و استیانه ایچیره عرب
 بیغ ایچیره عرب بولیریس

Y.A.HUS 285/13

Y.A.HUS.00285.00013.001

Ek 18: 1317 (1899-1900) Sene-i Hicriyesi Hacc-ı Şerif Esnasında Düsturu'l-amel Tutulacak Nizamname-i Mahsusanın Tercümesidir.

1317 sene-i hicriyesi hac Şerifi esnasında Düstur Amel tutulacak nizamname-i mahsusa Tercümesidir.

1317 senisi hacc-ı şerifi nizamnamesi

Birinci madde: Receb-i şerifin gurresinden zilhiccesinin nihayetine kadar kamaran tahaffuzhanesi oraya gelen mevaridat-ı bahriyeyi bil'l-kabul karantinalarını icra ettirmek üzere açık bulunacaktır. Bu sene recep ayının ibtidası alafranga teşrini saninin beşine ve şehri zilhiccenin gayeti dahi Nisanın otuzuna tesadüf etmektedir.

İkinci madde: Recep, Şaban, Ramazan, Şevval, Zilkade Zilhicce ayları zarfında sıhhiye patentleri her ne yolda olur ise olsun mabülmendep haricinden gelen ve derunlarında hüccac bulunan sefain işbu nizamnamenin beşinci maddesinde gösterilenler müstesna olmak üzere bahr-ı ahmerin diğer hiçbir limanına uğramaksızın doğrudan doğruya kamaran tahaffuzhanesine gitmek mecburuyetindedir.

Üçüncü madde: Canib-ı Ali-i Hicaz'a giden bil cümle Müslim yolcular hüccac ad olunacaktır.

Dördüncü Madde: Hüccac sefaini hüccac ile Hicaz'a giden ve yahut hüccacı hamil olduğu halde Hicaz'dan avdet iden merakib bahriyedir.

Beşinci Madde: Behr yüz safi tonilato başında yalnız bir hacıyı hamil olup Hicaz'a giden merakib, Hüccac sefaininden ma'düd değildir. Merâkib merkuru hakkında sıhhiye patentlerinin metnine nazaran ve 1867 senesi Kolera Nizamnamesi ahkâmına tevfikân muamele olunacaktır.

Altıncı madde: Hamil oldukları hüccacın miktarı behr yüz safi tonilato başına beş kişiyi tecavüz etmemek üzere tahdîd kılınmış olan sefain Cidde kurbunda kain olub bütün sene açık bulunan Ebu said tahaffuzhanesine senenin her mevsiminde gidebilecekler ve oraya hüccac ile karantinaya tabi ve Hicaz'a gönderilecek olan eşya-yı ticariyeyi bade'l ihraç seferlerine devam için serbest bulunacaklardır.

Yedinci madde: Hüccacı hamil olan sandük ve sair merakib-i sağire her suretle hüccac sefainine mümafildir. bunlardan Bahr Ahmerin bir limanından diğer bir limanına seyrü sefer edip karantinaya tabi olanlar işbu karantinayı ebu said tahaffuzhanesinde icra edecektir. Babül- Mendep haricinden gelenler doğrudan doğruya kamaran limanına gitmeye mecbur olacak ve bahr-ı Ahmerin sevahil-i garbiyesinde kain diğer bil cümle limanlardan kabul olunmayub reddedilecektir.

Sekizinci madde: Hüccac sefaini hastalıktan salim ve şüpheli ve bulaşık olmak üzere üç kısma münkasımdır.

Birinci kısım

Kolera ve veba veya sarıhummadan masûn olan bir limandan gelen ve derunlarından izdiham olmayan ve gerek kable'l-hareke ve gerek esnayı seferde ve hîn-i Müvasaledde derunlarından ilel-i mezkûreden dâî-i şüphe bir gûna vukuat zuhur etmemiş olan merakib illetenden masûn ad olunan sefaindir.

İlletten masûn olan sefain iki sınıfa münkasımdır.

Birinci sınıf

Bahr Ahmer ve Mısır veya Süveyş kanalının şimalinde kain limanlar kolera ve veba veya sarı hummadan salim oldukları halde işbu limanlardan gelen sefaindir.

İkinci sınıf

Basra körfezi ile Arabistan ve Afrika sevahilinde kain limanlar misüllü Babülmendep haricinde kain ve ilel-i mezkûreden masûn bulunan limanlardan gelen sefaindir. Birinci sınıfa mensûb olan sefainin derunlarında muayene-i tibbiye bi'l- ifa ahval-i sihiyeleri ber-kemâl olduğu tebeyyün ettikten sonra pratikaları hemen itâ kılınacak ve ikinci sınıfa mensûb sefain ise bi'l- cümle hüccac ve yolcularını tahaffuzhaneye bi'l-le ihraç muayene-i tibbiyeye tabi tutulmak ve kirli çamaşır ve eşya-yı müstamele tebhîr edilmek üzere yirmi dört saat müddetle ihtiyad karantinasına tabi tutulacaktır.

İkinci kısım

Kolera ve veba veya sarıhummadan masûn olduğu halde ileli mezkûrenin hükm-fermâ olduğu memalike yakın olan ve yahud ol memalik ile münasebât da bulunan limanlardan gelen merakib ileli mezkûreden derunlarında vukuat zuhur etmese bile şüpheli sefaindir.

“stranisstarmanis“ ıtlak olunan Malezya ceziresiyle Seylan ve Hindistan'daki Felemenk müstemlemekâtından vürud eden sefain ile derunlarında izdiham olan yani resmî şehadetnamelerinde münderiç miktârdan fazla olarak hüccac ve yolcu veya taifesi bulunan merakib dahi şüpheli kısmına maduddur. ithâl edilen bilcümle hüccac sefaini beş gün karantinaya tabidir. Sefain-i mezkûre bil cümle hüccac ve yolcularını tahaffuzhaneye ihraç ederek bunların kirli çamaşır ve elbise-i mütağmeleleriyle daî-i şüphe olan eşyaları tebhîr ve sefain dahi tathîr olunacaktır. Ma-haza gerek hüccac ve yolcuları ve gerek taifesi meyanında karantina bekledikleri müddet zarfında ve yahud kamarandan Cidde'ye gider iken esna-ı rahde kolera ve veba veya sarı humma zuhur edecek olur ise hüccac ile yolcular bulaşık sefain hakkındaki usul-u mahsusaya tabi

tutulacak ve bu halde sefine kamarana avdet eyleyecektir.

Üçüncü kısım

Derunlarında kolera ve veba veya sarı hummadan vukuat olan ve yahut kablel hareke esnayı s seferde ilel-i mezkûreden vukuat zuhur etmiş olan merakib bulaşık sefaindir. Hindistan ve Sint limanları ile sefinenin hareketinden evvel veya esna-ı seferde derununda kolera ve veba veya sarı hummadan bir guna vukuat zuhur etmemiş olsa bile ilel-i mezkurenin mevcut olduğu diğer her bir limandan gelen hüccac gemileri bulaşık sefain kısmına dahildir. sefain ve hüccac ve yolcular on gün karantinaya tabi tutulacak ve hüccac ile yolcular tahaffuzhaneye ihrâç edilerek kirli çamaşır ve elbise-i müstameleleri ile dâi-i şüphe olan eşyaları ve sefine dahi tebh3ır ettirilecektir. Gerek hîn-i hareketinde ve gerek esna-ı seferde veya hin-i muvafaletinde ve yahut karantina müddeti zarfında derununda kolera ve veba veya sarıhummadan vukuat zuhur eder ise sefain ile hüccac ve yolcuları atiyü'z- zikri usul-u mahsusaya tabi tutulacaktır ; şöyle ki kolera ve veba veya sarı hummadan musâb olan adamlar sefinden ihrâç ve kamaran tahaffuzhanesinde ile'l mezkurede için tesîs edilen hastahane-i mahsusa nakl edilecek ve diğer hüccac ve yolcular kezâlik tahaffuzhaneye ihrâç edilerek bir kısım hüccac meyanında kolera ve veba veya sarıhummadan vukuat zuhur edecek olur ise mezkur sefine hüccacının mecmûu bundan dolayı tehire uğramamak yani beynlerinde bir guna rabita ve ihtilat bırakılmamak üzere mümkün mertebe cüzi miktârda olarak yek-diğerinden tevfiik edilecektir. İşbu hüccac ile yolcular karantinanın devam ettiği müddet zarfında kendilerini getirmiş olan sefine ile ihtilat edemeyeceklerdir. Hüccac ve yolcuların kirli çamaşırılarıyla eşya-yı müstameleleri ve taifenin elbisesi tebhîr ettirilecek ve sefine ile anbarlardaki sular tebhîr ve mezkûr sular tahliye ve içilmeye mahsûs sefine derununda bulunan su dahi tecdîd edilip yerine taktîr makinası suyundan konulacaktır.

Sefine ile hüccac ve yolcuları kolera ve veba veya sarıhumma vukuatından tecrît olunduğu tarihten itibaren her kısım ayrı ayrı on beş gün karantina bekleyeceklerdir. Kolera ve veba veya sarıhumma zuhur eden kısımlar dahi ile'li- mezkureden musâb olan hastalardan tefrik edildikleri zamandan itibaren on beş gün karantinaya tabi tutulacaklardır. İşbu karantina müddeti hüccac-ı mûmâileyhin meyanında her yeni vukuat zuhur ettikçe teceddüd eyleyecek ve kolera ve veba veya sarıhummaya mübtela olan hastagen kesb-i âfiyet ettikleri tahakkük ettikten sonra kezalik on beş gün karantina ifa edeceklerdir. Şayet sefain-i mezkure kamarandan ciddeye gittikleri hengamda derunlarında kolera ve veba veya sarıhummadan vukuat zuhur edecek olur ise mezkur

sefine kamarana sevk ve iade olunup bulaşık sefain hakkında balada gösterilen usul-u mahsusaya yenidentabi tutulacaktır.

Dokuzunca madde: Meyanlarında Kamaran'da kolera ve veba veya sarıhumma zuhur eden hüccac ve yolcu kabileleri ile ile'l-li mezkureden iade-i afiyet eden hastegan Ebu said tahaffuzhanesinde zamimeten beş gün müddetle karantinaya ve tebhirat-i şedideye tabi tutulmadıkça Cidde'de pratika verilmeyecektir. Ma haza bunları Ebu saide îsâl eden sefain Hüccac ve yolcuları ve bunların eşyasını ve Cidde'ye mahsus olan eşya-yı ticariyeyi tahaffuzhaneye ihraç ettikten sonra temiz pratika ile tekrar hareket edebilecek ve fakat bu pratika muamelesi ancak sefine ile taifenin eşya ve elbisesi tebhîr edildikten sonra icrâ olunabilecektir.

Onuncu madde: Bir karantina gününün müddeti yirmi dört saatten ibarettir.

On birinci madde: Hıtta-ı mısriyeden vurud eden bil cümle hüccac Ebu said tahaffuzhanesinde on gün karantinaya vazolunacağı gibi Süveyş tarikiyle Hicaz'a gelen Hind ve Cava hüccacı dahi kezalik on gün karantinaya konulacaktır. Temiz mahallerden çıkararak hüccacı hamilen şimalden gelecek olan sefain Süveyş kanalını şiddetli karantina altına geçmiş ve hıtta-ı mısriye ile hiçbir guna ihtilatta bulunmamış ise derunlarındaki hüccac-ı kiram tabib marifetiyle muayene olunarak sıhhatlarının yolunda olduğu tebeyyün ettikten sonra mezkur sefaine Hicaz iskelelerinde temiz pratika verilecektir. Hıtta-ı mısriyenin ahval-i sıhhiyesi yoluna girdiği takdirde işbu tedabir bilahare tadil olunabilecektir.

On ikinci madde: Karantinaya tabi bulunan memalikten gelup de yine gidecek olan ve nakil alet olmasan eşyayı ticariye memurin sıhhiyenin nezareti tahtında olarak Cidde'ye ihraç olunabilir hüccac ile beraber yine götürülecek gayri nakil alet eşyayı ticariyye hamil olan sefain hüccac ve yolcularını kamaran 'a ihraç ettikten ve taifenin eşya ve elbisesi tebhîr edildikten sonra hüccac ve yolcular ile sefine taifesi kolera ve veba veya sarıhumma masun oldukları takdirde iki sıhhiye gardiyanı hamelen eşya ticariyesini çıkarmak üzere doğruca Cidde'ye gidebilecektir. Ancak karantinasını ikmal ve götürmüş olduğu hüccac ve yolcular karantinalarını ifa ettikleri anda mumaileyh bi-tekrar erkab ve Cidde'ye isal eylemek üzere sefinenin doğrudan doğruya Cidde'den Kamaran'a avdet edeceğini mübeyyin sefine acentası ve kapudanı taraflarından Kamaran Sıhhiye Müfettişine bir beyanname ita' kalınacak ve bu muamele-i ticariyenin icrası için cedide de emrar edilen zaman sefinenin karantinası günlerinden tenzil edilecektir.

On üçüncü madde: Kolera mevcut olan mahallerden gelen eşya ticariye esnayı

seferden veya bade'l-mevasıla derun sefine de alet mezkureden vukuat zuhur etmediği halde sefineden bırakılarak tedabir tethirinden rüsum sıhhiyeden muaf tutulur ma haza ve müstemel eşya ile kullanılmış Akmeşe ve yıkanmamış bunlar ve eski pamuklar ve tüy ve kıllar müstesna olup mevad mezburda tathir olunacaktır. Veba veya sarıhummanın hükmü ferman olduğu mahallerden vürud eden gayri nakil alet eşyayı ticariye derun sefine de bu hastalılardan bir güne vukuat zuhur etmediği takdirde kezalik sefine de bırakılarak tathir eden rusüm-ı sıhhiyeden muaf tutulacak ve fakat nakil alet olan eşyayı ticariye havalandırmak ve tathir edilmek ve mer'a-yı olan tarife mucebince rusüm-u sıhhiyeye tabi tutulmak üzere tahaffuzhaneye ihraç edilecektir. ma haza veba veya sarıhumma mevcut olan bir limandan gelen sefain derununa dibağat edilmemiş meşin ve taze calut ve taze hayvan kırıntıları ve kıl ve ham yün ve tırnak ve saç ve eski çuvalların tehmili katiyyen memnuadır.

On dördüncü madde: Sağ hayvanat ile işlenmemiş caludu ham hayvanat kırıntıları ve paçavra ve maden kömürü ve gaz ve diğer her türlü mevad-ı müştealenin esna-ı seferde sefinenin ihtiyacatına mukteza kömür ve hayvanat müstesna olarak hüccac sefaini derununa tahmili katiyyen memnuadır.

On beşinci madde: Hıtta-ı Hicaziye limanlarından birine gitmek üzere yüzden ziyade hüccac tahmil eden her bir sefineden hareket ettiği mahallin Hükümet-i Aliyyesi tarafından mensub bir tabib ile icra-ı tıbbiye ve techiriye hastanenin tedavisine muktezi levazım saire bulundurulmak iktiza eder gügerte üzerinden selamet ve nezafetçe şera'ati lazıme haiz bir hastahane teşkiliyle merazanın tedavi ve ikamesine tahsis edilecek ve medavat ve eczaya tabi mecanen icra ve ita kalınacaktır.

On Altıncı madde: Hüccac sefaininin icabına göre Kamaran ve Ebu Said'e hîn-i mevasalatında birinci sınıfa mensub aletten salim-i sefain ile gelmiş olunanlardan maada bil cümle hüccac sefineden ihraç edilerek nizamen lazım gelen muayene-i tıbbiyeye tabi tutulacaklardır.

On yedinci madde: Hiçbir sefine karantinasını bade'l-ikmal pratika aldığı halde bile oraya isal etmiş olduğu bil cümle hüccacı bi't-tekrar erkab etmedikçe Kamaran'dan hareket edemeyecektir.

On sekizinci madde: Memurin-i Sıhhiye Devlet-i Aliyye limanlarından birine nakil etmek üzere hüccacı hamil olan sefinenin atü'z-zikr şeraiti ifa etmiş olduğuna kesb kanaat etmedikleri halde mezkur sefinenin hareketine mani için mensub olduğu hükümeti müraacat edecektir. Şerait mezkure sefinenin mükemmelen tathir ve tenzif ve luzümü halde techir edilmiş olması ve sefinenin tehlikesizce icra sefer edecek bir halde

bulunması bil cümle hüccac yolcularının münasib bir surette iskan ve ikamesi için gügerte altındaki katta nizamen lazım gelen ve suyu haiz olması ve gügerte ile gügerte altındaki katık ahşab veya tahta ile kaplanmış demirden olması ve sefine derununu tertibat ve levazım matlubiye haiz ve havadar bulunması ve Hudanegerde harik vuku'unda isti'mal olunabilmek için kafi derce de uzunlukta ve sefinenin makinesine rabt olunabilir bir surette hortumları ve mikdar kafi filkesi (1) bulunması ve derun sefinden yolcuların sıhhat ve selametine hazır olan veya olabilecek olan hiçbir şeyin bulunmaması ve taifenin kumanyasından fazla olarak derun sefinden sureti münasebete yerleştirilmiş mekulat ve her türlü bulaşıktan a'ri bir menbadan me'huzayu cinsden içilecek su ile mahrukat bulunması ve bunların bil cümle hüccac ve yolculara ve seferin devam edeceği beyan kılınan müddet zarfında kifayet edecek radde de olması hususlarından ibarettir kaç yaşında olur ise olsun her bir hacı ve yolcuya bir gün zarfında verilecek ma leziz beş litre mikdarında

(1) (Dipnot) Hüccac sefindesinin ikisi tahlisiye sandalları almak üzere atiü'z-zikr nisbette filkesi olacaktır. Şöyle ki sekiz yüz safi tonilatoya kadar olan sefaenin hacm-i mecmua'ı 1730 İngiliz cesametinde olarak beş ve 800 den 1000 tonilatoya kadar olanların hacmi mecmua'-ı 2054 İngiliz kademi cesametinde olarak altı ve 1000'den 1250 tonilatoya kadar olanların hacmi kademi 2254 İngiliz kademi cesametinde olarak yine altı ve 1250 den 1500 tonilatoya kadar olanların hacmi mecmu'u 3000 İngiliz kademi cesametinde olarak yine altı ve 1500 tonilatodan yukarı olanların hacmi mecmu'u 3600 İngiliz kademi cesametinde olarak yedi filekesi olmalıdır. Bulunacaktır

(1) Taife neferâtı dahil olduğu halde gemisinde bulunan her bir şahıs için günde beş litre su verebilecek bir alet taktiriyenin derun sefine de bulunması ve ma'-leziz ve sahrinçilerin her türlü telvisattan arı olmak ve su tevziatı musluk veya tulumbalardan başka bir vasıta ile icra edilmemek üzere mesdud olması lazım gelur ve bir de hüccac ve yolcuların kendilerine mahsus it'amayı tabh ve ihzar etmek üzere derun sefinden la akıl iki mahal bulunacak ve başka yerde yakmak men edilecektir. Semaverlerin işbu matbahlarından başka mahalde istimali katiyyen memnu'udur. Hüccac ve yolcuların eşyayı nakilleriyle bil cümle silahları kayd verir numru ile terkim olunarak sefinenin anbarına vaz edilecek ve hüccacın nezdinde yalnız isti'mali zaruri ve lazım olan eşya kalabilecektir. Her türlü eşya ticariye ve çok yer tutar mevaddan halive iki kat tente ile mestur tutulması lazım gelen gügerte gece ve gündüz taifenin ve gügerte altındaki katta bulunan yolcu ve hüccacın mecanen istimaline münhasır ve mahsusu olarak bunlar mümkün mertebe gügerte de kalmak için teşvik edilecektir. Gügerte üzerinde sefinenin

her iki tarafında görülmeyecek surette ve hüccac ve yolcuların ihtiyacı için deniz suyu tedarik edebilmek üzere el ile işler bir tulumbayı havi bir mahal tahsis edilecek ve bu yolda bir mahal dahi münhasıran kadınlara tahsis olunacaktır. Taifeye mahsus hallerinden maada derun sefineden bulunan behr elli kişi için la akıl bir memşa nisbetinde olarak sefinenin kenarlarına sağlam surettü's-sak edilmiş su ile işler abdesthaneler(1)(Dipnot) Beş litre 8/4 İngiliz patentesine maadadır.

bulunmak iktiza eder kafi mikdar helalar dahi kadınlara mahsus olacaktır. Gügerte altındaki katlar ile anbarda asla memşa bulunmayacaktır.

On dokuzuncu madde: Sene her ne vadede olur ise olsun erkek veya kadın bulunsun her bir hacıya tahsis edilecek mahal su kesiminden yukarı olan gügerte altındaki katta olmak üzere la akıl bir buçuk metre yani on altı İngiliz kademi olmalıdır. (1) Hiçbir hacı veya yolcu ne sefinenin ambarında ve nede su kısmından düşmesi su kesiminden aşağı olan katlar yolcuların ve yahut hüccac kiramın ikamesine gayri salih ad olunarak mesaha edilmeyecektir. Kabotaj hıdmetini ifa eden sanbuklara erkab edilen hüccac ve yolculara tahsis kalınacak mahal her biri için sanbukun etrafı böylece la akıl iki metre tulünde olmalıdır.

Yirminci madde: Hüccac sefainin erkab edilen yolcu ve hüccacın miktarıyla bunların suret ikamesi on dokuzuncu madde mucebince tertib olunmuştur. derece-i cesametlerine göre erkab edebilecekleri hüccac yolcuların miktarını natık olarak mensub oldukları hükümetlerden istihsal edilmiş resmi bir şehadetname ibraz edebilen sefain ecnebiyye ikinci defa mesaha edilecektir. Böyle bir şehadetnameye hamil olmayan ve Osmanlı limanlarına gelen ecnebiyye sefaini mensub oldukları konsolatoya müracaatle bu yolda bir isti'abname İbraz etmek için memurun sıhhiye tarafından mecur tutulacaktır. Konsolos(1)(dipnot) İngiliz kademi 30,47 santimetredür.

Arzu ettiği halde on dokuzuncu madde ahkamına tevfikan hükümet mahalliyeye iadesi marifetiyle sefineyi mesaha ettirebilecektir.

Yirmi birinci madde: Dersaadet idare-i sıhhiyesi tarafından tanzim edilmiş bir kıt'a mesaha şehadetnamesini ibraz edemeyen Osmanlı sefaini mesahasını icra ettirilmek üzere dersaadete vurüd edinceye kadar sefinenin safi tonilatodan her iki tonilato başına bir hacı veya yolcudan ziyada erkab edemeyecektir.

Yirmi ikinci madde: Resmi mesaha şehadetnamesini hamil olmayan ve ecnebiyye limanlarına giden sefain ecnebiyyeden idare sıhhiyece mesaha talep olunması memnu'adır.

Yirmi üçüncü madde: Gerek Osmanlı ve gerek ecnebiyye sefainin mesahasında

sihhiye tabibi tarafından vuku bulan muavenet mecanen ifa edilir.

Yirmi dördüncü madde: Kapudanlı safine tabibi ve taifesi derun sefineden nezafet ve intizamın istikrarına nezaret edeceklerdir. Bundan başka tabib hüccacın sakın oldukları gügerte altındaki katta her gün yolcuların gügerteye buldukları hengamede muzad-ı taaffün bir toz ile karışık kuru kum ile güzelce silinmiş olduğuna kesb kanaat etmelidir.

Yirmi beşinci madde: İsfar-ı bayidede nakil hüccac etmek için yalnız vapurlar mezundur.

Yirmi altıncı madde: İşbu nizamname ahkamına Tevfik hareket etmeyen her bir hüccac sefinesi mevad-ı sihiyece muğayir-i nizam hareket etmiş nazarıyla bakılarak karantina tedabirinin hadd-i izamına tabi tutulabilecektir.

Bulaşık kabul edilen mevad ve eşya ticariyenin Envai

Bulaşık kabul iden mevad ve eşyayı ticariye beruca ati beyan olunur iç çamaşırı ve elbise ve eşyayı müsta'mele ve istimal olunmuş yatak takımları ve ifrad ve taife tarafından bırakılıb memleketlerine iade ve irsal kalınan paketler ve su makinası ile tazyik olunub eşyayı ticariye misüllü denkleriyle nakil olunan paçavralar dahi dahil olunduğu halde bil cümle paçavralar ve kullanılmış çuvallar ve halılar ve istimal edilmiş işlemler ve yeşil meşinler ve dibağat olunmamış calud ve taze deri ve hayvan kırıntıları ham tırnak ve kıl ve ipek ve yünler ve saçlar

Muamele techirine yalnız bulaşık ad olunan ve veba ve kolera veyahut sarı hummanın hükmü ferman olduğu limanlar dan gelen mevad ve eşya ticariye hakkında müraidir. Bu muamele eşyayı mümkün tertibe az tahrib eder surette icra edilmelidir. Eşya-ı ticariyenin gayri mahdud bir müddet için karantina altında tutulması caiz değildir. İttihaz olunabilecek tedabir eşyanın ya kalben ithalini men etmek veyahut techir eylemek hususlarından ibarettir. Mekatib ve muharrerat ve evrak matbu' ve mekatib ve mahrurat ve evrakta resmiye ve saire "posta denkleri dahil olunmaksızın" bir guna takidat tabi tutulmayacaktır.

Muamelat-I Tebhiriyenin Suret İfasına Dair Talimatname

Kolera ve veba veya sarı hummaya mübtela hastakân için istimal olunmuş olan köhne melbusat ve eski paçavra ve sargı ve diğer kıymetsiz eşya ihrak-ı bilnad edilecektir. Bulaşmış olan veya bulaştığı taht şüphede bulunan çamaşır ve yatak eşyası ve elbise ve şilte ve halı ve saire mizanü'l-harare vasıtasıyla bir şilte içinde la akıl santigrad yüz derece hararet hasil ettiği anlaşılan etüvlerde on beş dakika müddetle tebhir edilecektir. Yüzde on kavurur dusu devam mahlut binde bir nisbetinde su bayma mahluli içine altı saat müddetle hastahane muzahhar-ı fatiyle telvis edilen çamaşur ve elbise ve eşya ilka

edilecektir. Etüv makinasının derece hararetine tahmil edemeyub bozulan eşya ve derilerden mamul mevad u samğ ile yapışmış eşya-ı haşbiye ve keçe ve katife ve ipin ve saire su bayma yıkattırılacaktır. Yüzde beş nisbetinde olan Finike mahlulleri bil hassa maadan ve alet ve edevat ve saire misüllü ne etüvün derece-i hararetine ve ne de su baymaya mütehammil olmayan mevadın tebhir yine mahsus olacaktır. Kireç kaymağı suret mahsusa da olarak mevad gaita ve istifrağanın tathiri için tevsiye edilir derunlarında kolera ve veba veya sarıhumma cem zuhur eden sefainin techir ber veci ati icra olunur şöyle ki hastanenin işgal ettikleri kabineleri duvarları yüzde on ispiroto ilaveli su bayma mahluline tebhir edilecektir.

Pülvarizator ile icra olunacak işbu tathirat duvarların yüzü kemalen ince katreler ile mestur olacak bir surette duvarın yukarisından başlayarak bir hatt afkıyı takib ile aşığıya kadar indirilecektir. Döşemeler aynı mahlul ile yıkanacak ve iki saat sonra duvarlar ile döşeme yeniden mebzul su ile yıkatılacaktır. Sefinenin anbarını tebhir için evvela sülfat-ı düffer mahallerinden kafi miktarda serpilecek ve anbardaki su bil tahliye deniz suyu ile yıkattırılacak ve baade bir mikdar su bayma mahlulü serpilecektir.

Hüccac ve yolcular ile eşyalarına suret tebhiri

Hüccac ile yolcular kamarana hîn-i huruçlarında elbise ve kirli çamaşırları etüv marifetiyle tebhir ettirilinceye kadar bir duş vasıtasıyla veya deniz hamamına girmek suretiyle yıkanacaklardır. Tahaffuzhane dairelerine ikame olunduklarını müteakib sanduk ve sepetlerindeki bil cümle eşyayı bir gün mütemadiyen rüzgar ve güneşe maruz tutmak için kendileri mecbur tutulacaklarından mezkur hüccacın bulunduğu daire tabibi bu muamelenin ifa olunduğunu reyü'l-ayn tasdik edecek ve pratika almak ve karantina müddeti hitam bulmak için işbu muamelenin labd edüğünü hüccac ve yolculara tefhim edecektir.

Muamelat tebhiriye'nin tefsilatı için “memalik şahane tahaffuzhanelerinde düstur imal tutulmak üzere meclis umur sıhhiyenin 15 haziran sene 1315 tarihli ictimaanda usul tebhir hakkında taht karara alınan talimat umumiye” envanı altında tab' olunan risaleye müracaat kalınacaktır.

Hüccac Sefainin Sureti Müsahası

Nizamnamenin on sekizinci maddesinde gösterildiği üzere vapurların gügertesine gece ve gündüz taifeye ve mecanen gügerte altındaki katta bulunan hüccac ve yolculara münhasır ve mahsus tutulacağı cihetle gügerte mesaha edilmeyecektir.

Gügerte altındaki katta la akıl altı İngiliz kademi yani bir metre seksen iki santimetre irtifa' bulunduğuna kesb kanaat edildikten sonra mezkur katın nizamen istiab edebileceği

hüccac miktarına tayini için ber veçhi ati icra mesahası lazım gelir vapurun başından arka tarafına doğru ortadaki hat üzerinden işbu sathın tuli ölçebilecek ve mezkur tul kaide-i atiyye üzere müsavi parçalara taksim olunacaktır. Şöyle ki evvela dolu elli İngiliz kademi tecavüz etmeyen şubeler dört mesavi kısma saniyen dolu elli İngiliz kademinden ziyade ve fakat yüz yirmi kademden noksan olan sefain altı mesavi kısma salisen tuli yüz yirmi İngiliz kademinden ziyada ve fakat yüz seksenkademden noksan olanlar sekiz mesavi kısma rabien tuli yüz seksen İngiliz kademinden ziyada ve fakat iki yüz yirmi beş kademinden dün bulunan sefain on müsavi kısma hamsen dolu yüz yirmi beş kademi tecavüz edenler dahi on iki mesavi kısma taksim edilecektir. Her kısmın tuli arzıyla darb olunarak hasıl darb mezkur kısmın sathını araene edeceği gibi bu hasıl darblar cem' edildikte hüccac kiramın ikamesine tahsis edilecek saht-ı malum olur makine mahalli ile gügerte altındaki katta isti'mali mümkün olunmayan mahaller işbu sathdan tenzil olunacak ve mütebaki kademlerin miktarı on ikiye taksim olunub hasıl taksim gügerte altındaki katta ikamesi lazım gelen hüccacın miktarını gösterecektir. Birinci ve ikinci mevki salonları münhasıran kamaralarda bulunan zevatın istimaline münhasır tutulacaktır.

İşbu nizamname fi 24 ağustos sene 1315 tarihinde in'akad eden meclis umur sıhhiye de karait ve kabul olunmuştur.

(<https://kutuphane.aku.edu.tr/kutuphane/nadireserler/E001042/index.html>, 7Haziran 2018)

Ek 19: 6 Safer 1284/ 9 Haziran 1867 tarihli Kolera Karantina Nizamnamesi'nin 1311 (1893-1894) tarihli basımının transkripsiyonudur.

Kolera Karantinası Hakkında Nizamname

Dersaadet Matbaa-ı Osmaniye 1311

Her nereden olur ise olsun kolera illeti bulaşıklığı ile temiz bir limana gelecek sefaine icra ettirilecek karantina hakkında nizamnamedir.

Birinci fasıl

Alel-ıtlak kolera karantinası beyanındadır.

Birinci madde: Kolera karantinası koleralı yerlerden tevarüd edeceklerin külliye ihtilatından men' için bir müddet-i muayyene ile ayrıca bir mahalle vaz' olunması ve haklarında usul-i tathiriye ve tanzifinin icrası hususundan ibarettir.

İkinci madde: Bu karantina gerek berren ve gerek bahren tevarüd edilecekler haklarında çari olup müddeti dahi tekmilen on gün yani on defa yirmi dört saat olacaktır.

İkinci fasıl

Sefain karantinası beyanındadır.

Üçüncü madde: Bir sefinenin esna-yı rahde veyahut bir limana duhulünde derununda kolera illeti zuhur eder veyahut alametleri ile şüpheli bir hastası bulunur ise o makule sefine yolcu ve hamulesini tahaffuzhaneye ihraç ettiği günden itibaren ikinci maddede beyan olduğu üzere tam on gün karantina icra ve sefineye dahi karantinası müddetinde usul-i tadhiriye ifa olunacak ve karantinasının hitamına değin hamule tahmil edemeyeceği misüllü buldukları limandan dahi çıkamayacaktır.

Dördüncü madde: Bulaşık patenteyi hamil olub da esa-yı rahde derununda bir şey zuhur etmemiş olan sefain balada beyan olduğu üzere limana duhulü gününden itibaren on gün karantinaya vaz' olunacaktır. Fakat yolda on günden ziyada bulunmuş sefine olur ise işbu on günden yukarı yolda geçen günler bi'l hesap zirde beyan olduğu vechile karantinası müddetinden tenzîl olunacaktır.

MESELA		
Yolda on bir gün	Mürür etmiş ise	Dokuz gün
Yolda on iki gün	“	Sekiz gün
“ on üç gün	“	Yedi gün
“ on dört gün	“	Altı gün
“ on beş gün	“	Beş gün
“ on altı gün	“	Dört gün
“ on yedi gün	“	Üç gün
“ on sekiz gün	“	İki gün

On dokuz gün ve daha ziyade vakit geçirenlere yalnız yirmi dört saat karantina icra olunacak olub şu kadar ki bu usul balada dahi beyan olunduğu üzere yalnız bulaşık patenteyi hamil olub derununda hastalık zuhur etmeyen ve buldukları hal emniyet olunur surette ve hamuleleri bulaşık kabul etmez nevinden olan sefain hakkında cari olacaktır ve bu misüllü sefain derununda kesretle yolcu olmadığı ve taharet ve nezafeti yolunda bulunduğu surette yolcusu ve tathiri lazım gelmiyen hamulesi müddet-i karantinada derun-ı sefine de ibkâ olunabilecektir. Ve bu sefain müddet-i karantinalarında temiz tutulup icab eder ise tathir ettirilecek ve zir de beyan olunan ahval-i istisnâiyeden mââd müddet-i karantinalarında hamule ve yolcu almak veya ihraç etmek gibi muamelata veyahut limandan kalkıp sair mahalle gitmeye mezun olamayacaktır.

Beşinci madde: Derunlarında mahsusen sefinenin ahval-i sıhhiyesi muâyeneye memur tabibi bulunan bulaşık patenteli sefainin esna-yı rahde derununda koleradan bir şey zuhur etmediği takdirde bulaşık limandan huruç ettikleri günden itibaren yol günleri zir de gösterildiği vechile karantina müddetlerine mahsub olunacaktır şöyle ki esnayı rahde yalnız yirmi dört saat bulunmuş ise dokuz gün,

Ve İki gün	Mürür etmiş ise	Sekiz gün
“ Üç gün	“	Yedi gün
“ dört gün	“	Altı gün
“ beş gün	“	Beş gün
“ altı gün	“	Dört gün
“ yedi gün	“	Üç gün
“ sekiz gün	“	İki gün

Dokuz gün yolda bulunmuş ise yalnız yirmi dört saat karantina ettirilip bu misüllü sefain yolda dokuz günden ziyada bulunmuş olsalar dahi müddet karantinaları yirmi dört saatten aşağı olmayacaktır.

Altıncı madde: Temiz patenteyi hamil olarak bulaşık bir mahalle uğrayan sefain ihtilât etmek istemediği takdirde asla yolcu ve mal alıp çıkarmayacak ise de bazı mekatib ve lüzumuna göre mekûlat gibi şeyler bil-istisna karantina memurlarının taht-ı nezâretlerinde olarak ihrâç olunabilecektir.

Üçüncü fasıl

Yolcuların karantinaları beyânındadır.

Yedinci madde: Derununda kolera illeti zuhur eden ve yahut koleraya mahsus ishâl ile derununda hastası vukû bulan sefainin yolcuları tahaffuzhaneye ve yahut tahaffuzhane ittihâzı olunan mahalle ihrâç olunarak mahallerine vaz' ve hastası sağından tefrîk olunduğu tarihten itibâren tam on gün karantinaları icra olunacaktır.

Sekizinci madde: Bulaşık patenteyi hamil olub da derunlarında kolera illeti ve yahut alameti zuhur etmeyen ve ahval-i sıhhiyesinde şüphe olunmayan sefain yolcusu cemiyetli bulunmadığı halde sefine derununda icrâ-yı karantina edebilirler ise de tahaffuzhane veyahut tahaffuzhane ittihâz olunacak mahallin hali müsaid ise ihraç olunabilecektir.

Dokuzuncu madde: Tahaffuzhaneye çıkarılan yolcular tarih-i vurûdları itibariyle başka başka mahallere vaz' olunacaktır.

Onuncu madde: Kolera veyahut alameti ile hasta olanlar ayrıca bir mahalle vaz' olunarak sairleriyle bir gûna ihtilât ettirilmeyip tabibin tertîb edeceği vechile hallerine münasib surette muamele ve mualece icra edilecektir.

Dördüncü fasıl

Yolcu eşyasıyla sefine derununda bulunan emtia ve emanet akçe ve muharrerat ve evrâk-ı saire karantinası beyânındadır.

On birinci madde: Yolculara mahsus her nevi eşyâ ve elbise derûn-ı sefine ve yahut tahaffuzhane de usulü vechile tathîr olunub hastaların elbisesi ile kolera hastasına kullanılan yatak takımları nizâm-ı mahsûsu mücebince tathîr ve yahut ihrâk olunacaktır.

On ikinci madde: Ale'l-umum emtia karantinaca tathir olunmaz ise de istimâl olunmuş elbise ve akmişe ile yük ve kıl ve tüy ve dabagat olunmamış hayvan cildi ve sair işlenmemiş hayvanat kırıntıları gibi şeylere bulaşık kabul eder nazarıyla bakıldığından cârî usûl muktezasınca tathîr edilip fakat paçavra ve bez parçaları gibi şeyler mutlaka

bulaşık olduğu cihetle kemâl-i ihtiyât ve dikkatle tathîr ve îcâbında ihrâk olunacaktır. Diri yani ber hayat olan her nevi hayvan karantinadan müstesna olub yalnız îcâbı halinde su ile gasil olunduktan veya suya daldırıldıktan sonra ashâbına teslîm ve itâ olunacaktır.

On üçüncü madde: Mekâtîb ve evrak tâlîmat-ı mahsûsası mûcebince tathîr edilecektir.

Beşinci fasıl:

Karantina patenteleri beyanındadır.

On dördüncü madde: Bir sefineye hareket ettiği mahallin karantina idaresinden itâ olunan sıhhiye patentesi temiz ve yahut bulaşık olarak iki nevi olub temiz nevi ol mahalde (kolera az yanık) yani şark kolerası denilen sarı kolera olduğunu ve bu bulaşık patente ve yahut vize dahi ol mahal de veyahut civarında illet mezkûrenin vücûdunu beyân edeceğinden bir mahalde kolera zuhurunda sefaine verilecek patentelere illetin keyfiyet-i vukûyla derece-i şiddet ve hıffeti ve zevalinde tarih-i inkıtâı tasrîh ve işaret edilip tarih-i mezkûrdan itibaren on gün mürûrunda dahi temiz patente ita olunacaktır.

On beşinci madde: Temiz patenteyi hamil olan sefainin vardıkları yerlerde hemen pratika almağa salâhiyetleri derkâr ise de esna-i râhde derunlarında koleradan bir şey zuhur etmemiş olması veyahut patentesinde musarrah olan halin bir gûna şüpheyi dâi olmaması dahi meşrûttur. Bulaşık patenteli sefaine ise üçüncü dördüncü beşinci maddelerde îzâh ve tasrîh olduğu vechile patentenin hükmüne göre muamele olunacaktır.

On altıncı madde: Bir sefinenin ibtidâ hareket etmiş olduğu bulaşık mahalden verilmiş olan patentesi sefine-i mezkûrenin en son varacağı limana değin yolu üzerinde bulunan mahallere uğradıkta asla tebdîl olunmayıp fakat uğramış olduğu yerlerin karantinasından mezkûr patentenin üzerine îcâbına göre vize olunacaktır.

Fi 6 safer 1284 ve fi 28 mayıs 1283

Kolera nîzâmnamesi ahkâmının şerh ve îzâhını hâvî

Zeyildir.

1.Bulaşık mahalden gelenlerden sirâyetin men'ine başlıca tedbîr ihtilâtın men'i olduğundan tahaffuzhane de bulunan sunûf-ı yolcularla limandaki bulaşık sefineler beyninde asla ihtilât vukû bulmamasına dikkat olunub ali el'l-husus yolcu ve sefain arasında yeniden hasta ve yahut vefât gibi bir şey zuhûr ettikçe muâyene ve dikkatte ve şiddet ehemmiyet göstermek lâzımedendir.

2. Kolera karantinası gerek berren ve gerek bahren gelenler haklarında mer'ıyyül'-icra olub berren gelenlerin karantinası mevki ve icabına göre bulaşık mahalden gelenleri temiz mahal ile ihtilat ettirmemek ve yahut temiz yerde olanları bulaşıkların yanına bırakmamaktan ibarettir. Bu men'-ihtilât başlıca bir kuvvet ve tedbire muhtaç olmak hasebiyle suret-ı mahsûsa da bir kaide ve usule müstenid değil ise de ma-mâfi tarîk-i eslamî kordon tertîb ve ihdâsı olduğundan îcâb-ı hal ve mevki'a göre muamele ve hareket olunur.

3. Sefain karantinası ahvâl-i sıhhiyelerine göre nizamden kaç gün îcâb eder ise ol kadar yirmi dört saat demek olub karantinaya vaz'ı ve yahut pratika itası muamelat-ı sıhhiyenin zaman-ı tatili olan grub-ı şemse tesadüf eden sefain hakkında dahi vakit zâyî etmemeleri için teshîlât-ı mümkünine îfâsı iktizâ eder.

4. Nizamnamenin üçüncü maddesi ahkâmınca esnayı rahde veya bulunduğu limanda derununda koleradan bir alamet ve yahut hasta vukû bulan sefinenin yolcu ve hamulesi tahaffuzhaneye ihraç olunmak emr-i tabîi olub bundan maâdâ kesret ve izdihâm üzere olan sefain yolcularının dahi içlerinde bir şey zuhur etmese bile tahaffuzhaneye ihrâcı lazımedendir. Derunlarında mahsûsen karantina tabibi olub yolda geçen eyyâmı nizamden karantina müddetine mahsûb edilmesi lazım gelen sefainin dahi vardıkları yerde yolcu ve eşyaâsı tahaffuzhaneye ihrâç olunmak lâzım gelir ise de ekser tahaffuzhaneler ziyâda yolcu ve eşyâ ve vaz'ına mütehammil olumayıp çünkü tahaffuzhanelerde yolcuların ziyade olmamasıyla beraber ahvâl-i sıhhiyeleri ve tarih-i vurûnları itibarıyla sınıf sınıf ve ayrı ayrı mahallere vaz' ve ikâme olunarak bir sınıfın sınıf-ı âharla ihtilat etmemesine kemaliyle itina ve dikkat edilmek lâzım geleceğinden şu halde o makûle sefain yolcu ve eşyâsının ve vüs'atlice ve ihtilât tehlikesinden mesûn hâlde tahaffuzhanesi bulunan mahallerde ihracı îcâb eder.

5. Sefainin karantina müddetleri kapudanının istintakdan ve yahut derunlarına gardiyan vaz'ından itibar olunmak kâide-i umumiyyeden olub müddeti karantinada koleradan gerek derûn-ı sefine ve gerek tahaffuzhanede bir hasta ve yahut vefât vukû bulur ise o sefinenin ve yahut hasta veya vefât vukû bulan sınıf-ı yolcularının zikr olunan hasta veyahut cenazenin tefrîk ve ihracı tarihinden itibaren karantinaları tecdîd ve hesâb olunur ve kolera hastalığından kesb-i ifâkat edenlere tahaffuzhane tabibi tarafından ruhsat verilmedikçe pratika verilmeyeceği misüllü vefât edenler dahi tahaffuzhanenin derununda kabristan-ı mahsûs bulunduğu halde oraya ve olmadığı surette sâir hâli ve münâsib bir mahalle ihtiyât-ı lâzıme riâyet ve dikkatle defin edilir ve mezarlar dahi altı kadem derinliğinde hafr olunub sönmemiş kireç ile üzerleri kapatılır.

6. Karantinanın esas ehemmiyeti sefâin ve yolcu elbise ve eşyâsı ve tâlîmatta tasrîh ve beyân olunan bulaşık kabul eder hamulesinin tathîr ve tanzifi maddesi olub buna kemaliyle dikkat lazım geleceğinden bu bâb da bir ber-vech-izir îzâhât-ı kâfiyye verilir.

Şöyle ki, sefinenin her tarafı yani güverte ve anbâr ve küpeşte setleri ve helâlâriyla başlıca sintine mahalleri ve sefinenin ka'ri klorurlü su ile ve yahut bir miktar suya yüz cüzünden iki üç cüzüne mukabil(asit fenik) denilen ezcâ karıştırılarak anınla gasl olunmak ve sintine sularıyla içilecek sular bolşaltılıp tecdîd edilmek ve sefinenin derunu havalandırılmak üzere mikdâr-ı kâf manikalar vaz' olunarak her tarafı kireçle badana ettirilmek ve müstamel elbise ve eşya birkaç defa rüzgarlandırılıp koleralı olanların istimal ettikleri elbise ve yatak takımları dahi yirmi dört saat kadar kireç kaymağıyla mahlût suda bırakıldıktan sonra sabunla iyice gasl olunmak âcâb eder ise ihrâk edilmek ve tahaffuzhanelerde koleradan hasta ve bulaşık olanların buldukları daire ve odalar kemâl-i dikkatle temizlenip yani iyice gasl edildikten sonra (kalor) ile tütsü verilerek duvarları badana ve helalara (sülfat ?) ve yahut (asit fenik) dökülerek layıkıyla tathîr olunmak ve bulaşık kabul eden eşya yani istimal olunmuş akmişe ve adi yün ve kıl havadar bir mahalle vaz' olunarak müddet-i karantinanın hitâmına değin birkaç defa ve yahut iki günde bir kere tahrîk ve mevkileri tebdîl ve bâ-husûs eski ve fena halde bulunan yün kemâl-i dikkatle ve kireç kaymağıyla mahlût su ile gals ve tathîr edilmek lazımdır. Bez karantinaları ve paçavralar mutlaka bulaşık kabul ettiğinden bunların keyfiyet-i tathîrleri nizamnamede musaarah.

Derunlarında kolera illeti zuhur etmemiş olan sefâinin bulaşık kabul etmez hamuleleri müddet-i karantina da derun-ı sefine de bırakılıp sefineye pratika verildiği vakit ihrâç ve nakl olunur ise de ashabı tarafından murad ve taleb olunduğu halde bu misüllü bulaşık kabul etmez eşya sefinenin karantinası hithamına değin tevkîf olunmaksızın ihtiyâtâta-ı lâzîme ile tahaffuzhaneye ihrâç olunarak iyice muayene ve üzerleri kireç kaymağıyla mahlût su ile tathîr olunduktan sonra hemen ashabına teslim ve itâ olunabilir.

Karantinada bulunan bir sefinenin bulaşık kabul etmez hamulesi diğer bir temiz sefineye nakil olunmak mümkün ise de mezkur hamuleyi ahz eden sefineye dahi bulaşık nazarıyla bakılmak emr-i tabîidir. Fakat bu makule hamule tahaffuzhaneye ihrâç olunup da muayene ve tathîr edilir ise temiz eşya hükmüne girerek artık tahmîl edecek temiz sefineye bulaşık nazarıyla bakılmaz.

7. Bir memleketin ahvâl-i sıhhiyesi oradan hareket eden sefein kaptanlarının yedlerinde bulunacak karantina patentinden anlaşılacağı cihetle sefaiene verilen patentenin

yolunda ve nizamında olmasına memûrîn-i sıhhiye taraflarından takayyüd ve dikkat olunmak derece-i ehemmiyettedir. Mesela bir memlekette ve yahut beher gün ihtilat-ı tabîsi olan mahalli mütecâziresinde kolera zuhur eylediği halde en evvel ki vukuattan bed'en ile keyfiyet devam ve indifâi ve şiddet ve hıffeti ve hitamında en son vukûâtı tarihiyle beraber sefain patentelerine ber-tefsil derç ve imla ve sırasıyla on gün bir şey zuhur etmediği takdirde temiz patente ita olunmak ve bir de kolera illeti iki nev' olub biri (kolera ?) yani birden bire zuhur ederek sebep-i sirayet ve vukû' bilinmeyen ve biraz müddet devam ile mündefi olan Avrupa kolerası ve diğeri dahi (kolera asyatik) ki mücerret bir vasıta ile sirayet edib şiddetlice devam eden Hind veyahut Asya kolerası olduğundan bir yerde kolera vukuûnda burası iyice tahkîk ve tefrîk olunarak ana göre patentelerde şerh ve hikaye ve sefinenin esnâ-yı rahde uğramış olduğu mahallerle derununda bulunanların ahval-i sıhhiyeleri ve içlerinde bir şey zuhur eder ise keyfiyet ve derecesi ve müddet-i seyr-ü seferinde karantina icra edip etmediği dahi derç ve ilave edilmek ve bir sefinenin ibtiâ hareket ettiği mahalden aldığı karantina patentesi en son gideceği mahalle kadar esnâ-yı rahde uğradığı yerlerde tevkîf ve tebdîl olunmamak lazımedendir.

8. Bir sefineye pratika verilmek veyahut karantina edilmek îcâb edib etmeyeceği patentesinin muayenesiyle kapudanının istintâkından anlaşılacağı cihetle patenteden veyahut kapudanın hîn-i istintakında ifadesinden sefinenin ahvâl-i sıhhiyesince isbâh hâsıl olduğu hâlde hemen karantinaya vaz' olunur. Ma-haze hakikat-i halin bilinmesi lazım geleceğinden etibbâ ve memûrîn-i sıhhiye taraflarından sefine de bulunanlar muayene ve ifâ-yı tahkîkât-ı mukteziye edilerek çıktığı mahallin ahvâl-i sıhhiyesi yolunda bulunduğuna emniyet hasıl olur ise hemen pratika verilmek ve olmadığı takdîrde ber-mûceb-i nizâm îcâb eden karantinası icrâ ve itmâm edilmek lazım gelir.

Bir taraf da kolera bulunduğu zamanlarında her nereden gelir ise gelsin temiz patenteli sefain hakkında etıba tarafından arzu olunur ise muayene usûlü icra edilebilir.

Gerçi derununda karantina tabibi bulunan sefinelerin tabibi tarafından vuku' bulacak ifadât esasen makbûl ve muteber ise de istibâh vukûunda bunlar dahi muayene olunub çünkü nizamnamenin dördüncü ve beşinci maddelerinde nihayet yirmi dört saat karantina icrasına gösterilen luzûm bu sebebe mebnî olmasıyla icabında lede'l-muayene tebeyyün edecek hale göre muamele-i mukteziye icra olunur.

9. Bir sefinenin patentesinin ahkâmı ve yolda geçirdiği müddet her ne olur ise olsun bulaşık yerden geldiği ve derununda kesret üzere yolcu veyahut hayvanat ve nebatata müteallik müteaffin ve bozulmuş şeyler bulunduğu halde bu makule sefaiene itina ve

dikkat olunarak îcâb eder ise şiddetli karantina icra ve tedabir-i tathiriyye ve tanzîfiye ifa olunmak lazımdır.

Sefaine irkâb oluncak yolcuların mikdarı sefinenin mus'at ve tonilatasına nisbet edilmek lazım gelib çünkü üç tonilatalık vüs'at kapudan ve tayfalar mevcut olduğu halde nihayet iki yolcuya mütehammil olduğundan ana göre icabının icrası lazımedendir. (<http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R255708.pdf>. 20.07.2019)

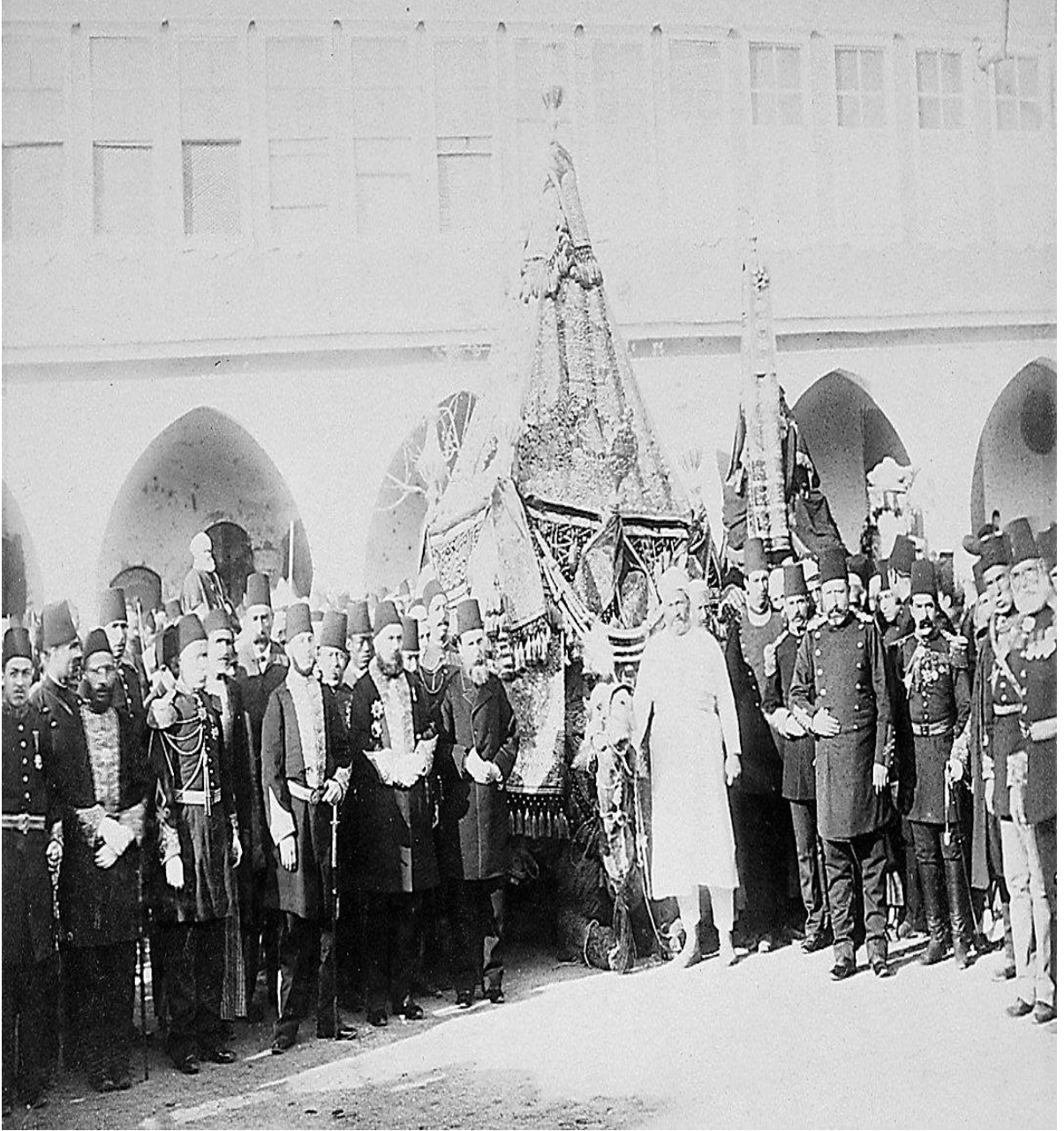

ŞEKİLLER

Şekil 1: Arabistan Haritası

Şekil 2: Surre-i Hümayun Merasimi

Şekil 3: Pülverizatör ve Etüv Makineleri

428

Nuran Yıldırım

آتابرينك همان هپسى ده لابه

Resim 1
Tersane'de etüv makinesi üreten
Dr. Anceho Bohor/Angelo Acchiotti.
Besim Ömer: Nevsâl-i Âfiyet, 4
(1322), s. 182.

بحريه مراكز خسته خانه سى او براتور لر نندن
قائم مقام عزتلو آنجلو بك

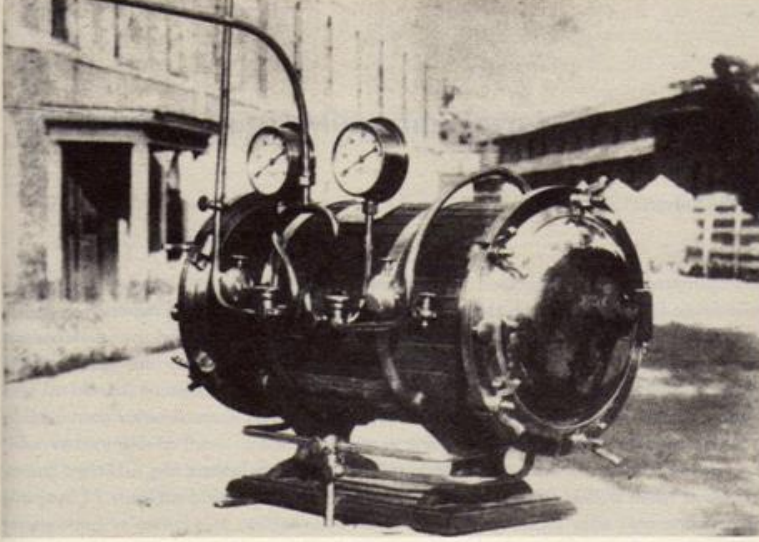

Resim 2 İçinde dezenfekte edilecek eşya ile Tersane-i Amire Fabrikalarında üretilen etüv ve su kazanı.
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yıldız Albümleri, No.90921/9.

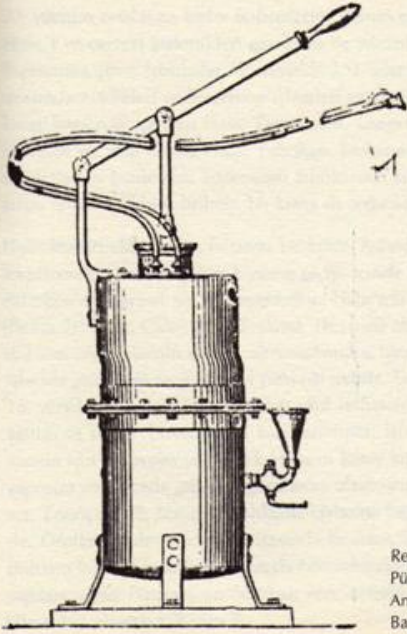
Şekil 4: Etüv makinası

Tersane-i Âmire Fabrikalarında Tebhir Makinası/Etüv Üretimi ve Kullanımı

429

Resim 3
Tersane-i Âmire Fabrikalarında
üretilen etüv yakın görünüm.
İstanbul Üniversitesi
Kütüphanesi Yıldız Albümleri,
No.90921/8

Resim 4
Pülverizatör.
Ancelo: Âlat-ı Tebhiriye ve Usûl-i Tathîr.
Bahriye Matbaası. 1311.

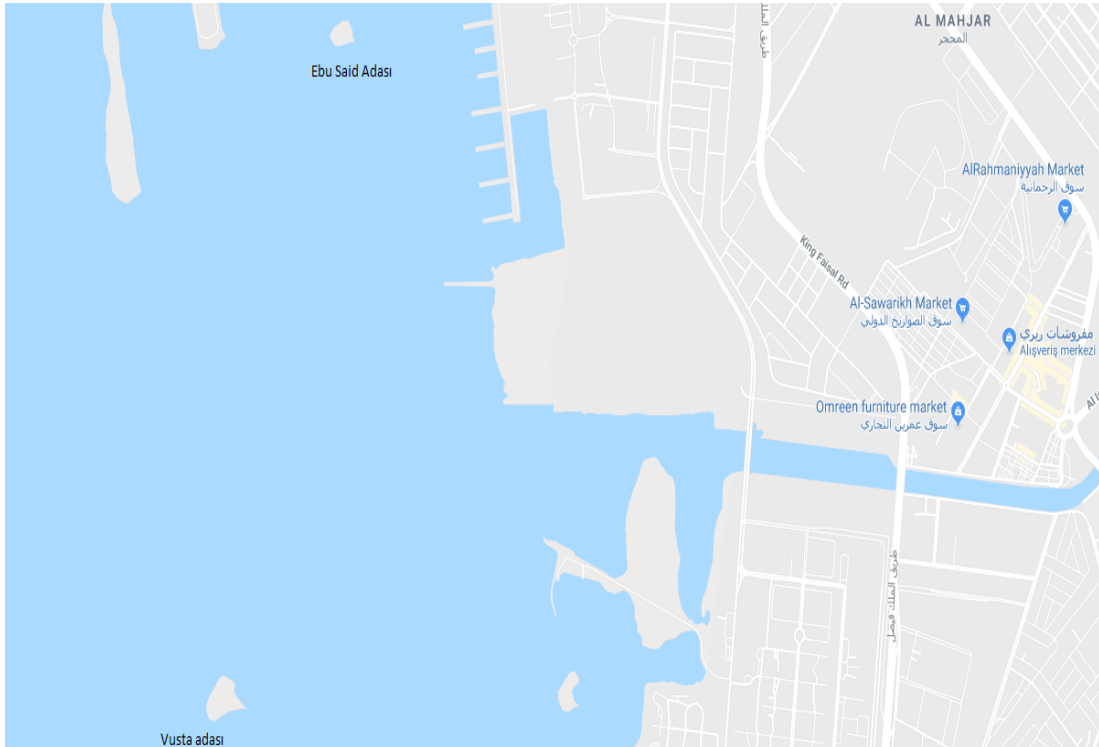
Şekil 5: Koleranın Yayılmasını Gösteren Haritalar

Şekil 6: Kamaran Adası

Şekil 7: Ebu Said Adası

ÖZGEÇMİŞ

Gülcan ARAS, 20.07.1990 yılında Denizli de doğdu. İlköğretimini Şehitler İlköğretim Okulunda tamamladı. Eğitim hayatına Açıköğretim Lisesi'nde devam etmiştir. 2015 yılında Uşak Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun olmuştur. Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde 20.12.2014/ 20.05.2015 tarihleri arasında Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika programını tamamlamıştır. Lisan sonrası Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devletleri Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde 27.07.2015-27.08.2015 tarihleri arasında gönüllü stajyerlik yapmıştır. 2015-2016 eğitim yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Osmanlı Medeniyeti ve Müesseseler Tarihi alanında Yüksek Lisans eğitimine başlamıştır. Denizli Merkezefendi Halkeğitim Merkezi'nde Tarih öğretmenliği yapmaktadır.

